หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๑๔

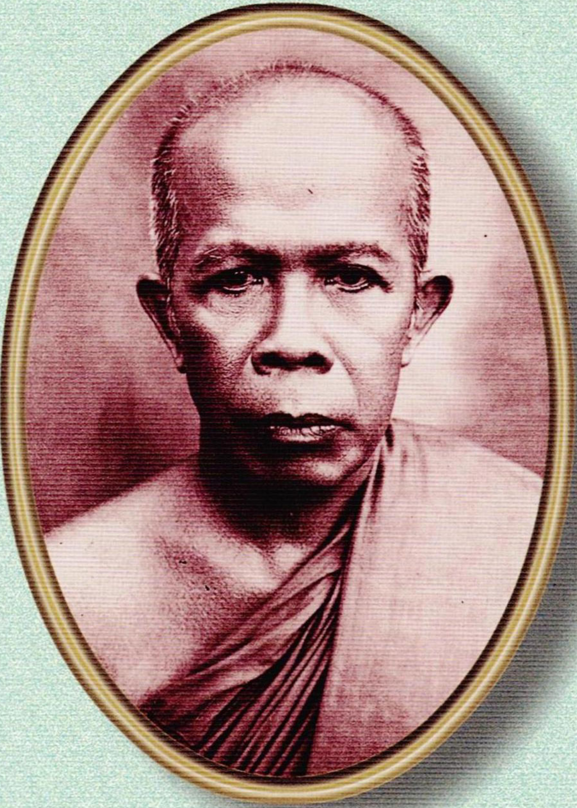

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)

วัดเบญจมบพิตร

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช
(ปลด กิตฺติโสภโณ)

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช
(ปลด กิตฺติโสภโณ)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม-- กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542.

154 หน้า

1. สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ), 2432-2505

I. ชื่อเรื่อง.

294.30922

ISBN 974-580-846-6

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๔๒ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๙ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชในวโรกาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุ จึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ในธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด "พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์" จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่มที่ ๑๔ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) พระองค์ที่ ๑๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อให้ผู้อ่านทราบพระเกียรติคุณประการต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ ชัดเจนขึ้น และเพื่อประโยชน์ในการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์ และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ ได้นำพระนิพนธ์ปราภวภาษิต สัมโมทนียคาถาพิธีเปิดประชุมจตุตถสันนิปาตะ แห่งฉัฏฐสังคายนา สัมโมทนียคาถา พิธีฉลองพุทธชยันติ ณ ประเทศศรีลังกา เพราะพระนิพนธ์เหล่านี้ย่อมแสดงถึงพระปรีชาสามารถในทางพระปริยัติธรรม ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จึงหวังว่าหนังสือชุด พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร.

(พระมหารัชมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒

สารบาญ

นำเรื่อง	(๑)
พระประวัติเบื้องต้น	๑
เมื่อทรงพระเยาว์	๒
สามเณรประโยค ๙ รูปแรก ในรัชกาลที่ ๕	๓
ทรงอุปสมบท	๖
การพระศาสนา	๑๒
พระเกียรติคุณด้านการศึกษา	๓๕
พระเกียรติคุณด้านตำราและวิชาการ	๓๖
พระเกียรติคุณในการต่างประเทศ	๔๖
พระกรณียะพิเศษ	๔๘
พระอวสานกาล	๔๙
ภาคผนวก	
ปราภวภาษิต	๕๗
สัมโมทนียกถาพิธีเปิดประชุม	
จตุตถสันนิปาตะ แห่งฉัฏฐสังคายนา	๑๒๓
สัมโมทนียกถาพิธีฉลองพุทธชยันติ ณ ประเทศซีลอน	๑๓๗

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่าสังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า “สมเด็จ” นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธ-โฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาล กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา-ลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาล สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **“เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา...”** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **“ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า”** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะแต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

"แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ" และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **“คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ”** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **“ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น”** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **“ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง”** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิต-มหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติและเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๔
(กิตฺติโสภโณ ปลด เกตุทัต ป. ๙)

พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมวิธานธำรง สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกกลากุสโลภาส ภูมิพลมหาราชอนุศาสนาจารย์ กิตติโสภณาภิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมกิตติโศภน วิมลศรีลสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณสุนทร บวรธรรมบพิตร สมเด็จพระสังฆราช เสด็จสถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง จงทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาน คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญ.

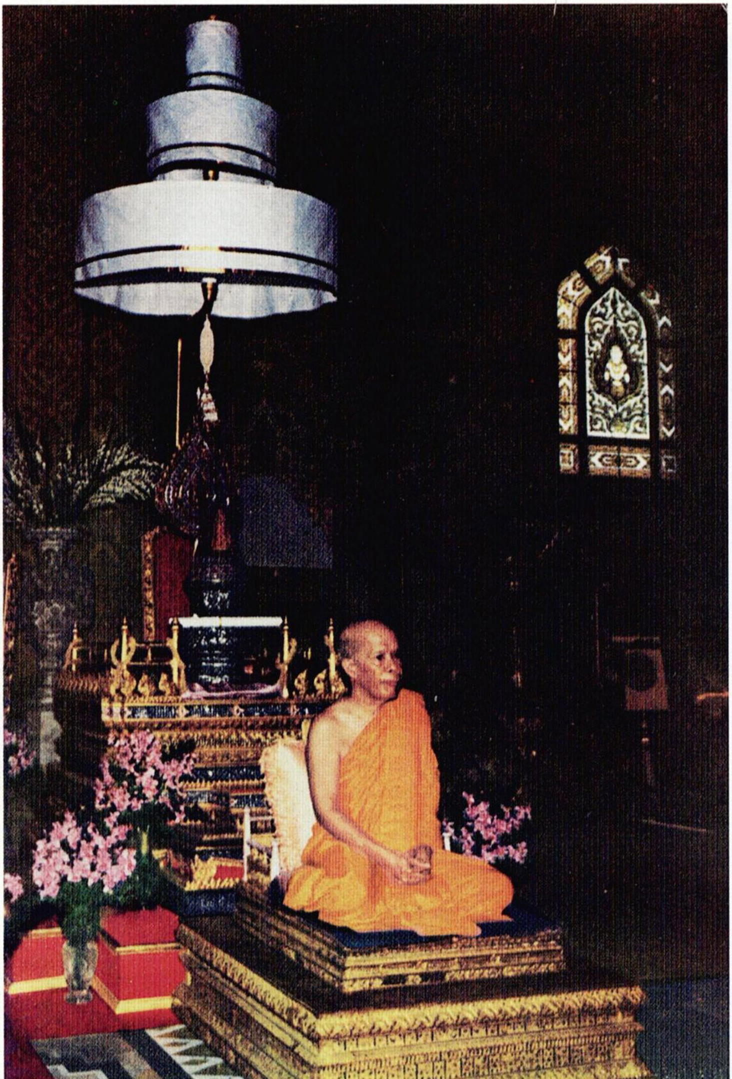

พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

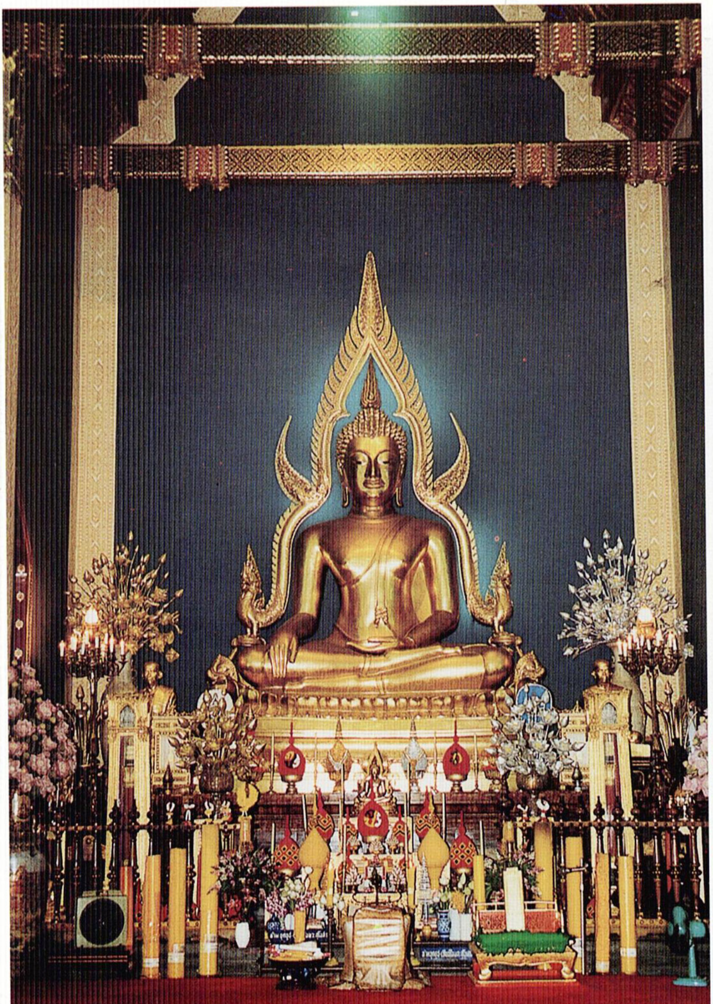

พระพุทธชินราชจำลอง ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ

พระพุทธรูปในพระระเบียงรอบพระอุโบสถ

พระเกียรติคุณ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช
(ปลด กิตฺติโสภโณ)

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ) สมเด็จพระสังฆราช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นชาวกรุงเทพมหานคร ประสูติเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ตรงกับวันแรม ๑๓ ค่ำเดือน ๖ ปีฉลู เวลา ๑๐ ทุ่ม (๐๔.๐๐ น.) เศษ ที่บ้านในตรอกหลังตลาดพาหุรัด ติดกับวัดราชบุรณะ โยมบิดาชื่อ ขุนพิษณุโลกประชานาถ (ล้ำ) เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และเป็นเจ้ากรมคนแรกในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในขณะที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น

กรมขุน แต่ต่อมาได้ลาออกจากตำแหน่งเนื่องจากสุขภาพไม่สมบูรณ์ และถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๕๑ ปี ส่วนโยมมารดาชื่อปลั่ง

สมเด็จพระสังฆราชทรงมีสายตระกูลสัมพันธ์กันฐานพระญาติกับตระกูลเกตุทัต หงสกุล สกุณะสิงห์ และคชาชีวะ โดยพระองค์ทรงใช้สกุล เกตุทัต ส่วนโยมมารดาเป็นญาติกับหม่อมสว่างในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงอยู่ในฐานะเป็นน้าของพระโอรสธิดาในสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นที่กำเนิดจากหม่อมสว่าง

หลังจากโยมบิดาถึงแก่กรรมแล้ว โยมมารดาได้ย้ายไปตั้งหลักฐานอยู่ที่ในตรอกหลังพระราชวังเดิม (คือโรงเรียนนายเรือกองทัพเรือ ปัจจุบัน) และได้ประกอบอาชีพค้าขายอยู่ที่ตลาดท่าเตียนต่อมา ต่อเมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงบรรพชาอุปสมบทแล้ว จึงได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านข้างวัดเบญจมบพิตร จนถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ รวมอายุได้ ๗๑ ปี

เมื่อทรงพระเยาว์

เมื่อยังทรงพระเยาว์ โยมมารดาได้พาไปอยู่กับตาและยายที่บ้านเดิมในตรอกหลังพระราชวังเดิม ธนบุรี พร้อมกับทรงศึกษาอักษรสมัยจนพออ่านออกเขียนได้ แล้วจึงทรงเริ่มเรียนภาษาบาลีเมื่อพระชนมายุ ๘ ขวบ โดยตาเป็นผู้พาไป

เรียนกับอาจารย์และพ่ากลับบ้าน ทรงเรียนมูลกัจจายน์กับอาจารย์ฟัก วัดประยูรวงศาวาส และทรงเรียนธัมมปทัฏฐกถากับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เปีย) วัดพระเชตุพน แต่ครั้งยังเป็นที่ พระเทพมุนี อยู่วัดกัลยาณมิตร และทรงเรียนกับพระยาธรรมปรีชา (บุญ) แต่ครั้งยังเป็น พระวิจิตรธรรมปริวัตร ซึ่งเป็นอาจารย์สอนพระปริยัติธรรมประจำโรงเรียนพระปริยัติธรรมของหลวงอยู่ที่วัดสุทัศนเทพวราราม การเรียนภาษาบาลีของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในระยะนี้ เป็นแบบนักเรียนไปกลับ ไม่ได้อยู่ประจำที่วัด กระทั่งพระชนมายุ ๑๒ ปี

สามเณรประโยค ๙ รูปแรกในรัชกาลที่ ๕

พ.ศ. ๒๔๔๓ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๒ ปี ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ในสำนักของพระราชโมลี (บัว) วัดพระเชตุพน ขณะเมื่อยังเป็นที่ พระสาธุศีลสังวร หลังจากทรงบรรพชาได้ ๓ เดือน ก็เข้าแปลพระปริยัติธรรมเป็นครั้งแรก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร วัดราชบพิธ ทรงเป็นอธิบดีการสอบไล่ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังการแปลพระปริยัติธรรมในครั้งนั้นด้วย ในการแปลวันแรก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงแปลได้ประโยค ๑ เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งว่า “เณรเล็ก ๆ ก็แปล

ไได้” และได้ทรงมีพระมหากรุณาต่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาแต่วันนั้น และเมื่อได้ทรงทราบว่าเป็นบุตรของเจ้ากรมล้ำ ก็ยิ่งทรงพระกรุณา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ย้ายจากวัดพระเชตุพนไปอยู่วัดเบญจมบพิตรแต่วันนั้น

แปลวันที่ ๒ ได้ ๒ ประโยค และแปลวันที่ ๓ ได้ ๓ ประโยค เป็นอันว่าทรงแปลพระปริยัติธรรมครั้งแรกได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยค เมื่อพระชนมายุ ๑๒ ปี

เมื่อย้ายมาอยู่วัดเบญจมบพิตรแล้ว ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมประโยค ๔-๕-๖ กับสมเด็จพระวันรัต (จ่าย ปุณฺณทตฺโต) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรองค์แรก แต่ครั้งยังเป็นพระธรรมวโรดม และสมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทโย) วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นผู้กำกับวัดเบญจมบพิตรอยู่ในขณะนั้น และกับอาจารย์อื่น ๆ บ้าง ทรงศึกษาประโยค ๗-๘-๙ กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศ-วิหาร ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่น เป็นพื้น และทรงศึกษากับสมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทโย) บ้าง

ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๒ ได้เป็นเปรียญ ๔ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๔๕ เข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๓ ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๔๖ เข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๔ ได้เป็นเปรียญ ๖ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๔๗ เข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๕ ได้เป็นเปรียญ ๗ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๕๐ เข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๖ ได้เป็นเปรียญ ๘ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๕๑ เข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๗ ได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยค

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นสามเณรเปรียญ ๙ ประโยค รูปแรกในรัชกาลที่ ๕ และเป็นรูปที่ ๒ ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ (รูปแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์คือ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ ซึ่งทรงสอบได้ในรัชกาลที่ ๓) มีปรากฏในรายการพระราชกุศล ในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาคที่ ๑๗ รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ว่า

"สามเณรปลด ประโยค ๙ แปลวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ฎีกาอภิธัมมัตถสังคห ผูก ๘ ว่าด้วยอารมณ์ของอภิญญา หนังสือ ๑๐ บรรทัด ขึ้นต้น เอตฺถ หิ อิทฺธิวิธญาณสฺส ตาว ฯลฯ ลงท้าย อยเมเตสํ อารมฺมณวิภาโค แปลพักเดียว ๑๔ นาที ความรู้ชั้น ๑" ดังนี้

ทรงอุปสมบท

พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชนมายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้อุปสมบทเป็นนาคหลวง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีรายละเอียดปรากฏในประวัติวัดเบญจมบพิตร ดังนี้

ด้วยสามเณรปลด วัดเบญจมบพิตร สอบไล่พระปริยัติธรรมในที่ประชุมพระเถรานุเถระ ณ สนามวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้เป็นเปรียญสามัญ แต่ยังย่อมเยาว์ เมื่อต้นศก ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ต่อมาปลายศก ได้เป็นเปรียญตรี ครั้นศก ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ได้เป็นเปรียญโท เมื่อศก ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ได้เป็นเปรียญเอก ๙ ประโยค ด้วยกำลังฉันทวิริยะและปรีชาสามารถเป็นเหตุ จึงกระทำให้เป็นผู้มีความรู้แตกฉาน ในพระปริยัติธรรม ได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยค แต่เมื่ออายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี ศก ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) บัดนี้ อายุครบบริบูรณ์ ควรจะอุปสมบทได้แล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหฤทัยยินดีในความปรีชาสามารถของสามเณรปลด เปรียญ ซึ่งสอบไล่ได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยค แต่เมื่อยังเป็นสามเณรหาได้โดยยาก เป็นเหตุให้ทรงพระกรุณา จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการที่จะอุปสมบทมีทำขวัญด้วย เจ้าพนักงานจัดการที่จะทำขวัญที่พระที่นั่งทรงธรรม ตกแต่งประดับประดาธรรมาสน์ประดับมุก

อันเป็นบัลลังก์เรือ ด้วยใบไม้ดอกไม้ ณ เบื้องบน เหมือนธรรมาสน์เทศน์มหาชาติ ด้านตะวันออกตั้งเก้าอี้สำหรับพระสงฆ์นั่ง ด้านตะวันตกตั้งพระราชอาสน์ และตั้งเก้าอี้พระบรมวงศานุวงศ์ต่อออกมา ในพระฉากตั้งเก้าอี้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน หว่างกลางตั้งเครื่องอัฐบริขารและของถวายในการอุปสมบท และตั้งบายศรีเครื่องทำขวัญมีบายศรีทองเงินขนาดเล็กคู่หนึ่ง บายศรีตองคู่หนึ่ง แต่งดอกไม้แทนของคาวหวาน ส่วนที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นก็ได้เตรียมการที่จะอุปสมบทตามธรรมเนียม

วันที่ ๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ เวลาบ่าย ๕ โมง ๑๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินแต่พระราชวังสวนดุสิตโดยรถม้าพระที่นั่งถึงวัดเบญจมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินทางประตูหน้าพระอุโบสถเลี้ยวข้ามสะพานพระรูปประทับบนพระที่นั่งทรงธรรม มีพระราชดำรัสด้วยสมเด็จพระวันรัต (อุทยมหาเถระฑิต) ตาม สมควรแล้ว เสด็จกลับมาประทับพระราชอาสน์ โปรดให้สามเณร ปลดเปรียญ ขึ้นนั่งบนธรรมาสน์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนทำขวัญ พระสงฆ์ในพระอารามนี้ (วัดเบญจมบพิตร) ซึ่งนั่งเก้าอี้อยู่นั้นกับสมเด็จพระวันรัตซึ่งเป็นประธาน สวดชัยมงคลคาถา เวียนเทียนรอบหนึ่ง สวดจบหนึ่งทุกรอบ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทเวียน

เทียน พราหมณ์เป่าสังข์แกว่งบัณเฑาะว์ ชาวประโคม ประโคมแตรสังข์ฆ้องชัยพิณพาทย์ ครั้นถ้วนเบญจมวารแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่สามเณรปลด เปรียญ แล้วสมเด็จพระวันรัตถวายอดิเรก พระสงฆ์รับภวตุสัพพมังคลังแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับมุขศาลาบัณชรภาค ทอดพระเนตรกระบี่กระบองซึ่งมีในการทำขวัญ และพระราชทานรางวัลตามสมควรทุก ๆ คู่แล้ว เวลาย่ำค่ำ ๓๕ นาที เสด็จพระราชดำเนินกลับพระราชวังสวนดุสิต

วันที่ ๔ กรกฎาคม เวลาบ่าย กระบวนรถมอเตอร์คาร์ของหลวง และรถที่ขอแรงมาเข้ากระบวน[๑] ได้มาเทียบอยู่ที่ถนนศก แล้วอ้อมพระอารามมาตามถนนดวงตะวัน ท้าย

---

[๑] รถพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท รวมทั้งรถหลวงด้วย จำนวน ๕๔ คัน มีชื่อเรียกตามลำดับว่า รถกระบะ, รถพระขรรค์เพ็ชร, รถเตร็จฟ้า, รถเดนิค, รถอัคนิวาต, รถลอยเมฆ, รถกลกำบัง, รถฟองฟ้า, รถรามประพาศ, รถลุปรารถนา, รถอากาศประกาย, รถจำปาห้อยหู, รถประทุมรัตน์, รถอจลศรัทธา, รถเมขลา, รถราชสีห์, รถกระบะ, รถอาทิจมณฑล, รถจันทรมณฑล, รถกลวายุ, รถเกษตรราชี, รถกระบวนช่าง, รถสมิงทอง, รถสีหกุญชร, รถจรดจักรวาฬ, รถฉาวพระนคร, รถราชหัสดี, รถอาศน์พระยม, รถสุรางค์สำเริง, รถอมรโอสถ, รถสินาดนรินทร์, รถอัศวพาหน, รถกระบะ, รถโบรีบริรักษ์, รถชูเชิดชื่อ, รถกฤษณจักร, รถอินทรธนู, รถเลื่อนโพยม, รถขจรทวีป, รถกนกมาลา, รถโดมเวหน, รถหิรญรวย, รถย่นมรรคา, รถพลโกสีย์, รถสิบคชประชุม, รถกลีบเมฆเกลื่อน, รถนวยนาด, รถรักร้อย, รถเย้ากระมล, รถทมมะสารถี, รถสละสลวย, รถไอยราพต, รถราชานุยันต์, รถกระบะ. ฯ

กระบวนจดถนนเบญจมาศ แต่รถซึ่งรับสามเณรปลด เปรียญ เทียบอยู่ตรงประตูข้างพระอารามด้านเหนือตรงสะพานถ้วย รถหลวงและรถที่ขอแรงมาเข้ากระบวน รับบรรทุกเครื่องสักการธูปเทียนอุปัชฌาย์ เครื่องบริขาร และของถวายพระนั่งหัตถบาส ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สามเณรปลด เปรียญ ขึ้นรถเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาวัดเบญจมบพิตร แต่พระราชวังสวนดุสิต โดยรถพระที่นั่งมอเตอร์คาร์ ทอดพระเนตรกระบวนจนตลอดแล้ว เสด็จพระราชดำเนินล่วงหน้าตามทางที่กระบวนจะเดินนั้น หยุดประทับรถพระที่นั่งคอยทอดพระเนตรอยู่หน้าประตูสวัสดิโสภา

ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมง ๓๐ นาที กระบวนรถเคลื่อนจากวัดเบญจมบพิตรเป็นลำดับกัน ไปตามถนนศก๒ ข้ามสะพานโสภาค ไปถึงถนนคอเสื้อ เลี้ยวข้ามสะพานชมัยมรุเชฐ ตรงไปเลี้ยวถนนตลาด ข้ามสะพานเทวกรรมรังรักษ์ เลี้ยวไปตามถนนกรุงเกษม ข้ามสะพานร้อยปี ตรงไปเลี้ยวถนนบำรุงเมือง ข้ามสะพานแม้นศรี ข้ามสะพานสมมตอมรมารค ตรงไปผ่านเสาชิงช้า ข้ามสะพานช้างโรงสี ตรงไปเลี้ยวถนนสนามไชย ผ่านรถพระที่นั่ง ซึ่งประทับคอยทอดพระเนตรอยู่ที่หน้าประตูสวัสดิโสภานั้น พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ลงจากรถรอคอยตามเสด็จพระราชดำเนิน แล้ว

ปล่อยรถล่วงไปทางป้อมเผด็จดัษกร เมื่อใกล้จะถึงรถสามเณรปลด เปรียญ โปรดเกล้าฯ ให้รถเข้าประตูสวัสดิโสภา ไป ๓ หลัง คือรถบรรทุกเครื่องสักการะ ๑ รถบรรทุกเครื่องอัฐบริขาร ๑ รถสามเณรปลด เปรียญ ๑ รถพระที่นั่งตามเข้าประตูสวัสดิโสภาไป หยุดรถพระที่นั่งที่ประตูพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทรงพาสามเณรปลด เปรียญ เข้าประตูพระระเบียงตรงหน้าพระพุทธปรางค์ ตามทางลาดพระบาท พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วเสด็จเข้าในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว สามเณรปลด เปรียญ จุดเทียนบูชาพระมหามณีรัตนปฏิมากรแล้ว พระราชทานไตร สามเณรปลด เปรียญ ครองผ้าเสร็จแล้ว นำเครื่องสักการะเข้าไปขอนิสัยต่อสมเด็จพระวันรัต[๑] เมื่อสมเด็จพระวันรัตรับเป็นอุปัชฌาย์และบอกบาตรจีวรแล้ว ขับสามเณรปลด เปรียญ ออกไปนอกหัตถบาสสงฆ์ พระธรรมวโรดม[๒] และพระธรรมเจดีย์[๓] สวดสมมติตนต่อสงฆ์แล้ว ออกมาถามอันตรายิกธรรมแก่สามเณรปลด เปรียญแล้ว กลับ เข้าไปประกาศแก่พระสงฆ์ และเรียกสามเณรปลด เปรียญ เข้าไปถามอันตรายิกธรรมต่อหน้าสงฆ์อีกวาระหนึ่งแล้ว สามเณรปลด เปรียญ ขออุปสมบทต่อสงฆ์ พระธรรมวโรดมและพระธรรมเจดีย์สวดญัตติจตุตถกรรมวาจาให้สามเณรปลด เปรียญ สำเร็จอุปสมบท เป็นอุปสัมบันขึ้นใน

พระพุทธศาสนา มีนามตามฉายาว่า กิตฺติโสภโณ เมื่อเสร็จอุปสมบทแล้ว โปรดให้เปลี่ยนพระธรรมไตรโลกาจารย์[๔] ออกมาบอกอนุสาสน์ กรณียากรณียะ พระมหาปลด รับอามภันเต ๘ หนแล้ว โปรดให้พระมหาปลดถวายของแก่สมเด็จพระวันรัต พระธรรมวโรดม พระธรรมเจดีย์ และพระธรรม-ไตรโลกาจารย์ และพระสงฆ์นั่งหัตถบาส ๒๑ รูปแล้ว พระราชทานบริขารของหลวงแล้ว โปรดให้พระมหาปลดไปรับของที่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงปวารณาในศกนี้ที่พระฉากด้านใต้แล้ว ออกมารับของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายหน้า เสร็จแล้ว สมเด็จพระวันรัต ยถา พระมหาปลดกรวดน้ำ พระสงฆ์อนุโมทนาต่อ โส อัตถลัทโธ จบแล้ว สมเด็จพระวันรัตถวายอดิเรก พระสงฆ์รับภวตุสัพพมังคลัง จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากพระอุโบสถ ตามทางเดิมขึ้นประทับรถพระที่นั่ง เสด็จกลับทางถนนสนามไชย ถนนราชดำเนินใน ข้ามสะพานผ่านพิภพลีลา ถนนราชดำเนินกลาง ข้ามสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนินนอก ข้ามสะพานมัฆวานรังสรรค์ ตรงไปถนนเบญจมาศถึงหน้าพระลานประทับ รถพระที่นั่งคอยทอดพระเนตรกระบวนกลับ

---

(๑) สมเด็จพระวันรัต อุทยมหาเถระ (ฑิต) วัดมหาธาตุ

(๒) สมเด็จพระวันรัต ปุณณทัตตมหาเถระ (จ่าย) วัดเบญจมบพิตร

(๓) สมเด็จพระพุฒาจารย์ ธัมมสรมหาเถระ (เข้ม) วัดพระเชตุพน

(๔) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร) วัดระฆังโฆสิตาราม

พระมหาปลด โดยเสด็จพระราชดำเนินออกมาขึ้นรถที่ประตูพระระเบียงแล้ว เลื่อนรถออกมาคอยกระบวนอยู่ที่ประตูสวัสดิโสภา เมื่อหมดกระบวนหน้าแล้ว ออกรถเข้ากระบวนไปตามทางเสด็จพระราชดำเนินผ่านรถพระที่นั่งที่หน้าพระลานแล้วเลี้ยวถนนดวงตะวันไปเลี้ยวถนนศก ส่งพระมหาปลดกลับเข้าวัดเบญจมพิตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับพระราชวังสวนดุสิต เป็นเสร็จการ ฯ

การพระศาสนา

ในฐานะที่ทรงเป็นพระเปรียญ ๙ ประโยค และสถิตอยู่ในพระอารามสำคัญ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงรับภาระหน้าที่ทางการพระศาสนาตั้งแต่ทรงมีพระชนมายุพรรษายังน้อย กล่าวคือ

เมื่อทรงอุปสมบทได้เพียง ๖ พรรษา ก็ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะสามัญที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ และเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร

พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นแม่กองสอบไล่นักธรรมสาขามณฑลพายัพ

พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชเวที

เมื่อทรงเป็นสามเณรปลด เปรียญ

เมื่อทรงเป็นสามเณรปลด เปรียญ

เมื่อทรงเป็นสามเณรปลด เปรียญ ๙ ประโยค
ได้รับพระราชทาน "ย่าม จ.ป.ร." คราวเสด็จนิวัติจากยุโรป

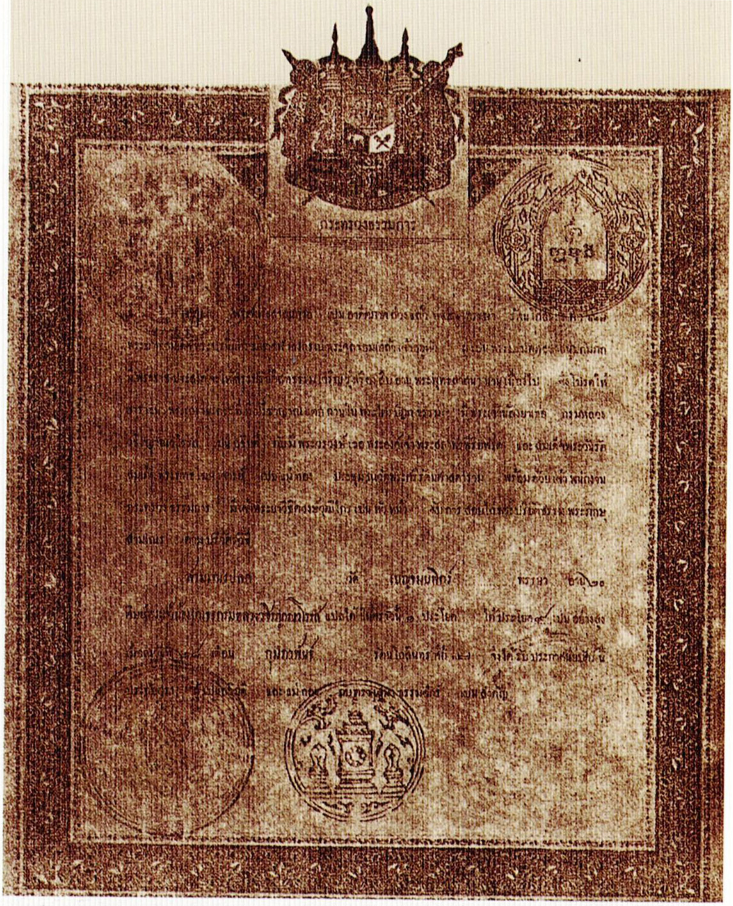

ประกาศนียบัตร สามเณรปลด เปรียญ ๙ ประโยค

ร.ศ. ๑๒๗

เมื่อทรงเป็นพระมหาปลด กิตฺติโสภโณ เปรียญ ๙ ประโยค

สัญญาบัตร สมัยดำรงสมณศักดิ์ ที่ "พระศรีวิสุทธิวงศ์"

พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นเจ้าคณะแขวงกลาง จังหวัดพระนคร (เทียบเท่าเจ้าคณะจังหวัด) ถึง พ.ศ. ๒๔๘๕

พ.ศ. ๒๔๖๙ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพเวที

พ.ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จพระวันรัต (จ่าย ปุณฺณทตฺโต) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรถึงมรณภาพ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพเวที ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรสืบต่อมา

พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมโกศาจารย์

พ.ศง ๒๔๗๓ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง ถึง พ.ศ. ๒๕๐๓

พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นเจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก และในศกเดียวกันนี้ เป็นประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ พระชนม์ได้ ๕๑ พรรษา ๓๑ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็น พระราชาคณะ ตำแหน่งเจ้าคณะรอง ชั้นหิรัญบัฏ ที่พระพรหมมุนี ปรากฏการตามพระบรมราชโองการ

ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ ลงวันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ ความว่า

(สำเนา)

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร ลงวันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐)

อาทิตย์ทิพอาภา อาภากร

พล.อ. เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

โดยที่ดำริเห็นว่า พระธรรมโกศาจารย์ ได้ศึกษาชำนาญในมคธปริวัตตนวิธี มีปรีชาญาณแตกฉานรอบรู้ในพระปริยัติธรรมไตรปิฎกสุตาคม อุดมปัญญา สามารถสอบไล่ได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยค ในสนามหลวงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อเป็นสามเณรมีอายุเพียง ๑๒ ปี และได้ศึกษาสอบไล่ได้มาโดยลำดับจนสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค แต่ครั้งยังเป็นสามเณร นับเป็นอัจฉริยบุรุษหาได้โดยยาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาเป็นบรมราชูปถัมภกยกย่องเชิดชูให้เกียรติยศพิเศษนานาประการ เช่นเมื่อมีอายุครบอุปสมบท ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นนาคหลวง มีเวียนเทียนสมโภชและขบวนแห่จากวัดเบญจมบพิตรถึงวัดพระศรี

รัตนศาสดารามทั้งไปและกลับ และได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยทั้ง ๒ วัน ปรากฏเกียรติยศมโหฬาร บรรลือขานกิตติศัพท์ทรงจำกันสืบมา ครั้นในรัชกาลต่อ ๆ มา ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระราชาคณะตำแหน่งพระศรีวิสุทธิวงศ์ พระราชเวทีพระเทพมุนี และพระธรรมโกศาจารย์เป็นลำดับมา ก็สังวรรักษาสมณคุณสมบัติ และขนบธรรมเนียมประเพณีราชการมาเรียบร้อยด้วยดี มีพรหมจริยวัตรศีลสมาจารสมบูรณบริสุทธิประกอบพุทธสาสนกิจเป็นอัตตหิตปรหิตจรรยาไพศาล มีอุตสาหทำการสั่งสอนภิกษุสามเณรในวัตรปฏิบัติ และทาง เล่าเรียนพระปริยัติธรรม จัดการศึกษาภาษาบาลีและธรรมวินัยให้จำเริญรุ่งเรืองเป็นลำดับมา เป็นผู้ฉลาดในวิธีพุทธสมัย ตั้งอยู่ในวิสัยพหุศรุตบัณฑิต ได้รับเกียรตินิยมโดยทรงพระกรุณาโปรดยกเป็นพระคณาจารย์ในทางคันถธุระและเป็นกรรมการสอบไล่พระปริยัติธรรมในสนามหลวงมาตั้งแต่อุปสมบทพรรษาแรกเป็นแม่กองสอบธรรมสนามมณฑลราชบุรี มณฑลพายัพและสนามสาขาแห่งสนามหลวงกรุงเทพฯ และเป็นแม่กองสอบบาลีสนามหลวงในปัจจุบันนี้ ในการบริหารได้เป็นเจ้าคณะแขวงกลาง จังหวัดพระนคร เป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพ เป็นเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร และเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมก็ได้บริหารกิจการในหน้าที่สำเร็จผลจำเริญมาด้วยดีไม่บกพร่องนอกจากนี้ พระธรรมโกศาจารย์มีปฏิภาณปรีชาฉลาดในเทศนา

ธรรมวิธี อเนกนัยวิจิตรพิสดาร โวหารไพเราะ เหมาะแก่บริษัทผู้ต้องการธรรมสวนะ เป็นผู้มีส่วนชำระพิมพ์พระบาลีไตรปิฎก อันควรแก้ไขพิมพ์ใหม่ เป็นธุระในการชำระพิมพ์อรรถกถาต่าง ๆ และชำระคัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัยแต่ต้นจนจบ ได้ชำระต้นฉบับให้ถูกต้องเป็นเบื้องต้นจนถึงตรวจทานสั่งพิมพ์เป็นที่สุด ให้บริสุทธิเป็นฉบับหลักชัยในพระพุทธศาสนา สำเร็จเป็นประโยชน์แก่สิกขกามบุคคล ด้วยคุณวุฒิธรรมปฏิภาณปรีชาสามารถประจักษ์เป็นศรีอยู่สงฆมณฑล สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งได้ทรงเลือกสรร โปรดให้เป็นประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์ ก็ได้พร้อมเพรียงกับคณะรับภาระพระศาสนา แบ่งเบาพระภาระแห่งองค์สกลสงฆปริณายกให้ดำเนินไปด้วยดีจนกาลบัดนี้ เป็นที่นิยมยินดีเลื่อมใสของพุทธบริษัท เป็นสาธุทัศนีย์โดยเกียรติคุณเห็นปรากฏสามารถจะนำคณะสงฆ์ไปสู่สมณรสโดยธรรมวินัย ห่างไกลจากอัพพุทพิบัติ สมควรจะเป็นที่พระราชาคณะผู้ใหญ่ในพระพุทธศาสนาสืบไป

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงให้สถาปนาพระธรรมโกศาจารย์เป็นพระราชาคณะ ตำแหน่งเจ้าคณะรองหนกลาง มีนามตามจารึกในหิรัญบัฏว่า พระพรหมมุนีศรีวิสุทธิญาณนายก ตรีปิฎกธรรมาลังการวิภูษิต มัชฌิมคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี สังฆนายก สถิต ณ วัดเบญจมบพิตร ดุสิตวนาราม ราชวร-

วิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะรองหนกลาง มีฐานานุศักดิ์ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ สมบูรณ์คณาธิปัติ มัชฌิมสังฆานุนายก ปิฎกธรรมรักขิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูพุทธพากยประกาศ พระครูคู่สวด ๑ พระครูธรรมศาสนอุโฆษ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆวิจิตร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขออาราธนา พระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนาเป็นภาระสั่งสอนช่วยระงับ อธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุฬหิไพบูลญ์ในพระพุทธศาสนา เทอญ.

ตั้งแต่วันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมจตรี

พ.ศ. ๒๔๘๔ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ขึ้นแทนพระราช

บัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ นี้ อนุวัติตามการปกครองของบ้านเมือง คือ มีสังฆสภา มีคณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมมุนี เป็นสังฆมนตรีว่า การองค์การศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๓

พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง ถึง พ.ศ. ๒๔๘๖

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชนม์ได้ ๕๙ พรรษา ๓๘ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ ชั้นสุพรรณบัฏที่สมเด็จพระวันรัต ปรากฏการตามพระบรมราชโองการประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ ลงวันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ ความว่า

(สำเนา)

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

รังสิต กรมขุนชัยนาทนเรนทร

พระยามานวราชเสวี

โดยที่ดำริเห็นว่า พระพรหมมุนี เป็นพระเถระเจริญด้วยรัตตัญญูมหาเถรธรรมมั่นคงในสมณคุณเนกขัมมปฏิปทาตลอดมาช้านาน มีปรีชาญาณแตกฉานในพระไตรปิฎกมคธปริวรรตน์และอรรถธรรมวินัย มีอัธยาศัยตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหารธรรมโดยสมณากัปปมรรยาท เป็นพหุลศรุตบัณฑิตผู้สามารถในวิธีพุทธสมัย ได้ประกอบกรณียกิจเป็นหิตประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่มหาชน ทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรเป็นอเนกประการ ดั่งความพิสดารปรากฏในประกาศสถาปนาเป็นพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าคณะรองหนกลาง เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ นั้นแล้ว ต่อมาพระพรหมมุนียิ่งเจริญด้วยอุตสาหะวิริยาธิคุณ ไม่ท้อถอยในการประกอบพระพุทธศาสนกิจให้เจริญงอกงามไพบูลย์ เพิ่มพูนหิตรรถประโยชน์ให้บังเกิดแก่มหาชนพุทธบริษัทโดยนานัปการ ปรากฏเกียรติคุณว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระปริยัติธรรมอย่างที่จะหาได้โดยยาก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๘๓ ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้คณะสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราชติสฺสเทวะ เป็นประธานดำเนินการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีถ่ายลงสู่ภาษาไทยทั้งสามปิฎก เป็นการในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งคณะสงฆ์กำลังดำเนินการเป็นการใหญ่ตลอดมาจนบัดนี้ การทั้งนี้นับว่าเป็นการเผยแผ่พระศาสนธรรมครั้งสำคัญยิ่งคราวหนึ่ง ซึ่งจะต้องเลือกสรรแต่ล้วนพระเถรานุเถระ ผู้ทรงคุณวุฒิภูมิเปรียญธรรมชั้นสูงเข้าเป็นคณะกรรมการดำเนินการแปล

สมเด็จพระสังฆราช ติสฺสเทวะ ได้ทรงเลือกสรรและแต่งตั้งพระพรหมมุนีเป็นประธานกรรมาธิการในการแปลพระไตรปิฎกทั้งหมด และเป็นกรรมาธิการเฉพาะฝ่ายการแปลพระสูตรอีกด้วย พระพรหมมุนีก็ได้รับภาระดำเนินการมาด้วยความเรียบร้อยสำเร็จผลอย่างไพบูลย์โดยตลอด ย่อมนับว่าเป็นเกียรตินิยมอย่างสูงประการหนึ่ง อนึ่ง เมื่อคราวเปลี่ยนระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา รับภาระพระพุทธศาสนาในหน้าที่เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั่วราชอาณาจักร ได้บริหารกิจการให้เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้ายิ่งขึ้นเป็นลำดับ กล่าวคือ ได้ขยายหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณรให้สูงยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เป็นการเพิ่มทั้งปริมาณและคุณภาพแห่งนิสิตนักศึกษาพระปริยัติธรรม ปรากฏผลงอกงามไพบูลย์เท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ นับว่าได้บำเพ็ญกรณีย์อันสำคัญอย่างยอดยิ่ง เป็นการรักษารากฐานพระพุทธศาสนาไว้ให้มั่นคงวัฒนาถาวรไปตลอดจิรัฏฐิติกาล นอกจากนี้ยังได้พยายามสั่งสอนบรรพชิตและคฤหัสถ์สัทธิวิหาริกอันเตวาสิก ตลอดจนประชาพุทธมามกชนทุกหมู่เหล่า ให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นสาธุสัปบุรุษ ต้องตามพระบรมพุทโธวาท เพราะความเป็นผู้ฉลาดในอุบายช่วยขวนขวายสำเหนียกความรู้ให้เทียมทันสมคราวสมัย

แสวงหาวิธีปลูกศรัทธาเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนาให้เจริญงอกงามไพบูลญ์ภิยโยภาพแก่เนกชนนิกร อุตส่าห์แสดงธรรมสั่งสอนอยู่เนืองนิจ มีวิจารณญาณในฉันทจริตอัธยาศัยแห่งเวไนยชน ยังกุศลส่วนธรรมสวนมัยให้สำเร็จประโยชน์ด้วยดีโดยนิยมแห่งกาลเทศะ ด้วยปรีชาฉลาดในเทศนาวิธีอเนกนัยวิจิตรโวหารธิบาย มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายไพศาลทั่วประเทศราชธานีชนบท ปรากฏเป็นศรีแห่งพระบวรพุทธศาสนาประจักษ์อยู่ในปัจจุบันนี้รูปหนึ่ง บัดนี้ พระพรหมมุนีก็เจริญด้วยพรรษายุกาล รัตตัญญูมหาเถรธรรมมั่นคงในพระพุทธศาสนาเป็นอจลพรหมจริยาภิรัต ประกอบด้วยคุณสมบัติดั่งกล่าวมาสมควรจะสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่ได้

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงให้สถาปนาพระพรหมมุนีเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระวันรัต ปริยัติพิพัฒนพงศ์ วิสุทธิสงฆปริณายก ตรีปิฎกโกศล วิมลคัมภีรญาณสุนทร มหาคณะปธานาดิศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์ญาณโกศล วิมลศีลาจาร มหาคณาธิการสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูพรหมสร

พระครูคู่สวด ๑ พระครูอมรศัพท์ พระครูคู่สวด ๑ พระครูธรรมคุต ๑ พระครูพุทธบาล ๑ พระครูสังฆกิจจารักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขออาราธนาพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศ ซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญ.

ประกาศ ณ วันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลเรือตรี ถ. ธำรงนาวาสวัสดิ์
นายกรัฐมนตรี

พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นสังฆนายก จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๓

พ.ศ. ๒๕๐๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหารสิ้นพระชนม์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต เป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๓

พ.ศ. ๒๕๐๓ หลังพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๓ นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

(สำเนา)

ภูมิพลอดุลยเดช ปร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทรสยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ได้ว่างลง เป็นการสมควรที่จะสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เพื่อจักได้บริหารการพระศาสนาให้สมบูรณ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ และตามระเบียบราชประเพณีสืบไป

จึงทรงพระดำริว่า สมเด็จพระวันรัต ได้เป็นพระราชอนุศาสนาจารย์ มีคุณูปการแด่พระองค์ในคราวทรงผนวช นับว่าเป็นครุฐานียบุคคลแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนในการพระศาสนา สมเด็จพระวันรัตก็เจริญด้วยวรรษายุกาล รัตตัญญู-

มหาเถรธรรม มีปรีชาญาณรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อันนับว่าเป็นพหุลศรุตบัณฑิต มีฉันทจริตเพียบพร้อมด้วยสมณคุณเป็นอย่างดี มีคุณูปการในพระศาสนกิจ รับภาระธุระปฏิบัติให้เจริญก้าวหน้ามาด้วยดี ดั่งมีอรรถจริยาปรากฏเกียรติสมภาร ตามความพิสดารในประกาศสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มหาสังฆนายก เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ นั้นแล้ว

ครั้นต่อมา สมเด็จพระวันรัต ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหะวิริยาธิคุณไม่ท้อถอย สามารถประกอบพระพุทธศาสนกิจให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นลำดับตลอดมา กล่าวโดยเฉพาะในประการที่สำคัญ คือในการปริยัติศึกษา ได้เป็นแม่กองสอบบาลีสนามหลวง ติดต่อกันมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๐ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๒๓ ปี เป็นประธานกรรมาธิการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยมาตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๔๘๓ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๒๐ ปี ในการบริหาร ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๓๒ ปีเศษ ได้ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษามาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๑๗ ปี ดำรงตำแหน่งสังฆนายกติดต่อกันมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๙๔ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๘ ปี และดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระ

สังฆราชเจ้า ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๑ จนถึงในปัจจุบัน เป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือนเศษ และกรณียกิจซึ่งสมเด็จพระวันรัตได้ปฏิบัติเป็นการพิเศษ คือได้เป็นประธานสงฆ์ในงานรัฐพิธีฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ ใน การพระอารามนั้น โดยที่วัดเบญจมบพิตรเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ซึ่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สถาปนาขึ้นเมื่อ ปีพุทธศักราช ๒๔๔๒ ด้วยมีพระราชศรัทธาอันยิ่งใหญ่โปรดให้สร้างด้วยศิลปกรรมอันประณีตวิจิตรงดงามยิ่งนัก โดยเฉพาะพระอุโบสถมีความงดงามเป็นพิเศษ ซึ่งจะหาที่อื่นเสมอเหมือนมิได้ ด้วยมีพระราชประสงค์ให้เป็นราชานุสรณ์ในพระองค์ นับว่าเป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญเป็นพิเศษยิ่ง ทั้งนี้ ย่อมตกเป็นภาระหนักแก่เจ้าอาวาส ในการที่จะต้องระวังรักษาถาวรวัตถุเหล่านั้นมิให้ชำรุดทรุดโทรมเสียหาย สมเด็จพระวันรัตได้รับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสพระอารามนี้ในลำดับองค์ที่ ๒ และนับตั้งแต่ได้รับหน้าที่นี้มาเป็นเวลา ๓๒ ปี ก็ปรากฏว่า ได้เอาใจใส่ดูแลระวังรักษาถาวรวัตถุต่าง ๆ ในพระอาราม ให้มีสภาพสะอาดเรียบร้อยงดงาม ดำรงอยู่ในสภาพที่มั่นคงถาวร ทั้งได้เอาใจใส่ให้จัดการบูรณะปฏิสังขรณ์และสร้างเสริมสิ่งที่ชำรุด บกพร่องด้วยเหตุต่าง ๆ เช่นที่เกิดจากภัยสงครามเป็นต้น ให้กลับมีสภาพดีตามเดิม ปรากฏเป็นที่

เจริญศรัทธาปสาทะของประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศบรรดาที่ได้มาพบเห็นตลอดกาลเนืองนิจ จึงนับว่าสมเด็จพระวันรัต เป็นผู้ทรงคุณปรีชาสามารถในการปกครองพระอารามซึ่งมีความสำคัญยิ่งดังกล่าวสมพระราชประสงค์ส่วนการพระศาสนาในต่างประเทศ สมเด็จพระวันรัตได้เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมปฏิบัติงานฉัฏฐสังคายนา จตุตถสันนิบาต (สมัยไทย) โดยเป็นประธานเปิดประชุมสมัยนั้น ณ ปาสาณคูหา ประเทศพม่า เมื่อเดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๘ เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธี ฉลองพุทธชยันตี ณ ประเทศลังกา เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ แล้วเลยไปสังเกตการณ์พระศาสนา ณ ประเทศอินเดียอีกด้วย เป็นหัวหน้าคณะและเป็นประธานไปประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ วัดบุบผาราม เมืองปีนัง แล้วเลยไปสังเกตการณ์พระศาสนาในสหพันธรัฐมลายา เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑ เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันตี ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น แล้วเลยไปเยี่ยมทหารไทย ณ ประเทศเกาหลี เมื่อเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๒ เป็นหัวหน้าคณะนำพระสงฆ์ไทยไปอยู่ ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย เมื่อเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๒ สรรพกรณียกิจดังกล่าวมา สมเด็จพระวันรัตได้รับภาระปฏิบัติดำเนินการด้วย อุตสาหวิริยะปรีชาสามารถ ปรากฏเป็นผลดียิ่ง

แก่การพระศาสนาและประเทศชาติ ประชาชน เป็นที่ประจักษ์แก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการ ตลอดถึงพสกนิกรทั่วราชอาณาจักร ดังปรากฏอยู่แล้ว

บัดนี้ ก็เป็นที่ประจักษ์ว่า สมเด็จพระวันรัต ยิ่งเจริญด้วยคุณวุฒิ วัยวุฒิ รัตตัญญูมหาเถรธรรม ยินดีในเนกขัมมปฏิบัติ เป็นอจลพรหมจริยาภิรัต ประกอบด้วยมีสมรรถภาพในการพระศาสนา เป็นที่เจริญศรัทธาปสาทะ และเป็นคารวสถานแห่งมวลพุทธบริษัททั่วสงฆมณฑล ตลอดจนอาณาประชาราษฎรทั่วไป และตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุฐานียบุคคล ขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมควรจะสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีแห่งสงฆมณฑล เพื่อเป็นศรีศุภมงคลแด่พระบวรพุทธศาสนาสืบไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา สมเด็จพระวันรัตขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสุขุมวิธานธำรงสกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฏกกลากุสโลภาสภูมิพลมหาราชอนุศาสนาจารย์ กิตติโสภณาภิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมกิตติโศภน วิมลศีลสมาจารวัตรพุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณสุนทรบวรธรรมบพิตร สมเด็จพระสังฆราช เสด็จสถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร พระอารามหลวง เป็นประธานในสงฆมณฑล

ทั่วราชอาณาจักร ขออาราธนาให้ทรงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์สามเณรในสงฆมณฑลทั่วไป โดยสมควรแก่พระอิสริยยศ ซึ่งพระราชทานนี้ จงทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธ-ศาสนา เทอญฯ

ให้ทรงมีพระราชาคณะ และพระครูฐานานุกรม ประดับพระอิสริยยศ ๑๔ รูป คือ พระทักษิณคณาธิกร สุนทรธรรมนายก พุทธปาพจนดิลก มหาเถรกิจจการี คณาธิบดีศรีรัตน-คมกาจารย์ พระราชาคณะปลัดขวา พระอุดรคณาภิรักษ์ อัครศาสนกิจบรรหาร มหาเถราธิการธุรการี สมุหบดีศรีธรรมภาณ-กาจารย์ พระราชาคณะปลัดซ้าย ๑ พระครูธรรมกถาสุนทร ๑ พระครูวินัยกรณ์โศภน ๑ พระครูพรหมวิหาร พระครูพระปริตร ๑ พระครูฌานวิสุทธิ์ พระครูพระปริตร ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูพิมลสรภาณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูพิศาลสรคุณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูพิบูลบรรณวัตร ๑ พระครูพิพัฒน์บรรณกิจ ๑ พระครูสังฆบริหาร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขอให้พระคุณผู้ได้รับตำแหน่งทั้งปวงนี้ มีความสุขสิริสวัสดิสถาพร ในพระบวรพุทธศาสนา เทอญ.

ประกาศ ณ วันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลปัจจุบัน.

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
จอมพล ส. ธนะรัชต์
นายกรัฐมนตรี

พระเกียรติคุณด้านการศึกษา

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงเกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์มาตั้งแต่ทรงอุปสมบทพรรษาแรกเป็นพระเปรียญ ๙ ประโยค โดยทรงเป็นกรรมการในการแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวงรูปหนึ่ง และเมื่อเปลี่ยนแปลงการแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวงมาเป็นวิธีสอบด้วยวิธีเขียน ในสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งเริ่มสอบด้วยวิธีเขียนเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ในรัชกาลที่ ๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงเป็นกรรมการตรวจประโยคบาลีสนามหลวง ในกองที่ ๑ ซึ่งตรวจประโยคเปรียญเอกมาโดยตลอด ถึง พ.ศ. ๒๔๗๙ ทรงเป็นแม่กองบาลีสนามหลวง ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ กระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ อันเป็นปีที่ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช จึง

ทรงพ้นจากหน้าที่แม่กองบาลีสนามหลวง รวมเวลาที่ทรง เป็นแม่กองบาลีสนามหลวงติดต่อกันมายาวนานถึง ๒๕ ปี เมื่อการปกครองคณะสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นแบบมีสังฆสภา มีคณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร โดยจัดระเบียบบริหารคณะสงฆ์ส่วนกลางเป็น ๔ องค์การคือ คือองค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา มาแต่ต้นจนถึงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช รวมเวลา ๑๘ ปี นับว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นพระมหาเถระที่ทรงพระเกียรติคุณทางการศึกษาของคณะสงฆ์มากพระองค์หนึ่ง

พระเกียรติคุณด้านตำราและวิชาการ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับยกย่องให้เป็นพระคณาจารย์โททางเทศนา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงเคยมีพระราชดำรัสชมเชยพระธรรมเทศนาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงแสดงครั้งหนึ่งว่า “เป็นเทศนาที่เหมาะใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก เพราะศรีวิสุทธิวงศ์ได้เก็บคติธรรมผสมกับคดีโลกอย่างสนิทสนมกลมกล่อมและใช้สำนวนโวหารอันเข้าใจง่ายสำหรับบุคคลไม่เลือกว่าชั้นใด”

สารคดีธรรมและพระธรรมเทศนาที่ทรงนิพนธ์นั้นมี

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระราชเวที

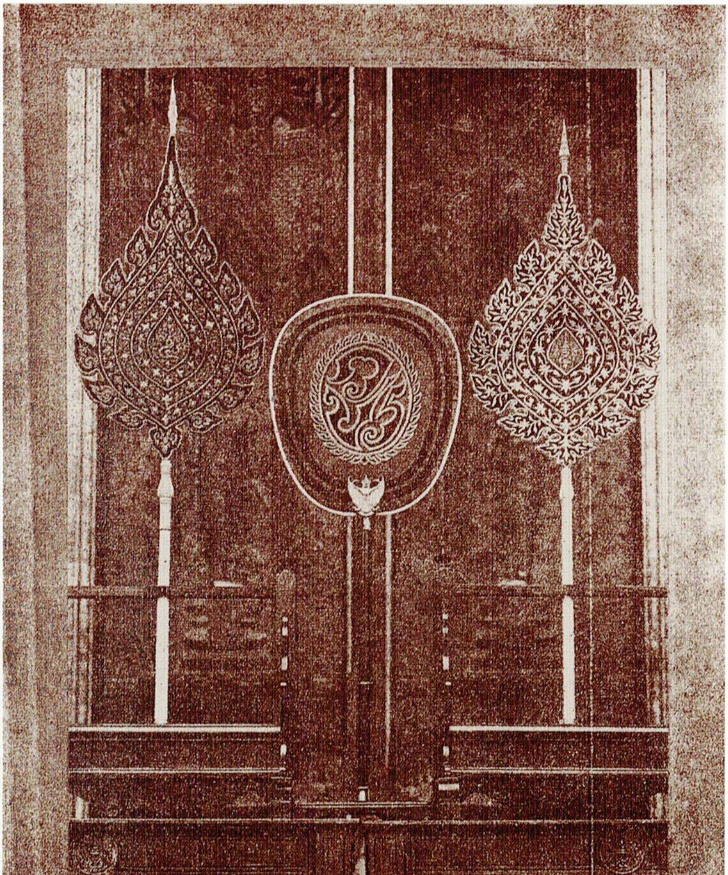

กลาง พัดรัตนาภรณ์ ร. ๖

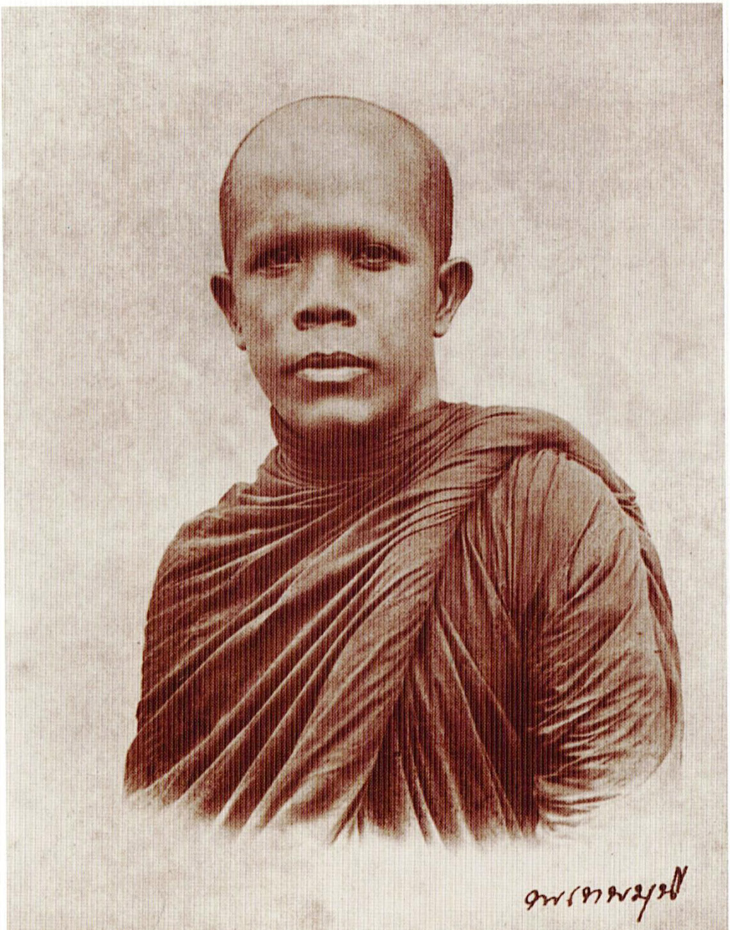

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพมุนี

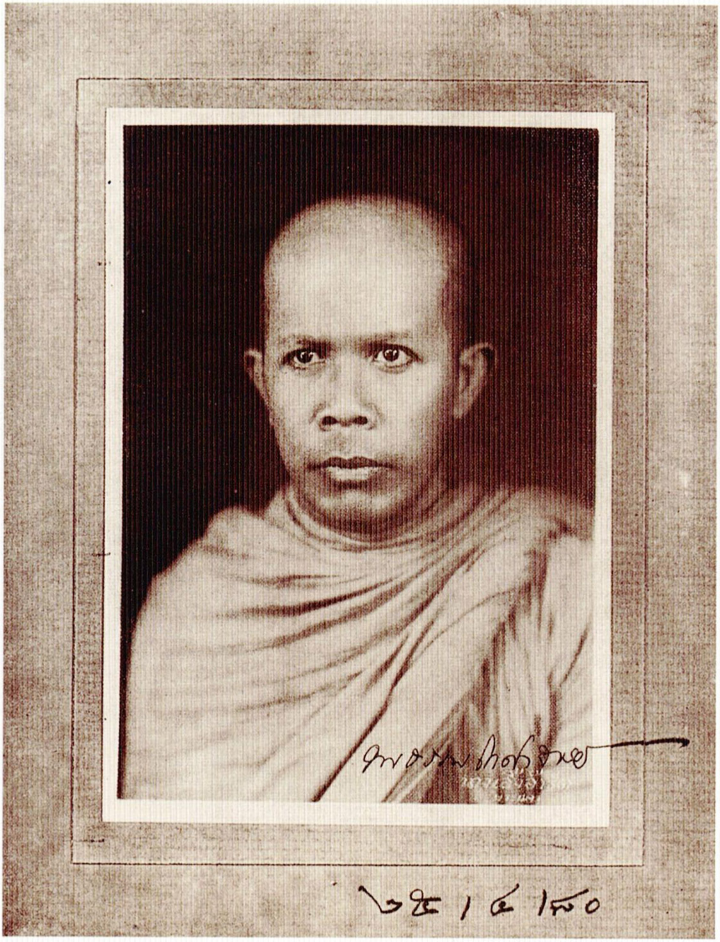

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมโกศาจารย์

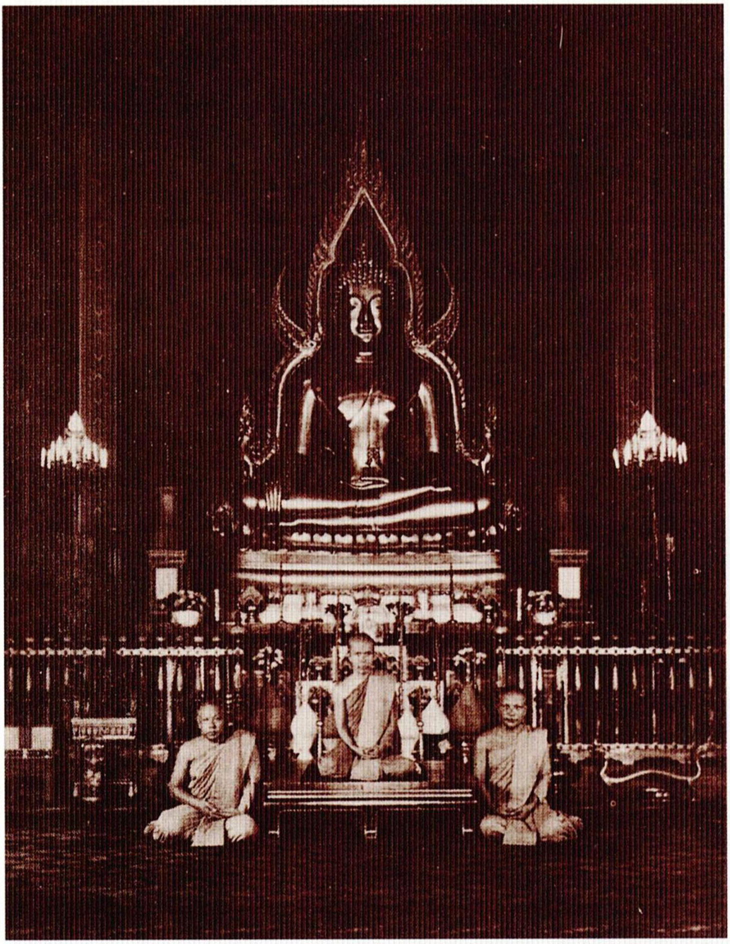

ถวายท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี พระอาจารย์ที่เคารพสักการะไว้เป็นที่ระลึก

พระภิกษุ [illegible]

วัดเบญจมบพิตร

๒/๓.ค./๘๔

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต

สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณมหาเถระ)

พระฉายาลักษณ์ครั้งสุดท้าย
ทรงประน้ำพระพุทธมนต์ แด่ ฯณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลา ๑๒.๐๐ น. เศษ

จำนวนมาก และได้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่แล้วเป็นส่วนมาก และพระเกียรติคุณด้านตำราและวิชาการที่นับว่าสำคัญก็คือ การชำระพระคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้ทำหน้าที่อันสำคัญนี้มาแต่ครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะสามัญที่พระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นต้นมา กล่าวคือ

ในรัชกาลที่ ๖ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศรี-วิสุทธิวงศ์ ทรงรับหน้าที่ชำระพระคัมภีร์ ปรมตฺถทีปนี อรรถกถาอุทาน และอิติวุตตกะ พระสุตตันตปิฎก และพระคัมภีร์สทฺธมฺมปชฺโชติกา อรรถกถามหานิเทศ และจุลลนิเทศ พระสุตตันตปิฎก ๔ เล่ม

ในรัชกาลที่ ๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพมุนี ทรงรับหน้าที่ชำระพระคัมภีร์มหานิเทส จุลลนิเทศ และชาดกแห่งพระสุตตันตปิฎก ๔ เล่ม

ในรัชกาลที่ ๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมโกศาจารย์ ทรงรับหน้าที่ชำระพระคัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัยปิฎก ๔ เล่ม

ในรัชกาลที่ ๘ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมมุนี ทรงเป็นประธานคณะกรรมาธิการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย อันเป็นการแปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทยเป็นครั้งแรก เริ่มดำเนินการแปลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ แปลเสร็จ

บริบูรณ์และจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือจำนวน ๘๐ เล่ม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในรัชกาลที่ ๙

พระเกียรติคุณในการต่างประเทศ

นอกจากการปฏิบัติพระศาสนกิจภายในประเทศแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ทรงปฏิบัติพระศาสนกิจในต่างประเทศในโอกาสต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก ประมวลกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ในฐานประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์ แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช ติสสเทวมหาเถระ วัดสุทัศนเทพวรารามไปตรวจการคณะสงฆ์ภาคใต้ ได้ไปไทรบุรี ปีนังในสหพันธรัฐมลายา โดยออกไปทางเบตง และกลับทางสงขลา

ครั้งที่ ๒ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมปฏิบัติงานฉัฏฐสังคายนาจตุตถสันนิบาต (สมัยไทย) โดยเป็นประธานกระทำพิธีเปิดประชุมสังคายนาสมัยที่สี่นั้น ณ ปาสาณคูหา ประเทศสหภาพพม่า และในการไปครั้งนี้ ได้เสด็จไปเมืองสำคัญ ๆ ในสหภาพพม่าด้วย เช่น เมืองพะโค เมืองมัณฑเล, เมืองอมรปุระ และเมเมี้ยว เป็นต้น เป็นเวลา ๑๕ วัน

ครั้ง ๓ เมื่อเดือนพฤษภาคม และมิถุนายน พ.ศ.

๒๔๙๙ ได้เป็นหัวหน้าคณะ ไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันติ ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศลังกา โดยผ่านไปพักที่สิงคโปร์ ๓ วัน แล้วไปร่วมพิธีที่เมืองซีลอน หรือโคลัมโบ, เมืองแคนดี, เมืองอนุราธปุระ เมื่อเสร็จพิธีที่ประเทศลังกาแล้ว ได้เสด็จเลยไปสังเกตการพระศาสนา ในประเทศอินเดียอีกด้วย เป็นเวลา ๓๐ วัน

ครั้งที่ ๔ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เป็นหัวหน้าคณะ ไปร่วมงานและเป็นประธานประกอบพิธีบรรจุพระบรมธาตุ ณ วัดบุบผาราม เมืองปีนัง สหพันธรัฐมลายา ซึ่งในการเสด็จไปครั้งนี้ ได้เสด็จไปเมืองกัวลาลัมเปอร์ เมืองหลวงเป็นเวลา ๗ วัน

ครั้งที่ ๕ เมื่อเดือนมีนาคม และเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้เป็นหัวหน้าคณะ ไปร่วมพิธีฉลองพุทธยันติ ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น นอกจากจะเสด็จไปตามเมืองใหญ่ ๆ หลายเมืองแล้ว ยังได้เสด็จไปเยี่ยมทหารไทย ณ ประเทศเกาหลีด้วยเป็นเวลา ๓๐ วัน

ครั้งที่ ๖ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้เป็นหัวหน้าคณะ นำพระสงฆ์ไทยไปอยู่ ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย และได้เสด็จไปนมัสการปูชนียสถานสำคัญ คือสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลด้วย เป็นเวลา ๑๐ วัน

ครั้งที่ ๗ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓ ในการไป

ประกอบพิธีเปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรม ณ วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ได้เลยไปเยี่ยมคณะสงฆ์และเยี่ยมวัดต่าง ๆ ในประเทศลาวด้วย

ครั้งที่ ๘ เมื่อเดือนมิถุนายน และกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้เสด็จไปสังเกตการพระศาสนาการศึกษา และเยี่ยมประชาชน ในประเทศสหรัฐอเมริกาและยุโรปบางประเทศ ตามคำทูลอาราธนาของมูลนิธิเอเชีย เป็นเวลา ๔๕ วัน

ครั้งที่ ๙ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๕ ก่อนหน้าสิ้นพระชนม์เดือนเศษ คือระหว่างวันที่ ๗ เมษายน ถึงวันที่ ๒๗ เมษายน ได้เสด็จไปสังเกตการพระศาสนา และเยี่ยมประชาชนอินเดีย ตามคำทูลอาราธนาของรัฐบาลอินเดียเป็นเวลา ๒๐ วัน

พระกรณียะพิเศษ

พ.ศ. ๒๔๙๔ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต และดำรงตำแหน่งสังฆนายกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนาพระมงคลวิเสสกถา ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่อเนื่องมาเป็นเวลา ๑๐ ปี ถึง พ.ศ. ๒๕๐๓

พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๔๙๙ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต สังฆนายก ทรงเป็นพระอนุศาสนาจารย์ ถวายอนุศาสน์ ในพระราชพิธีทรงผนวช

พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศไทยจัดรัฐพิธีฉลอง ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา หรือที่เรียกว่า ๒๕ พุทธศตวรรษ ในพ.ศ. ๒๕๐๐ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวันรัต ในฐานะสังฆนายก ทรงเป็นประธานสงฆ์ในรัฐพิธีสำคัญครั้งนี้

พระอวสานกาล

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีพระอนามัยสมบูรณ์ พระสุขภาพแข็งแรง พระองค์เคยอาพาธด้วยโรคซึ่งนายแพทย์ตรวจพบว่าเป็นมะเร็งที่ต่อมปอสเตท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และได้รับการผ่าตัดใหญ่เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ ครั้งหนึ่งและอีกครั้งหนึ่งอาพาธเป็นโรคมีนิ่วในกระเพาะปัสสาวะ และนายแพทย์ได้ขบให้แตกและนำออกจนหมดแล้ว จนได้เสด็จไปประเทศสหรัฐอเมริกาและยุโรป และประเทศอินเดียได้เป็นปกติ สำหรับความดันโลหิตก็มีไม่มาก ก่อนหน้าจะสิ้นพระชนม์นายแพทย์ประจำพระองค์ได้ตรวจวัดความดันของพระโลหิตก็มีเพียง ๑๔๐ เท่านั้น ส่วนพระโรคประจำพระองค์นั้นก็มีปวดพระเศียรเป็นครั้งคราวเสมอมา ซึ่งก็เยียวยาให้หายได้เพียงยาแอสไพริน หรือยา เอ.พี.ซี. ก็หาย

ในวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลาเช้าพระอาการทั่วไปเป็นปกติ จะมีก็เพียงคงปวดพระเศียรตามธรรราดาซึ่งไม่หนักอะไร เวลาเพลได้เสด็จไปเจริญพระพุทธมนต์และเสวยภัตตาหารเพล เนื่องในงานทำบุญของท่านจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีได้เป็นปกติ และเสด็จกลับมาถึงวัดเวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น. แล้วก็ได้ทรงพักผ่อนตามที่ทรงเคยปฏิบัติมา และในเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. และได้ทรงสนทนากับบิดา มารดาของกุลบุตรนั้นเป็นเวลานานพอสมควร จนถึงเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. เศษ พระอาการทั่วไปก็ยังปกติอยู่ ครั้นผู้ที่นำบุตรมาฝากบวชนั้นกลับแล้วก็เสด็จเข้าสรงน้ำตามปกติเช่นเคยมา แต่แล้วพระอาการที่ไม่มีใครคาดฝันก็ปรากฏขึ้น นั่นคือพระอาการปวดพระเศียรจนเกินกำลังความสามารถที่ทรงอดทนได้ เมื่อพระปฏิบัติรับใช้รีบเชิญนายแพทย์มาเฝ้าพระอาการ พอทรงเห็นหน้านายแพทย์ และรับสั่งได้ เพียงไม่กี่คำพระองค์ก็สิ้นพระชนม์ ด้วยพระอาการอันสงบ ถึงแม้บรรดานายแพทย์จะพยายามช่วยเพื่อให้ทรงฟื้นขึ้นมาอย่างเต็มความสามารถและความรู้ อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ทรงฟื้นมาได้ไม่ คณะแพทย์ได้ลงความเห็นพร้อมกันว่าสมเด็จพระสังฆราชได้สิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคเส้นโลหิตใหญ่ในพระสมองแตกอย่างปัจจุบัน เมื่อเวลา ๑๖.๒๗ น. วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

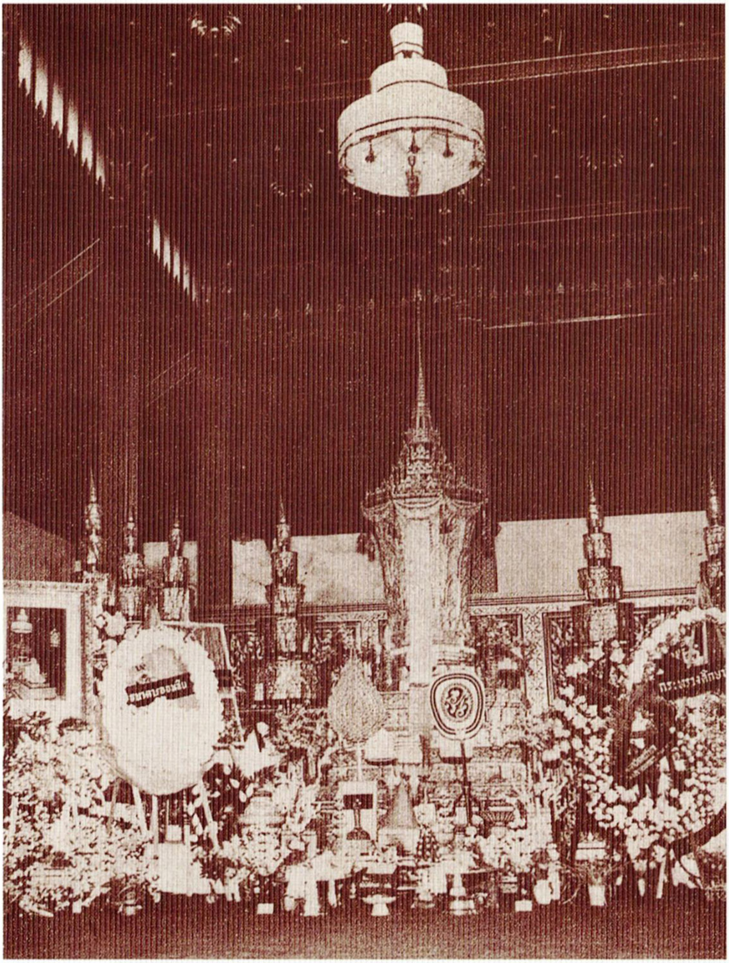

พระโกศ พระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
(กิตฺติโสภณมหาเถระ)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตรฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ปัญญาสมวาร
๔ สิงหาคม ๒๕๐๕

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถระ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกสิ้นพระชนม์ เมื่อวันอาทิตย์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ ปีขาล ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลา ๑๖.๒๗ น. สิริพระชนมายุได้ ๗๓ พรรษา กับอีก ๒๑ วัน.

ภาคผนวก

ปราภวภาษิต
พระนิพนธ์
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
(กิตติโสภณมหาเถระ)
คาถาที่ ๑

ทุกคนผู้เกิดมาในโลก ล้วนมีความปรารถนาอยากถึงซึ่งความเจริญ โดยเหตุนี้ จึงมีความปรารถนาที่ตรงกันข้ามอีกอย่างหนึ่ง คือไม่อยากประสบพบเห็นความเสื่อม แต่เพราะความไม่เข้าใจเหตุผล หรือแม้เข้าใจเหตุผลแต่ขาดฉันทะวีริยะอุตสาหะอันแรงกล้า ไม่สามารถทานกระแสของโลกประวัติจึงตกไปในฝ่ายข้างความเสื่อมประดุจสวะอันลอยตามกระแสชลพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าพอเป็นเครื่องจูงจิตของบุคคลผู้เลื่อมใส ให้เกิดฉันทะวีริยะอุตสาหะในที่จะขวนขวาย ข้าพเจ้าเคยบรรยายถึงมงคล คือเหตุอันเป็นเครื่องถึงความเจริญที่ทุกคนปรารถนา มงคลคาถาเป็นประดุจพระหัตถ์ที่ทรงชี้ทาง ให้บุคคลดำเนินไปสู่ความเจริญ แต่มิใช่ว่าจะทรงแสดงแต่ทางแห่งความเจริญโดยส่วนเดียว ในฝ่ายทางความเสื่อมที่ตรงกันข้าม ก็ได้ทรงแสดงเพื่อห้ามมิให้ดำเนินไป ดังปราภวภาษิตที่มีมาในปราภวสูตร ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนั้นแสดงว่า ต่อจากวันที่ตรัสเทศนา

มงคลสูตร เหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาฬ ปรารถนาจะสดับเหตุแห่งความเสื่อม จึงพร้อมกันไปเฝ้า ณ พระเชตวนาราม อนุมัติให้เทพบุตรตนหนึ่งทูลถามปราภวปัญหา ฯ โดยทำนองนี้เป็นอันสันนิษฐานว่า เกิดเป็นปัญหาขึ้นในสภาต่าง ๆ ดุจเดียวกัน นิพนธคาถาที่ทูลถามนั้น ดังนี้

ปราภวนฺติ ปุริสํ
มยํ ปุจฺฉา โคตมํ
ภวนฺตํ ปุฏฺฐุมาคมฺม
กึ ปราภวโต มุขํ

มีเนื้อความว่าข้าพระองค์ขอทูลถามถึงนรชนผู้เสื่อมทรามกะพระองค์ผู้ทรงพระนามโคดมโดยพระวงศ์ ข้าพระองค์มาเฝ้าเพื่อทูลถาม อะไรเล่าเป็นทางแห่งความเสื่อม ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาต้นตอบปัญหาดังนี้

สุวิชาโน ภวํ โหติ
ทุวิชาโน ปราภโว
ธมฺมกาโม ภวํ โหติ
ธมฺมเทสฺสี ปราภโว

แปลว่า ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ผู้รู้ชั่วเป็นผู้เสื่อม ผู้ใคร่ธรรมเป็นผู้เจริญ ผู้ชังธรรมเป็นผู้เสื่อม ฯ

ตามพระพุทธภาษิตปัญหาพยากรณ์คาถาดังนี้ มิได้ทรงแสดงแต่ทางเสื่อมอย่างเดียว ทรงแสดงทางเจริญด้วย เป็น

คู่กันไป ฯ ข้อซึ่งว่ารู้ดีนั้น อย่างไรจึงจะจัดว่ารู้ดี ฯ คนได้ศึกษาศิลปวิทยามากจนมีความรู้เป็นเยี่ยม ได้ปริญญาตามชั้น แห่งความรู้แม้ในทางหนึ่งหรือหลายทาง โดยมากก็ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้รู้ดีหรือมีวิชาดี แต่ครั้นพ้นจากการศึกษาแล้วมาปฏิบัติการงาน ถ้าไม่รู้เท่าทันเหตุผล ไม่รู้จักใช้ความรู้ของตนให้สำเร็จประโยชน์ ก็จัดว่ารู้ดีไม่ได้ หรือรู้เท่าทันเหตุผล และสามารถในการงานที่จักใช้วิชาให้เผล็ดผล แต่เสียในทางความประพฤติ เช่นเป็นคนมีจรรยาเลว หรือเห็นแต่จะได้ ไม่รู้จักเลือกว่าทุจริตหรือสุจริต เช่นนี้ก็จัดว่ารู้ดีไม่ได้ เพราะความรู้ความสามารถนั้นไม่คุ้มเขาได้ตลอดกาล เข้าภาษิตที่ว่า “ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด” ฉะนั้นความรู้ดีซึ่งจะเป็นทางแห่งเจริญ จึงต้องได้ในหลัก ๓ ประการคือ ๑. รู้เท่าถึงการณ์ ๒. รู้จักใช้ความรู้ให้สำเร็จประโยชน์ ๓. รู้จักทำตนให้เป็นธรรมกามบุคคล (ผู้ใคร่ธรรมที่ชอบ)

๑. รู้เท่าถึงการณ์นั้น หมายถึงความรอบรู้ในเหตุผลพร้อมด้วยไหวพริบอันทันกาลที่เป็นลักษณะบ่งสามารถ ฯ บุคคลผู้เกิดในสกุลสูง ได้อบรมในกุลธรรมอันดี ได้ศึกษาวิชาการมีความรู้มาก ย่อมได้เปรียบบุคคลผู้เกิดในสกุลต่ำอยู่ ถึงอย่างนั้นก็ไม่พิเศษยิ่งไปได้ทุกคน แม้คนชั้นต่ำเล่า บางคนก็สามารถศึกษาเล่าเรียนได้ดีไม่น้อยกว่า ต้องด้วยโคลงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่า

ฝูงชนกำเนิดคล้าย คลึงกัน
ใหญ่ย่อมเพศผิวพรรณ์ แผกบ้าง
ความรู้อาจเรียนทัน กันหมด
ยกแต่ชั่วดีกระด้าง อ่อนแก้ ฤๅไหว

ตามพระราชนิพนธ์นี้ทรงชี้ชัดว่า วิชาที่ได้เพราะการเรียนไม่สู้สำคัญนัก เป็นแต่เพียงเครื่องประดับ ความชั่วและความดีอยู่ที่ตนนั้นเอง ฯ อนึ่งบุคคลผู้ดำเนินขึ้นไปสู่ที่สุดวาสนาของตนนั้น ควรเทียบด้วยคนเดินทางไกลกันดาร ซึ่งระยะเบื้องต้นและที่สุดนั้นห่างจากกันมาก ทั้งมีความลำบากขัดข้องที่จะต้องผ่านพบและลุไปเป็นชั้น ๆ เหตุนั้นความรู้เท่าถึงการณ์ จึงเป็นของสำคัญสักเพียงไร ฯ ความจับเหตุแล้วคาดผลข้างหน้าด้วยมีหลักฐานประกอบซึ่งเป็นของพลาดได้ยาก เป็นทางให้มั่นใจในความปฏิบัติและความรู้จักผลแล้วสาวไปหาเหตุ เพื่อเป็นเครื่องเทียบเคียงกับความคาดผล ประกอบด้วยไหวพริบที่รู้จักแก้ไขทันท่วงที นี้รวมเรียกว่าความรู้เท่าถึงการณ์ ซึ่งเป็นองค์แห่งความรู้ดีแผนกหนึ่ง ฯ

บุคคลผู้รู้เท่าถึงการณ์ มักดำเนินการไม่ผิดพลาด เพราะจับเหตุผลโดยตระหนักแล้วแก้ไขอุปสรรคที่จะต้องผ่านพบให้ลุล่วงทันท่วงที แต่ถึงอย่างนั้นถ้าไม่ประกอบให้ชอบแก่กาละเทสะหรือเกินกว่าประมาณไป เหตุไว้ใจในความสามารถของตน ก็อาจเสียผลขึ้นได้ เหตุนั้นบุคคลที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้รู้ดี

ต้องเป็นผู้ที่รู้จักใช้ความรู้นั้นให้สำเร็จประโยชน์ ฯ

๒. รู้จักใช้ความรู้ให้สำเร็จประโยชน์นั้น หมายถึงความประกอบการงานให้ชอบแก่กาละเทสะ และสมแก่ฐานะ ฯ กาละได้แก่ โอกาสหรือคราว ครั้ง ซึ่งเหมาะแก่กิจที่ตนจะพึงประกอบ แม่ทัพผู้มีความรู้และสามารถ แต่ยกพลเข้าโจมตีข้าศึกในเวลาที่ยังไม่เป็นที ก็จำต้องเสียรี้พลเป็นอันมากในอันใช่เหตุ หรืออาจถึงปราชัยก็เป็นได้ ถ้ายกพลเข้าตีในเวลาที่เป็นที ย่อมจะได้ชัยชนะเป็นอย่างงาม เหตุนั้นความประกอบธุระให้เหมาะแก่เวลา จึงเป็นกิจที่จำปรารถนา ฯ ประเทศคือถิ่นฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งการงาน ก็เป็นภูมิที่จำต้องปรารถนาให้เหมาะแก่กิจ เหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงสรรเสริญความอยู่ในปฏิรูปเทศ ว่าเป็นสมบัติจักรประการหนึ่ง เป็นประดุจล้อรถที่นำให้ถึงความเจริญ ฯ การทำไม่เหมาะแก่ประเทศ แม้อย่างต่ำเพียงตกแต่งร่างกายยังดูเป็นที่น่ารังเกียจ หรือถึงชวนหัวก็มี ยิ่งในทางกิจการยิ่งเป็นของจำเป็นกว่า เหตุนั้นความประกอบกิจให้ถูกแก่ประเทศ จึงนับได้ว่าเป็นทางแห่งความเจริญ ฯ ฐานคือพื้นเพของตนหรือภูมิชั้นของความรู้และความสามารถ ก็ควรสงเคราะห์เข้าด้วย เพราะแม้จะไม่บกพร่องโดยประการอื่น แต่บกพร่องโดยประการนี้ที่นับว่าทะนง กิจที่ทำก็ไม่อาจสำเร็จผลเพราะเกินพื้นเพของตนและความสามารถ ฯ ความประกอบกิจให้เหมาะแก่กาละเทสะและไม่เกินฐานะ รวมเรียกว่ารู้จักใช้

ความรู้ให้สำเร็จประโยชน์ จัดเข้าในองค์แห่งความรู้ดี ฯ

๓. บุคคลใดแม้มีความรู้เท่าถึงการณ์ และรู้จักใช้ความรู้ให้สำเร็จประโยชน์ แต่มีความประพฤติไม่เป็นธรรม เช่นเห็นแต่จะได้ประโยชน์ตนฝ่ายเดียว ไม่แลเหลียวถึงผู้อื่น โดยฐานที่เป็นเพื่อนมนุษย์ ใครจะเสียประโยชน์อย่างไรก็ช่าง หรือประพฤติตนเป็นคนเลว จนไม่พอที่จะเรียกว่าเป็นผู้สุภาพ จัดว่าเป็นผู้เสียความประพฤติ เช่นนี้เป็นคนรู้ดีไม่ได้ เพราะสิ่งที่บัณฑิตนิยมว่าเป็นสำคัญอยู่ที่ความประพฤติ หาใช่ความรู้ไม่ บุคคลแม้มีวิชาการในทางศึกษาค่อนข้างอ่อน แต่ถ้าเป็นผู้มีความประพฤติดี ก็อาจก่อร่างสร้างตัวได้เจริญกว่าผู้มีความรู้แต่ปฏิบัติมิชอบ แต่ถ้าแม้ได้พร้อมกัน ๒ สถาน คือทั้งความรู้ดีและความประพฤติดีด้วยแล้ว ก็ยิ่งเป็นผู้เจริญยิ่งขึ้น เหตุนั้นความรู้จักทำตนให้เป็นธรรมกามบุคคลจึงเป็นของสำคัญยิ่งนัก ฯ

บุคคลมีลักษณะเป็นเช่นไร จึงจะได้นามว่าธรรมกามบุคคล จะของดไว้บรรยายในข้อเป็นลำดับ ฯ

ที่ได้บรรยายมาแล้ว เป็นอันชี้ว่าบุคคลจะได้ชื่อว่าเป็นผู้รู้ดี ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือ ๑. รู้เท่าทันเหตุผล ๒. รู้จักใช้ความรู้สำเร็จประโยชน์ ๓. รู้จักทำตนให้เป็นธรรมกามบุคคล ฯ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ ประการนี้ แม้พื้นเพเดิมจะค่อนข้างต่ำ ก็สามารถที่จะส่งเสริมฐานะของตนให้งอกงามไพบูลย์ ถ้าฐานะดีอยู่แต่เดิมแล้ว ก็ยิ่งรุ่งเรืองไพศาล เหตุ

นั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ จึงตรัสว่า สุวิชาโน ภวํ โหติ ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ฯ

โดยนัยตรงกันข้าม บุคคลแม้มีพื้นเพดีมาแต่เดิมทั้งประกอบด้วยการศึกษาศิลปวิชาการเป็นอย่างดี จนมีผู้นับถือว่าเป็นผู้มีความรู้ แต่ขาดความรู้ในหลัก ๓ ประการ ดังกล่าวแล้วข้างต้น ก็ย่อมจะหาความเจริญมาสู่ตนไม่ได้เลย ดังจะขอจำแนกประเภทแห่งความเสื่อมเป็นข้อ ๆ โดยสังเขป ดังนี้

๑. ขาดความรู้เท่าถึงการณ์ คือไม่รู้จักเหตุ ซึ่งเป็นทางให้คาดผลในข้างหน้าบุคคลผู้ขาดความรู้ข้อนี้ มักประกอบกิจโดยเดาซึ่งเป็นทางให้เสียผล และไม่รู้จักผล คือไม่อาจสาวหาเหตุในหนหลังได้ ทำให้ขาดทางสันนิษฐานในเหตุประการอื่น ๆ และขาดไหวพริบ ไม่อาจแก้อุปสรรคอันเกิดขึ้นในระหว่างได้ทันท่วงที

๒. ขาดความรู้จักใช้ความรู้ให้สำเร็จประโยชน์ คือใช้ความรู้ของตนไม่ชอบแก่กาละเทสะ คือถึงคราวที่จะทำ ยังหาได้ทำไม่ หรือทำด่วนไปในเมื่อยังไม่ถึงคราวในประเทศที่ควรทำไม่ได้ทำ แต่กลับกระทำในประเทศที่ไม่ควร หรือไม่รู้จักประมาณในหน้าที่ของตนและค่าแห่งความรู้ ทำให้เกินไป ฯ

๓. ขาดความรู้จักทำตนให้เป็นธรรมกามบุคคล คือเป็นคนมีความประพฤติเลวทราม หรือไม่เช่นนั้นเป็นคนเห็นแต่จะได้ฝ่ายเดียว ไม่แลเหลียวว่าชอบธรรมหรือผิดธรรม ฯ

บุคคลผู้ขาดหลักแห่งความดี ๓ ประการนี้ แม้จะมีศิลปวิชาเป็นเลิศ ก็จัดว่าเป็นผู้รู้ดีไม่ได้ ตรงกันข้ามเป็นผู้รู้ชั่ว ผู้รู้ชั่วย่อมไม่มีความเจริญ มีแต่ความเสื่อมทรามเป็นเบื้องหน้า จึงตรงกับพระพุทธภาษิตว่า ทุวิชาโนปราภโว ผู้รู้ชั่วเป็นผู้เสื่อม ฯ

ดังได้บรรยายหลักแห่งความรู้ดี ไว้ในเบื้องต้นแล้ว ๓ ประการ ย่อมบ่งชัดอยู่ในตัวเองว่า ในหลัก ๓ ประการนั้น มีความรู้จักทำตนให้เป็นธรรมกามบุคคลเป็นข้อสำคัญที่สุด ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงยกขึ้นเป็นหัวข้อซึ่งจะได้บรรยายต่อไป

คำว่า "ธรรม" ในที่นี้ หมายถึงสิ่งที่ชอบทั่วไป ฯ ความเที่ยงธรรมไม่เข้ากับตนและผู้อื่น เพราะเหตุปรารภตน หรือปรารภโลก หรือเพราะอคติที่ชักให้เสียความยุติธรรมเพราะรัก เพราะชังเพราะหลงและเพราะกลัวหรือเกรงใจ เรียกว่า "ธรรม" อีกนัยหนึ่งความงดเว้นทุจริตไม่เบียดเบียนบุคคลอื่นทางกาย ทางวาจาและทางใจ และประกอบกัลยาณธรรมให้เป็นเครื่องอุปถัมภ์สุจริตให้ไพบูลย์ทางกาย คือมีเมตตากรุณาช่วยบำรุงสุข และบำบัดทุกข์ของผู้อื่น ประกอบการเลี้ยงชีพเป็นสัมมาอาชีวะ และยินดีแต่เฉพาะคู่ครองของตน ทางวาจา กล่าวแต่คำสัตย์จริงเป็นที่ไว้วางใจของผู้อื่น ชักนำบุคคล ในทางสามัคคี มีวาจาสุภาพดูดดื่มน่ารักใคร่ และกล่าวแต่คำที่เป็นหลักฐานชี้แจงให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ทางใจ มีสันโดษรู้จักเพียงพอในทรัพย์สมบัติ

ของตน มีเมตตากรุณาเห็นสุขทุกข์ของผู้อื่นเสมอกับตน และมีความเห็นชอบด้วยทำนองคลองธรรม อย่างนี้เรียกว่า "ธรรม" ฯ บุคคลผู้ใดมาประพฤติตามทำนองคลองธรรมดังกล่าวมาแล้วนี้ ย่อมเป็นผู้ควรแก่นามว่าธรรมกามผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้มีแต่ความเจริญส่วนเดียว เพราะธรรมนั้นเป็นประดุจพื้นที่ส่งเสริมให้ลอยเด่นแวดล้อมอยู่ด้วยความดี เหตุนั้นจึงมีพระพุทธภาษิตสรรเสริญว่า ธมฺมกาโม ภวํ โหติ ผู้ใคร่ธรรมหรือปรารถนาสิ่งชอบเป็นผู้เจริญ ฯ

ในทางตรงกันข้ามกับที่บรรยายมา ผู้ใดเป็นผู้ที่ชังธรรม คือไม่ปรารถนาจะประพฤติสิ่งชอบ มีความประพฤติอันต่ำทราม เห็นประโยชน์ตนเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น มิได้มีความเที่ยงธรรม ประกอบแต่ทุจริตเป็นเบื้องหน้า เช่นนี้เขาจะมีความเจริญอย่างไรได้ ก็เที่ยงที่จะมีแต่ความเสื่อม แม้จะมีพื้นเพดีมาแต่เดิม ก็คงต้องย่อยยับอัปประภาค เหตุนั้นในข้อสุดท้ายนี้ สมเด็จพระมหามุนีบรมสุคตเจ้าจึงตรัสว่า ธมฺมเทสฺสี ปราภโว ผู้ชังธรรมเป็นผู้เสื่อม ฯ

โดยเหตุผลดังได้บรรยายมา สาธุชนทั้งหลายพึงเห็นเถิดว่า ถึงจะรู้วิชาใด ๆ ก็ดี ก็ยังต้องอาศัยความรู้ดีประกอบด้วยวิชานั้น ๆ จึงจะเจริญยิ่งยวดขึ้นไปได้ ถ้าขาดความรู้ดีเสียแล้ว วิชาที่มีอยู่ก็เป็นหมัน แต่หลักสำคัญของความรู้ดีอยู่ที่ความประพฤติ คือปฏิบัติตนให้เป็นผู้ใคร่ต่อธรรมที่ชอบ จะ

ประกอบกิจการใด อย่ามุ่งแต่จะได้เห็นแต่ตน จงยินดีแต่ผลที่เป็นสุจริตไม่ผิดธรรม ก็จะมีแต่ความดีความงาม อันเป็นข้อที่มุ่งหมาย ฯ

คาถาที่ ๒

วาระนี้จะได้บรรยายสืบอนุสนธิกระแสความต่อไป ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพยากรณ์แก้ปัญหา ทรงแสดงปราภวมุข (ปากทางแห่งความเสื่อม) ข้อที่ ๑ จบลงแล้ว เทพผู้ทูลถามจึงกราบทูลอนุโมทนา และทูลอาราธนาขอให้ทรงแสดงข้อที่ ๒ สืบไป โดยนิพนธ์คาถาดังนี้

อิติเหตํ วิชานาม
ปฐโม โส ปราภโว
ทุติยํ ภควา พฺรูหิ
กึ ปราภวโต มุขํ

มีเนื้อความว่า ข้าพระองค์ย่อมทราบชัดข้อนี้ดังนี้และนั้นเป็นความเสื่อมข้อที่ ๑ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อที่ ๒ อะไรเล่าเป็นทางแห่งความเสื่อม ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาที่ ๒ ตอบปัญหาดังนี้

อสนฺตสฺส ปิยา โหนฺติ
สนฺเต น กุรุเต ปิยํ
อสตํ ธมฺมํ โรเจติ
ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลว่า เขารักใคร่ชอบพอเหล่าอสัตบุรุษ ๑ เขาไม่ทำเหล่าสัตบุรุษให้เป็นที่รักที่ชอบพอ ๑ เขาย่อมชอบใจธรรมของอสัตบุรุษ ๑ ๓ อย่างนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม ฯ

บรรยายความ อสัตบุรุษได้แก่คนเช่นไร ฯ อสัตบุรุษโดยอรรถว่า คนชั่วคนไม่ดี โดยพยัญชนะว่า คนไม่ระงับคือประกอบด้วยกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรม ไม่สงบระงับทางกาย เบียดเบียนชีวิต ความสุขและอิสระภาพแห่งผู้อื่น มิได้มีเมตตากรุณาเบียดเบียนทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมุ่งแต่ได้ มิได้เลือกว่าอย่างไรควร เบียดเบียนประเวณีคู่ครองของผู้อื่น มิใยใครจะเดือดร้อนระทมใจ ทางวาจา กล่าวเท็จ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ส่วนตน ตัดรอนประโยชน์ของผู้อื่นกล่าวยุยงส่อเสียดให้เขาแตกร้าวขาดความพร้อมเพรียงกัน กล่าวคำหยาบหรือประชดประชันให้ผู้อื่นเจ็บช้ำน้ำใจ และกล่าวคำเหลวไหลที่ให้เสียเวลาเปล่าไม่ได้ประโยชน์ ทางใจ มีละโมบอยากได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน มิได้มีสันโดษรู้จักเพียงพอ เป็นคนพยาบาทอาฆาตจองเวรแก่ผู้อื่น มิได้คิดอดกลั้นบรรเทาและความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมเช่นเห็นว่า มารดาบิดาเพียงแต่อาศัยเกิดตามธรรมดาโลกไม่เห็นควรจะต้องนับบุรพการีคนต้องด้วยลักษณะเหล่านี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าอสัตบุรุษ คนเช่นนี้ดูไม่น่าที่ใคร ๆ จะคบหาเป็นมิตรสหาย ก็เมื่อไปรักใคร่คบหากับคนเช่นนี้จะมีดีอย่างไรได้ ฯ มีพระพุทธ

ภาษิตตรัสว่า ทำปัจจัยภายนอกให้เป็นเหตุแล้ว เรายังไม่เล็งเห็นแม้เหตุอื่นสักอย่างหนึ่งเลย อันจะเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ เหมือนความมีมิตรชั่ว ความมีมิตรชั่วย่อมเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ ดังนี้ ฯ ตามเหตุที่บรรยายมานี้ จึงเป็นอันได้ความสันนิษฐานว่า ความรักใคร่ชอบพอกับอสัตบุรุษเป็นทางแห่งความเสื่อมอย่างหนึ่ง ฯ

ในข้อต่อไปว่า ความไม่รักใคร่ชอบพอสัตบุรุษ ให้ผู้มีปัญญาพึงทราบ โดยนัยตรงกันข้ามกับที่บรรยายมา ฯ

อันบุคคลที่จะชอบกันสนิทสนม ก็เพราะมีฉันทะอัธยาศัยเป็นไปต้องกัน คนที่รักใคร่ชอบพออสัตบุรุษก็เพราะเขานิยมในคติทางดำเนินของอสัตบุรุษว่าดีว่าชอบ เพราะฉะนั้นสมเด็จพระผู้พระภาคเจ้า จึงตรัสข้อที่สุดในพระคาถานี้ว่า เขาชอบใจธรรมของอสัตบุรุษ ฯ อะไรเล่า จัดว่าเป็นธรรมของอสัตบุรุษ ความไม่ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลให้หยั่งทราบว่าเหตุชนิดนี้เป็นทางนำไปสู่สุข เหตุเช่นนี้เป็นทางจูงไปหาทุกข์ หรือว่าผลเช่นนี้มีมาเพราะเหตุดี ผลเช่นนี้มีมาเพราะเหตุชั่ว ไม่รู้จักฐานะของตน ตีราคาตนสูงกว่าฐานะที่เป็นอยู่ มือหังการ ไม่รู้จักประมาณในการแสวงหาหรือใช้สอยทรัพย์สมบัติ ไม่รู้จักกาลเวลาที่จะประกอบกิจให้เหมาะทันสมัย ไม่รู้จักประชุมชนที่ตนจะต้องเกี่ยวข้อง และประพฤติกิริยาอาการเช่นไร และไม่รู้จักเลือกบุคคลที่ควรคบ นอกจากนี้เป็นคนเชื่องมงาย ไม่รู้จัก

ละอาย ไม่รู้จักเกรงผิด ไม่สนใจศึกษาเกียจคร้าน พลั้งเผลอ และโง่เขลาเหล่านี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นธรรมของอสัตบุรุษ เมื่อผู้ใดชอบใจธรรมเหล่านี้ก็จะพาให้เสื่อมซุดยับย่อยเลวลงไป จึงทรงจัดไว้ว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมอีกประการ ๑ ๆ ผู้ปรารถนาความเจริญพึงปลีกตนให้พ้นจากลักษณะเหล่านี้ ๆ

คาถาที่ ๓

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปัญหาพยากรณ์ข้อที่ ๒ จบลง เทพผู้ทูลถามก็ถวายอนุโมทนา แล้วกราบทูลอาราธนาขอให้แสดงข้อที่ ๓ ต่อไป สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาที่ ๓ ดังนี้

นิทฺทาสีลี สภาสีลี อนุฏฺฐาตา จ โย นโร
อลโส โกธปญฺญาโณ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า นรชนใดเป็นผู้มีความหลับเป็นปกติ ๑ เป็นผู้มีสภาเป็นปกติ ๑ เป็นผู้ไม่ขยันขันแข็ง ๑ เป็นผู้เกียจคร้าน ๑ เป็นผู้มีความโกรธเป็นเครื่องปรากฏ ๑ ๕ อย่างนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ ผู้ที่ได้ชื่อว่ามีความหลับเป็นปกติ คือเป็นผู้มีนิสัยง่วงเหงาหาวนอน แม้จะนั่งหรือยืนก็นอนหลับได้ไม่เลือกอิริยาบถ คนที่ได้ชื่อว่ามีสภาเป็นปกติ คือเป็นคนชอบ

คลุกคลีอยู่ในหมู่ เป็นคนเอิกเกริกเฮฮา กล่าววาจาไร้ประโยชน์ ไม่ชอบแก่เหตุผล ผู้ที่ได้ชื่อว่าไม่ขยัน คือเป็นผู้ปราศจากความเพียรที่ให้กล้าหาญบากบั่น ถึงคนอื่นเตือนก็ไม่ปรารภถึงการงาน ผู้ที่ได้ชื่อว่าเกียจคร้าน คือเป็นชาติเกียจคร้านเสียจริง ๆ ยืนที่ไหนอยู่ที่นั่น นั่งที่ไหนอยู่ที่นั้น ดูเหมือนเขาไม่ปรารถนาที่จะผลัดเปลี่ยนอิริยาบถในข้อที่ว่าไม่ขยันกับเกียจคร้านนี้ มติของข้าพเจ้าปรารถนาจะเข้าใจว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะไม่น่าจะเห็นว่าต่างกัน หรือจะว่าเกียจคร้านน้อยเรียกว่าไม่ขยันเกียจคร้านมาก เรียกว่าเกียจคร้าน จะพอฟังได้กระมัง ผู้ที่ได้ชื่อว่ามีความโกรธเป็นเครื่องปรากฏ คือเป็นคนโทสะจริตโกรธง่าย แม้มีเหตุกระทบกระทั่งเพียงเล็กน้อย ก็ไม่คิดที่จะอดกลั้นหรือยับยั้ง ลักษณะเหล่านี้แต่ละอย่าง ๆ ล้วนเป็นทางแห่งความเสื่อม จะอธิบายเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการงานที่ไม่อากูลคั่งค้างว่า เป็นมงคลอย่างสูงสุด ตรงกันข้าม บุคคลที่ชอบนอนตลอดวัน ปล่อยปละละทิ้งการงาน แม้ในเวลากลางคืนก็ไม่ปรารถนาจะลุกขึ้นทำ การงานของเขาย่อมอากูลคั่งค้างทรัพย์ใหม่ก็ไม่มีทางจะได้เพิ่มพูน ทุนทรัพย์ที่เคยมีอยู่แล้วก็รังแต่จะสูญสิ้นหมดเปลืองไป เพราะตนจำเป็นต้องใช้สอยบริโภคอยู่ทุกวัน บุคคลที่ปล่อยการงานให้คั่งค้างเช่นนี้ พระองค์ตรัสว่าเป็นอวมงคล เพราะเขาไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้แม้ในทาง

ฆราวาสวิสัย ต้องด้วยเทศนานัยซึ่งพระองค์ทรงภาษิตไว้ในสิงคาลกสูตรว่า

น ทิวาโสปฺปสีเลน รตฺติมุฏฺฐานเทสฺสินา

นิจฺจํ มตฺเตน โสณฺเฑน สกฺกา อาวสิตุํ ฆรํ

แปลว่า บุคคลผู้ชอบนอนหลับในกลางวัน ขี้คร้านจะลุกขึ้น (ทำการงาน) ในตอนกลางคืน เป็นนักเลงเมาเสมอมิได้ขาด ไม่อาจที่จะอยู่ครองเรือนได้

แม้สำหรับบรรพชิตเล่า บริโภคอาหารของชาวโลกแล้วมิได้ทำกิจสมกับหน้าที่ของตน มีการศึกษาในพระปริยัติธรรมและมนสิการในพระกัมมัฏฐานเป็นต้น มัวสาละวนแต่จะจำวัดย่อมคลาดจากประโยชน์ที่ตนมุ่งหวังมีฌานและวิปัสสนา เป็นอาทิ แม้ชีวิตเล่าก็แก่เข้าทุกวัน ปัญญาและคุณงามความดีไม่มีโอกาสที่จะเจริญขึ้นให้เหมาะสมกับอายุ ถึงจะมีเนื้อหนังอ้วนพีขึ้น ก็มากแต่เนื้อ เหมือนโคสำหรับใช้เป็นอาหาร แม้สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เมื่อจะทรงชี้โทษข้อนี้ให้เห็นเป็นประจักษ์จึงตรัสพระคาถาว่า

อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส พลิพทฺโทว ชีรติ

มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ ปญฺญา ตสฺส น วฑฺฒติ

แปลว่า บุรุษผู้ขาดการศึกษาคนนี้ ย่อมแก่ชราเหมือนโคถึก เนื้อของเขาเท่านั้นมากขึ้น แต่ปัญญาของเขาไม่เจริญเลย ฯ เหตุนี้ การชอบนอนหลับเสมอจึงจัดว่าเป็นทางแห่ง

ความเสื่อมประการ ๑ ฯ

บุคคลผู้ที่จะเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจ น่ารักใคร่ และเป็นที่เคารพนับถือของมหาชน ก็เพราะเป็นคนพูดแต่วาจาอันเป็นสุภาษิต มีหลักฐาน ไม่กล่าวคำที่เหลวไหลไร้ประโยชน์ ปราศจากเหตุผล เพราะนอกจากจะทำให้คนหมดความนิยมในตนแล้ว ยังได้ชื่อว่าทำเวลาของตนให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ ที่เรียกว่า ชีวิตเป็นหมัน ซ้ำร้ายหากคำที่พูดนั้นเป็นคำที่ไม่เพราะหูชวนวิวาท ก็อาจเป็นเหตุให้เสียความสามัคคีของหมู่คณะได้ เข้าภาษิตที่ว่า "เป็นมนุษย์สุดนิยมเพียงลมปาก จะได้ยากโหยหิวเพราะชิวหา" ฉะนั้นคนที่ดีแต่พูด ไม่เอาใจใส่ในการงาน หรือเป็นแต่นักพูด ไม่ใช่นักทำหรือชอบเจรจาเหลวไหลไร้ประโยชน์ อย่างที่โวหารโลกเขาเรียกว่า "พูดอย่างน้ำไหลไฟดับ" หรือ "พูดอย่างน้ำท่วมทุ่ง" เพราะไม่มุ่งประโยชน์ ย่อมเป็นทางให้เสื่อมความนับถือของผู้ที่รู้จักคุ้นเคยเหตุนี้จึงจัดว่า เป็นทางแห่งความเสื่อมประการ ๑ ฯ

บุคคลที่ทำการงานจับจด คือทำไม่จริง ที่เขาพากันเรียกว่า คนไม่ขยันก็ดี คนที่ไม่เอาธุระการงานเสียเลย ดีแต่เที่ยวเตร่ เชือนแชไปบ้านคนอื่น ถึงการงานของตนจะมีอยู่ก็ไม่ปรารถนาปรารภที่จะทำ ด้วยเกรงว่า ตัวเองจะต้องลำบากเพราะการงาน สู้ขอเขากินไม่ได้ ที่เขาเรียกกันว่า คนขี้เกียจก็ดี คน ๒ จำพวกนี้ ถึงจะมีชีวิตอยู่ก็ไร้ค่า เพราะว่าเป็นคนที่โลก

ไม่ปรารถนา เป็นคนเอาเปรียบโลก เป็นคนรกโลก เขาเกิดมาก็เพียงเพื่อยังโลกให้เต็มเท่านั้น ไม่ให้โลกได้รับประโยชน์อันใดจากเขาเลย เหตุนี้จึงจัดว่าเป็นทางแห่งความเสื่อม เพราะ

บุคคลแม้จะคิดเห็นว่าเป็นวาสนา ก็ไม่ควรย่อหย่อนความเพียรของตนเสีย เมล็ดงาถ้าไม่ใช้ความพยายามบีบคั้นทำไมจะได้น้ำมันงาเล่า

ธรรมดารถถ้ามีแต่ล้อเดียวก็ไม่อาจเคลื่อนที่ได้ฉันใด เมื่อเว้นความพยายามอย่างลูกผู้ชายเสียแล้ว ตัววาสนาเองก็ให้ผลไม่ได้ ฉันนั้น

แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสไว้ว่า **"นหิจินฺตามยาโภคา อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา"** แปลว่าโภคทรัพย์ หาได้เกิดแก่หญิงชายด้วยลำพังเพียงนึกคิดไม่

อันบุคคลผู้หมั่นขยันเอาใจใส่ในกิจการของตน ไม่เกียจคร้านรู้จักประกอบการงานให้ถูกคราวนิยม ย่อมสั่งสมโภคทรัพย์ไว้ได้ ต้องด้วยเทศนานัยพุทธนิพนธ์ภาษิตที่ตรัสไว้ว่า **"ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ"** แปลว่าบุคคลผู้เอาธุระตั้งอุสาหะทำให้สมควร ย่อมหาทรัพย์ได้ ดังนี้

ลักษณะทั้ง ๔ ประการ คือการง่วงเหงาหาวนอน ดีแต่พูด การไม่ขยันขันแข็ง ความเกียจคร้าน แต่ละประการ ๆ ล้วนเป็นลักษณะของคนขี้เกียจไม่เอาการเอางานนั่นเอง เป็นทางก่อความหายนะให้แก่ตน สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อทรงแก้ปัญหาพยากรณ์แก่พราหมณ์ผู้มาทูลถามถึงเหตุอนัตถพินาส ก็ทรงประกาศเป็นพระพุทธานุสาสนีไว้ว่า

อุสฺสูรเสยฺยํ อาลสฺยํ จณฺฑิกํ ทีฆโสตฺติยํ
เอกสฺสทฺธานคมนํ ปรทารูปเสวนํ
เอตํ พฺราหฺมณ เสสฺสุ อนตฺถํ เต ภวิสฺสติ

แปลว่า ความเป็นผู้นอนสาย ๑ ความเป็นผู้เกียจคร้าน ๑ ความเป็นคนดุร้าย ๑ การคบหาล่วงภริยาท่าน ๑ พราหมณ์ท่านลองเสพพฤติการณ์ดังกล่าวแล้วนี้ดูซิ แล้วความอนัตถ-พินาศก็จะมีแก่ท่านเอง

เมื่อพระองค์ทรงปรารภถึงความเคลื่อนคลาดจากประโยชน์เพราะการปล่อยเวลาให้ล่วงไป จึงได้ตรัสกำชับไว้อีกว่า

อุฏฺฐานกาลมฺหิ อนุฏฺฐหาโน
ยุวา พลี อาลสิยํ อุเปโต
สํสนฺนสงฺกปฺปมโน กุสีโต
ปญฺญาย มคฺคํ อลโส น วินฺทติ

แปลว่า บุคคลผู้ยังเป็นหนุ่มแน่น มีกำลังว่องไว แต่เข้าถึงความเป็นผู้เกียจคร้าน ไม่ขยันในกาลที่ควรพยายาม มีความดำริในใจจมเสียแล้ว มัวแต่เกียจคร้าน ย่อมไม่ได้ประสบพบทางแห่งปัญญา

อนึ่ง ความโกรธเล่า ก็จัดเป็นทางแห่งความเสื่อมอีก เพราะความโกรธย่อมทำให้บุคคลมีผิวพรรณขี้ริ้ว มีหน้าสยิ้ว

บูดบึ้งอยู่เป็นนิตย์ ผู้ที่ไม่ใช่มิตรก็ไม่อยากคบหา ผู้ที่เป็นมิตรก็มีแต่ระอาใจไม่อยากเข้าใกล้ เป็นทางให้แตกความสามัคคี ทั้งเป็นเครื่องส่ออัธยาศัย เป็นคนที่ไม่น่าไว้ใจ ถึงจะเป็นนักปราชญ์หากขาดความอดทน คือยังเป็นคนโกรธเก่ง ก็ไม่สมกับเป็นนักปราชญ์ ต้องด้วยภาษิตของพระมโหสถบรมโพธิสัตว์เจ้าตรัสว่า **"โย ปณฺฑิโต โกธโน ตํ น สาธุ"** ผู้ใดเป็นบัณฑิตแต่ยังโกรธเก่ง ก็ไม่สมกับที่เป็นนักปราชญ์ เพราะคนที่ถูกอำนาจความโกรธเข้าครอบงำ ย่อมทำให้เป็นคนไม่ทราบอรรถ ไม่เห็นธรรม จะทำจะพูดก็เป็นไปในอำนาจของความโกรธของตนทั้งสิ้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสความโกรธว่า เป็นทางแห่งความเสื่อมอีกประการ ๑ ฯ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงหวังจะให้นรชนได้หยั่งทราบถึงผลแห่งความเสื่อม เพื่อจะได้เป็นทางหลีกเลี่ยงเสียให้พ้น นำตนให้ประสบความเกษมสำราญ จึงตรัสประทานพระโอวาทานุสาสนี ดังที่ได้ยกเป็นพุทธภาษิตไว้ ณ เบื้องต้นว่า

นิทฺทาสีลี สภาสีลี อนุฏฺฐาตา จ โย นโร
อลโส โกธปญฺญาโณ ตํ ปราภวโต มุขํ

นรชนใดเป็นผู้มีความหลับเป็นปกติ ๑ เป็นผู้มีสภาเป็นปกติ ๑ เป็นผู้ไม่ขยันขันแข็ง ๑ เป็นผู้เกียจคร้าน ๑ เป็นผู้มีความโกรธเป็นเครื่องปรากฏ ๑ ๕ อย่างนั้น เป็นทางแห่งความเสื่อม

คาถาที่ ๔

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

โย มาตรํ ปิตรํ วา ชิณฺณกํ คตโยพฺพนํ
ปหุสนฺโต น ภรติ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า ผู้ใดเป็นคนสามารถพอ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ชราล่วงวัยแล้ว ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ มารดาบิดาจัดเป็นบุรพการีอย่างสูงสุดของบุตรธิดา ฉะนั้นเมื่อบุตรธิดาเป็นผู้สามารถ จึงควรเลี้ยงตอบแทนพระคุณท่าน ๆ ตามพระพุทธภาษิตนี้ทรงแสดงว่ามารดาบิดาแก่ชราถึงไม่สามารถทำกิจการงานได้ ฝ่ายบุตรธิดาเป็นผู้สามารถ ทั้งมีหลักฐานตั้งตนได้ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาข้อนั้นจัดเป็นทางแห่งความเสื่อมไม่เป็นความเจริญแก่ตน

ทุก ๆ คนที่เกิดมาจำต้องได้รับอุปการะเลี้ยงดูของมารดาบิดามาก่อน จึงสามารถมีชีวิตรอดอยู่ได้ หาไม่แล้วชีวิตของตนคงไม่ยืนยงเป็นอยู่ได้อย่างแน่แท้ อุปการะที่ท่านทำไว้นั้นเป็นกิจที่คนอื่นทำได้โดยแสนยาก หรือจะทำได้ก็ไม่เหมือนท่าน บางคนเติบโตเจริญวัยสามารถทำการงานหาเลี้ยงได้ลำพังตนแล้ว ยังไม่พ้นจากอุปการะของท่านก็ยังมี พระคุณของท่านจึงมีอยู่เป็นอันมาก ยากจะประมวลกล่าวให้สิ้นสุดได้ จะขอยกพระคุณท่านขึ้นแสดงสักบรรยายหนึ่ง ตามคำสดุดีที่ท่านได้ประพันธ์ไว้ว่า

มารดาบิดากรุณทา รกมาเจริญวัย
ให้นมประโลมยุวพิไล พจกล่อมถนอมขวัญ
อุ้มแอบอุรากรตระกอง ก็ประคองนิยมกัน
เฝ้าหยอกพระยักมุขจำนรรจ์ ยุวยิ้มก็ยวนใจ
เลี้ยงดูพิทักษ์ดรุณเฝ้า มนเอาระวังระไว
ให้เพลินเจริญจิตตนัย คุณยิ่งนิยมทวี
อันคุณชะไม่ปิตุและมา- ดรมากประมาณมี
ดินฟ้าจะเปรียบคุณพิรีย์ บ่มิล้ำพระคุณสม ฯ

บรรดาสิ่งของอันล้ำค่าหาได้ยากในโลก หากจะจัดมารดาบิดาเข้าในประเภทนั้นก็คงไม่ผิด ดูเหมือนท่านทั้งสองนี้แหละช่างเป็นของที่หาได้ยากในโลกสำหรับบุตรธิดาเสียจริง ๆ เพราะจะไปหามารดาบิดาผู้บังเกิดเกล้าที่ไหนอีกไม่ได้ตลอดชีวิต ฉะนั้นบุตรธิดาจึงจำต้องรู้จักอุปการะคุณของท่านที่ได้ทำไว้นั้น ความรู้ อุปการคุณที่ท่านได้ทำไว้แก่ตนมิได้ลบหลู่บุญคุณท่าน เรียกสั้น ว่ารู้คุณ และประกาศคุณที่ท่านมีแก่ตนให้ปรากฏแก่คนอื่นเรียกสั้นว่า ประกาศคุณ รวมทั้ง ๒ ประการ เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตาธรรม กตัญญูกตเวทิตาธรรมนี้ เป็นลักษณะของคนที่ดีจะพึงกระทำตอบแก่ผู้มีอุปการคุณ ต้องตามพระมหาสมณนิพนธ์ภาษิตบรรหารว่า **นิมิตฺตํ สาธุ รูปานํ กตญฺญู กตเวทิตา** ความเป็นผู้รู้คุณและประกาศคุณที่ท่านได้ทำไว้เป็นเครื่องหมายของคนดี อันกตัญญูกตเวทิตานี้มีอยู่ในผู้ใด ย่อม

เป็นที่ซาบซึ้งตรึงใจแก่ผู้ที่ได้ทำอุปการคุณไว้แก่บุคคลนั้น ๆ เพราะบุคคลเช่นนี้ย่อมนับถือท่านเป็นเจ้าพระคุณทั้งเป็นผู้ประกาศคุณของท่าน ด้วยการสนองทดแทนคุณท่าน และยกเทอดทูนไว้ในตำแหน่งผู้มีพระคุณ ผู้มีความกตัญญูกตเวทีเช่นนี้เป็นคนดี เป็นที่รักใคร่นับถือของมหาชน เพราะฉะนั้นบุตรธิดาที่ดีทั้งหลายจึงต้องเพียบพร้อมด้วยองค์สมบัติดั่งกล่าวแล้วนี้ อันคุณสมบัติคือกตัญญูกตเวทีนี้คอยตักเตือนใจให้กระทำอุปการะกิจตอบแทนมารดาบิดา ผู้เป็นบุรพการีเต็มความสามารถของตน ๆ คือ

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ

๒. ทำกิจของท่าน

๓. ดำรงวงศ์ตระกูล

๔. ประพฤติตนให้สมควรแก่ผู้เป็นทายาท ที่จะรับทรัพย์มรดก

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปทำอุทิศให้ท่าน

บุตรธิดาผู้ได้บำรุงมารดาบิดาให้เป็นสุขดังกล่าวแล้วย่อมเป็นศรีเชิดชูวงศ์ตระกูล มีความสุขความเจริญ ทำให้เต็มตื้นปลื้มปีติแก่ญาติพี่น้อง และกัลยาณชนทั่วไปในกาลทุกเมื่อ ส่วนบุตรธิดาที่ไม่รู้จักคุณและไม่สนองพระคุณท่านเป็นคนอกตัญญู กลับประทุษร้ายในท่านด้วยแล้วก็ยิ่งช้ำร้ายที่สุดแม้แสดงกิริยาลบหลู่ดูหมิ่นท่าน บุตรธิดาที่เป็นคนตกยากไม่

สามารถเลี้ยงท่านได้โดยตรง แต่ยังมีแก่ใจที่รู้สึกระลึกถึงคุณท่านอยู่ก็ยังพอทำเนา เพราะเขาเป็นคนอับประภาคมีฐานะความเป็นอยู่แร้นแค้น หากไม่รู้คุณที่ท่านได้ทำไว้ก็ยังจัดเป็นคนอกตัญญูอยู่นั่นเอง ส่วนบุตรธิดาที่เป็นผู้สามารถแต่กลับไม่เลี้ยงดูท่าน นี่สิจัดเป็นคนเลวเสียยิ่งกว่าบุตรธิดาที่เป็นคนตกยากนั้นอีก เพราะเขาเป็นประดุจผู้จงใจตระบัดหนี้ของท่านด้วยเจตนาทุจริต เป็นบุคคลที่ชั่วร้ายที่สุดไม่มีใครปรารถนาการกระทำของเขานั้นเป็นเครื่องประกาศอัธยาศัยของตนให้คนอื่นเห็นว่า แม้แต่มารดาบิดาแท้ ๆ เขายังไม่เลี้ยง ไฉนเขาจักเลี้ยงคนอื่นเล่า คนชนิดนี้เป็นมนุษย์กะพี้ ไม่เป็นที่ไว้วางใจของคนทั้งหลาย ไม่มีใครต้องการที่จะคบหาสมาคมด้วย เพราะตนเองแม้จะมีผู้อื่นอุปการะเลี้ยงดูสักเท่าไรก็ไม่รู้คุณ นี่เป็นความเสื่อมในปัจจุบัน แม้ถึงคราวละโลกไป ก็จะมีความร้อนใจเป็นเบื้องหน้าอันเป็นเครื่องแสดงว่า ถึงทุคติในสัมปรายภพ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคหวังจะทรงตักเตือนนรชนชายหญิงผู้ทอดทิ้งปล่อยปละละเลยไม่ปฏิบัติเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้มีอายุกาลผ่านวัยถึงชราทุพพลภาพ ไม่สามารถประกอบกิจการงานใด ๆ ได้ให้มีใจประกอบด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรม รู้จักทำอุปการะกิจตอบสนองพระคุณท่านเจริญรอยตามวิสัยสัปปุริสชน ตามพระพุทธนิพนธ์ภาษิตที่ตรัสไว้ ณ เบื้องต้นว่า

โย มาตรํ ปิตรํ วา ชิณฺณกํ คตโยพฺพนํ

ปหุสนฺโต น ภรติ ตํ ปราภวโต มุขํ

ผู้ใดเป็นคนสามารถพอ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ชราล่วงวัยแล้ว ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

คาถาที่ ๕

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

โย พฺราหฺมณํ สมณํ วา อญฺญํ วาปิ วณิพฺพกํ
มุสาวาเทน วญฺเจติ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า ผู้ใดหลอกลวงพราหมณ์ สมณะหรือวณิพก ด้วยการกล่าวเท็จ ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ คำว่า พราหมณ์ได้แก่บุคคลจำพวกหนึ่งซึ่งถือตนว่าสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าผู้วิเศษ อันมีนามว่าพระพรหม หรือพระธาดาพรหม ซึ่งในตำนานของพวกพราหมณ์กล่าวว่า เป็นผู้สร้างโลกและให้กำเนิดแก่สรรพสัตว์ และเชื่อกันว่า พระพรหมนี้มี ๔ พักตร์ ซึ่งสามารถจักเหลือบแลคอยอภิบาลประชาสัตว์ได้ทั้ง ๔ ทิศ ทั่วเมทนีดล เหตุนี้พวกพราหมณ์จึงยกย่องพวกของตนว่าเป็นพวกตระกูลสูง ไม่ยอมร่วมคู่สู่สมกับบุคคลที่ต่างชั้นวรรณะ ถือความสะอาดบริสุทธิ์ด้วยการสนทนา มั่นใจในวิทยามนต์ ชอบบูชายัญญ์และบำเพ็ญวัตต์ทั้งเป็นผู้รับทำหน้าที่สื่อสาระระหว่างบุคคลกับเทพเจ้าเหล่านี้เป็นต้น สมด้วยคำที่โสณทัณฑพราหมณ์ กราบทูลพระผู้มี

พระภาคว่า **"ปญฺจหิ โภ โคตม องฺเคหิ สมนฺนาคตํ พฺราหฺมณํ ปญฺญเปนฺติ"** ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พวกพราหมณ์ ย่อมบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ว่าเป็นพราหมณ์ คือ

๑. มีชาติดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดา และบิดา คลอดจากครรภ์อันบริสุทธิ์ตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ

๒. เป็นผู้เล่าเรียน ท่องจำมนต์ได้ เรียกไตรเพทจบพร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ และคัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทแห่งอักษรมีคัมภีร์อิติหาสเป็นคำรบ ๕ เข้าใจบทและไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ

๓. มีรูปงาม ชวนพิศ ชวนชม ประกอบกับผิวพรรณอันเลอโฉม มีรูปร่างก็คล้ายพรหม มีเสียงคล้ายพรหม จึงน่าดูน่าชมไม่น้อย

๔. เป็นผู้มีศีล ปกติก็งาม ประกอบด้วยมรรยาทของผู้ใหญ่

๕. เป็นนักปราชญ์มีปัญญา เป็นที่หนึ่งหรือที่สองของปฏิคคาหกผู้ควรรับบูชา

แต่ในทางพระพุทธศาสนา ด้วยพระปรีชาสามารถในกุสโลบาย ในการจัดศาสนาพราหมณ์ให้กลมกลืนกับศาสนธรรมของพระองค์ จึงตรัสว่า บุคคลที่ได้ชื่อว่าพรหมนั้น เพราะทรงไว้ซึ่งคุณธรรมคือพรหมวิหาร ๔ ประการ คือมีเมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา มั่นอยู่ในจิตเป็นนิตยกาล ประดุจ

ท้าวมหาพรหม ทรงไว้ซึ่งจตุพักตร์ฉันนั้น บุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ก็เพราะมีความประพฤติสะอาดหมดจด ทั้งไตรทวาร มีสัจจะ มีธรรม ต้องตามพระพุทธนิพนธ์ภาษิตว่า

น ชฏาหิ น โคตฺเตน น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ โส สุจิ โส จ พฺราหฺมโณ

แปลว่า บุคคลจะได้สมัญญาว่าเป็นพราหมณ์ ด้วยมุ่นเกล้าเป็นชฎา ด้วยโคตรหรือเพราะชาติก็หาไม่ แต่บุคคลจะเป็นคนสะอาด และเป็นพราหมณ์ได้ ก็ต่อเมื่อเขามีสัจจะมีธรรม (พอ)

อนึ่งคำว่าพราหมณ์นี้ในทางพระพุทธศาสนา มักจะเรียกคู่กันไปกับคำว่า สมณะ เช่นคำว่า สมณพราหมณ์ชื่อว่าทิศเบื้องบนเป็นต้น สมณะแปลว่า ผู้สงบระงับโดยเนื้อความว่าไม่เป็นข้าศึกต่อใคร ๆ จะไปในที่ใดก็ไปดีไม่ไปร้าย คือไม่เบียดเบียนใครให้เดือดร้อน มีแต่จะชักนำในทางสงบสุข และเป็นบุญญเขตของผู้ต้องการบุญทั้งหลาย สมด้วยนัยพระพุทธภาษิตว่า **"สมณีธ อรณา โลเก"** สมณะไม่เป็นข้าศึกในโลก อันบุคคลผู้ได้นามว่าสมณะ มิใช่เพียงแต่ทรงเพศบรรพชิต ถ้ายังประกอบกิจทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่จัดเป็นสมณะเลย แม้ไม่สังวรตามกิจ ก็ไม่จัดว่าเป็นสมณะที่ดี ฉะนั้นจึงเป็นอันกล่าวได้ว่า สมณะนั้นต้องเป็นคนประพฤติดีประพฤติชอบ มิใช่แต่เพียงมีศีรษะโล้น สมดังพระพุทธนิพนธ์ภาษิตว่า **"น**

มุณฺฑเกน สมโณ อพฺพโต อลิกํ ภณํ” บุคคลผู้ไม่มีจริยาวัตร กล่าววาจาเหลวไหล ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะศีรษะโล้น

ก็เพราะบุคคล ผู้เป็นสมณะต้องละเพศคฤหัสถ์และกองสมบัติน้อยใหญ่ออกบวช เพื่อฝึกตนให้เป็นคนดี แล้วเที่ยวสั่งสอนมหาชนให้ประพฤติตาม โดยมิได้หวังสินจ้างรางวัลตอบแทนแต่ประการใด ชื่อว่ากระทำกิจที่บุคคลทำได้โดยยาก สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงทรงจัดไว้ในสิงคาลกสูตรว่า เป็นทิศเบื้องต้น ควรที่มหาชนจะเชิดชูบูชาและตอบแทนคุณด้วยอามิสมีข้าวและน้ำเป็นต้นตามกำลัง ดังที่พระองค์ทรงแสดงไว้แก่สิงคาลมาณพว่า **“ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต ฐาเนหิ กุลปุตฺเตน อุปริมา ทิสา สมณพฺราหฺมณา อุปฏฺฐาเปตพฺพา”** ดูก่อนบุตรคฤบดี สมณะพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตรพึงเข้าไปบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. **เมตฺเตน กายกมฺเมน** ด้วยไมตรีจิตสนิทสนมทางกาย
๒. **เมตฺเตน วจีกมฺเมน** ด้วยไมตรีจิตสนิทสนมทางวาจา
๓. **เมตฺเตน มโนกมฺเมน** ด้วยไมตรีจิตสนิทสนมทางใจ
๔. **อนาวฏทฺวารตาย** ด้วยไม่ปิดประตู (คือไม่ทำการขัดขวาง)

๕. **อามิสานุปฺปทาเนน** ด้วยการถวายอามิสทาน

รวมความว่า พราหมณ์ที่ท่านประสงค์ในที่นี้ก็ดี สมณะก็ดี เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยาวัตรอันสูงบุคคลผู้หวังความเจริญจึงไม่ควรหลอกลวงท่านด้วยคำเท็จ เพราะโทษของการกล่าวเท็จนั้น แม้กล่าวกับสามัญชนก็มีโทษเป็นมหันต์อยู่แล้ว เมื่อกล่าวกับสมณะพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ ไฉนโทษจึงจะไม่ทวีคูณขึ้นเล่า เท่ากับประทุษร้ายบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายตอบ ย่อมจะต้องถูกลงเทวทัณฑ์ ๑๐ ประการ มีเสวยเวทนาอย่างแสนสาหัส เป็นต้น และบุคคลผู้หลอกลวงสมณะพราหมณ์ได้แล้ว จะไม่ก่อกรรมทำเข็ญอื่นออกไปเป็นไม่มี สมด้วยพระโอวาทานุสาสนีว่า

เอกธมฺมมตีตสฺส มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน
วิติณฺณปรโลกสฺส นตฺถิ ปาปํ อการิยํ

แปลว่า "บุคคลผู้ล่วงธรรมอย่างเอกคือความสัตย์เสียแล้ว ชอบพูดมุสา มีโลกหน้าอันข้ามเสียแล้ว จะไม่ก่อกรรมทำเข็ญเป็นไม่มี" เพราะฉะนั้นบุคคลแม้เมื่อได้ปวารณาเปิดโอกาสอนุญาตให้สมณพราหมณ์ ขอจตุปัจจัย มีจีวร บิณฑบาต เป็นต้น แล้วกลับไม่ให้ก็ดี หรือปฏิญญาณแล้วทำให้คลาดเคลื่อนในภายหลังก็ดี จัดเป็นการหลอกลวง บุคคลผู้หลอกลวงคนเช่นนั้น ท่านว่าในภพนี้ก็ถูกติเตียน ในภพหน้าปรารถนาสิ่งใดก็ไม่ได้สมหวัง ดังที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรว่า "ดูก่อนสารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วปวารณา ปวารณาไว้อย่างใดไม่ให้อย่างนั้น ถ้าผู้นั้นเคลื่อนจากภพนี้ไปเกิด ณ ภพหน้า เขาจะประกอบการค้าขายใด ๆ ก็มีแต่ขาดทุน ส่วนบุคคลผู้ปวารณาแล้วให้ตามประสงค์ เขาไปเกิด ณ ภพหน้า จะประกอบการค้าขายใด ๆ ก็มีกำไรงาม" ดังนี้

บุคคลผู้มีร่างกายทุรพล ไม่สมประกอบ ไม่สามารถจะเลี้ยงตนได้ เที่ยวอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีพด้วยการขอทาน จัดออกเป็น ๒ จำพวก คือผู้ที่ขอเฉย ๆ ไม่ทำประโยชน์อะไรตอบแทนให้ เรียกว่า ยาจก พวกหนึ่ง คนขอทานชนิดที่ร้องรำทำเพลงดีดสีตีเป่า ด้วยหวังสินจ้างรางวัลตอบแทน ซึ่งเรียกว่าวณิพกอีกพวกหนึ่ง คนทั้ง ๒ จำพวกนี้จัดเป็นคนชั้นต่ำ ควรที่สาธุชนจะพึงทำการสงเคราะห์แก่เขา ผู้มาถึงประตูเรือนด้วยข้าวและน้ำตามสมควร เพราะท่านกล่าวไว้ว่า

พระพิรุณที่โปรยลงเหนือพื้นพสุธาอันแห้งผาก ย่อมให้เกิดประโยชน์ได้ฉันใด การให้อาหารแก่ผู้มีทุกข์ที่หิวโหยก็ฉันนั้น การให้จะเกิดผล ก็คือให้แก่ผู้ที่ขัดสน

ท่านจงเลี้ยงคนเข็ญใจเถิด แต่อย่าให้ทรัพย์แก่ผู้ที่มั่งมีแล้ว โอสถมีไว้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่คนเจ็บป่วย ผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์จะมีประโยชน์อะไรด้วย

แม้ไม่สามารถจะเผื่อแผ่ได้ หรือเห็นว่าผู้ที่ขอนั้น มีร่าง

กายสมบูรณ์ เมื่อให้ก็กลายเป็นเพิ่มพูนความเกียจคร้านแก่เขามากขึ้น จนติดเป็นนิสสัยไม่คิดจะทำมาหากินโดยลำพัง รังแต่เกาะผู้อื่นเลี้ยงชีพ ไม่เป็นการเกื้อกูลให้ประเทศชาติก้าวหน้าไปสู่ความเจริญ มีแต่จะนำประเทศชาติไปสู่ความล่มจม ในปัจจุบันนี้ทางการก็ได้จัดสร้างนิคมไว้สำหรับเป็นที่อยู่ของคนประเภทนี้ แต่อย่างไรก็ดี เมื่อคนจำพวกนี้มาถึงประตูเรือนของเราก็อย่านิ่งดูดายเสีย ควรปฏิสันถาร หรือแนะนำด้วยอัธยาศัยไมตรี หาควรที่จะหลอกลวงเขาไม่ โดยที่เขาจะทำปทุษฐกรรมแก่เราได้ด้วยอำนาจความโกรธเคือง อนึ่งท่านกล่าวติไว้ว่า อย่าเอาทองคำไปลู่ถูกระเบื้อง หรือเอาพิมเสนไปแลกเกลือ เพราะไม่ได้รับค่าอันพึงพอใจ นอกจากจะเสียไปโดยใช่เหตุ

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงหวังจะให้พุทธบริษัททราบระหัสแห่งความเสื่อมเพื่อจะหลีกเลี่ยงเสียให้พ้น นำตนให้ถึงความเกษมสำราญ จึงประทานพระโอวาทานุสาสนีไว้ว่า

โย พฺราหฺมณํ สมณํ วา อญฺญํ วาปิ วณิพฺพกํ
มุสาวาเทน วญฺเจติ ตํ ปราภวโต มุขํ

ผู้ใดหลอกลวงพราหมณ์ สมณะ หรือวณิพกด้วยการกล่าวเท็จ ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

คนใดภิปรายเท็จถ้อย ลวนลาม
แด่สมณะพราหมณ์ พรตแปล้
ล่วงวณิพพกทราม เพศน่า อนาถเอย
นั้นอบายมุขแท้ เที่ยงข้าง ฉิบหาย

คาถาที่ ๖

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปนี้

ปหุตวิตฺโต ปุริโส สหิรญฺโญ สโภชโน
เอโก ภุญฺชติ สาทูนิ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า บุคคลผู้มีทรัพย์เพียงพอ มีเงิน มีโภชนะ แต่บริโภคอาหารที่มีรสประณีตเฉพาะตนผู้เดียว ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ ก่อนอื่น ใคร่จะยกถึงความทุกข์กับความสุขขึ้นกล่าว เพราะความทุกข์กับความสุขนั้นแต่ละอย่าง ๆ ต่างก็เป็นจุดอันสำคัญยิ่งซึ่งขนานอยู่คู่กันไปกับความเป็นอยู่ของมนุษย์เราที่จะอำนวยผล เป็นความเดือดร้อนหรือความสำราญเบิกบานใจ พูดถึงความสุข ใครทุก ๆ คนก็ล้วนมีความปรารถนาด้วยกันทั้งสิ้น ไม่มีใครเลยที่จะปฏิเสธว่าไม่ต้องการ ที่สุดแม้คนที่ได้รับความทุกข์ถึงขนาดใคร่จะพ้นไปเสียจากโลกนี้ กระทำอัตตวินิบาตกรรม คือฆ่าตัวตาย ด้วยหมายว่าจะเป็นทางช่วยให้ถึงความสุขกระมัง แต่อนิจจา การกระทำของเขานั้นหาใช่เป็นทางให้ถึงสุขไม่ กลับเป็นทางก่อทุกข์ให้เกิดแก่ตนเสียอีก ไหนจะได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสก่อนที่ชีวิตจะแตกดับ ไหนจะได้รับความทุกข์ในการไปสู่ทุคคติในสัมปรายภพอีกเล่า แต่บุคคลชนิดนี้ก็ยังชื่อว่าปรารถนาความสุขด้วยเหมือนกัน

ส่วนความทุกข์สิไม่มีใครเลยที่จะปรารถนา แม้แต่ได้ยินได้ฟัง เพราะความทุกข์อำนวยผล คือความเดือดร้อนเห็นได้ง่าย ๆ เช่นเดือดร้อนเพราะไม่มีเสื้อผ้าวัตถุหุ้มห่อร่างกาย บรรเทาความหนาวร้อนให้กลายเป็นอบอุ่น หรือไม่มีเครื่องแต่งกายสำหรับตกแต่งร่างกายให้สมหน้า เดือดร้อนเพราะไม่มีอาหารสำหรับบริโภค ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักฐาน ไม่มียาสำหรับบำบัดโรค ตรงข้ามกับความสุขสำราญ เพราะมีเสื้อผ้าวัตถาภรณ์ตกแต่งร่างกายสมหน้า มีอาหารสำหรับบริโภคอย่างเพียงพอ มีเคหสถานบ้านเรือนส่วนตัวอยู่อย่างเป็นสุข ทั้งมียาสำหรับบำบัดโรคไว้สำหรับบ้าน ไม่มีการเดือดร้อน ความทุกข์และความสุขมีอุทาหรณ์เห็นง่าย ๆ ดังบรรยายมานี้ แท้จริงอันความสุขที่กล่าวถึง ณ บัดนี้นั้น หากจะกล่าวว่ามีมูลฐานมาจากการมีทรัพย์ก็คงไม่ผิด เพราะทรัพย์ช่วยให้สำเร็จประโยชน์ในสิ่งอันบุคคลพึงประสงค์ ถ้าจะอ้างหลักฐานเล่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสจำแนกสุขของคฤหัสถ์ไว้เป็น ๔ สถาน คือ

๑. สุขเกิดแต่การมีทรัพย์

๒. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค

๓. สุขเกิดแต่ความไม่ต้องมีหนี้

๔. สุขเกิดจากการประกอบการงานหาทรัพย์ในทางที่เป็นสุจริต

ฉะนั้น ทรัพย์จึงนับว่าเป็นทางให้ได้รับความสุขบรรยาย

หนึ่ง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า การกระทำอื่นใดอันนอกเหนือไปจากการมีทรัพย์ซึ่งเป็นไปโดยทางสุจริตแล้ว จะไม่จัดเป็นทางให้ได้รับความสุขหาไม่ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการกระทำซึ่งเป็นไปโดยทางสุจริต เป็นสุขยิ่งกว่าการมีทรัพย์อีก หากบุคคลผู้มีทรัพย์สมบัติ ได้จัดการบริหารทรัพย์นั้นให้เป็นไปโดยทางที่ชอบ ก็ชื่อว่าถือเอาความสุขได้ถึง ๒ ชั้น ก็การบริหารทรัพย์ลบทิ้งให้เป็นไปโดยทางที่ดีที่ชอบนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงจำแนกไว้ ๕ สถาน คือ

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภริยา บ่าวไพร่ให้เป็นสุข

๒. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข

๓. ใช้ในทางบำบัดอันตรายเกิดแต่เหตุต่าง ๆ

๔. ทำพลี ๕ อย่างคือ สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับแขก ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ถวายเป็นราชพลี (ช่วยราชการ) และทำบุญอุทิศให้เทวดา

๕. บริจาคทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ

ตรงกันข้าม บุคคลผู้มีอัธยาศัยใจคับแคบไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แม้มั่งมีทรัพย์สมบัติแต่ไม่นำไปใช้ให้สำเร็จประโยชน์ แทนที่มันจะให้ความสุขความปลื้มใจแก่เจ้าของ ดูเหมือนเจ้าของเองนั่นแหละยิ่งได้รับความทุกข์เสียอีก เพราะต้องเพิ่มความกังวล ห่วงใยในการพิทักษ์รักษาไม่ให้พิบัติศูนย์หาย ยิ่งตระหนี่มาก ก็ยิ่งขาดผู้ช่วยดูแลรักษา กลับจะช่วยกันปองร้าย

ทั้งทรัพย์นั้นก็ไม่ได้ประโยชน์ในทางบำรุงสุข เข้าตำราที่เขาติว่า "ปู่โสมเฝ้าทรัพย์" ถ้าพลันพินาศสูญหายไป ก็ยิ่งจะเพิ่มความโทมนัสถึงเศร้าโศกแก่เจ้าของเป็นทวีคูณ มากกว่าคนยากจนซึ่งได้รับความทุกข์อยู่ตามปกติเสียอีก เพราะถ้ามั่งมี แต่ไม่เผื่อแผ่และใช้สอยให้พอควรแก่ทรัพย์ ก็ไม่ผิดกับมั่งมีเอาฝังทิ้งจมดินเสีย ทรัพย์ของคนตระหนี่ เท่ากับของผู้อื่น เพราะเก็บไว้มิได้ทำประโยชน์ ซ้ำถ้าเสียหายไป ความโทมนัสก็ครอบงำด้วย

อนึ่งเล่า ถ้าจับจ่ายใช้สอยสุรุ่ยสุร่ายเกินสมควร ผลก็คือความยากจน ต้องเดือดร้อนเพราะทรัพย์ พระผู้มีพระภาคหวังจะให้นรชนใช้ทรัพย์เป็นประโยชน์ จึงตรัสสมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตแต่พอสมควรคือไม่ให้ฝืดเคือง ไม่ให้ฟูมฟาย จัดเข้าในปัจจุบันประการหนึ่ง การเลี้ยงชีวิตแต่พอควร ไม่หมายแต่เพียงการใช้ทรัพย์บำรุงประโยชน์เลี้ยงตนเอง หรือครอบครัวของตนเท่านั้น ยังขยายความกว้างกว่านั้นอีก ตามฐานะความเป็นอยู่ของบุคคล มิฉะนั้นการกระทำของเขาซึ่งเห็นว่าดีแล้วชอบแล้วนั้น จะกลายเป็นแสดงอัธยาศัยของคนที่มีใจคับแคบไม่โอบอ้อมอารี ที่สุดแต่แม้บุคคลที่ควรเอื้อเฟื้อมีญาติมิตรเป็นต้น ถึงแม้ตนเองจะชื่อว่าถือเอาความสุขส่วนตัวได้เต็มทีแต่ก็เป็นทางบีบรัดความเจริญก้าวหน้าให้แคบเข้าตามอัธยาศัยดังคำที่เขาติว่า "ตัดช่องน้อยแต่พอตัว" ไม่เป็นทางให้สำเร็จประโยชน์สุขอันไพบูลย์ ไม่ใช่วิสัยของคนที่ประกอบไปด้วย

เมตตาจะพึงกระทำ พฤติการณ์เช่นนั้นกลับเป็นที่ดูหมิ่นนินทาของคนทั้งหลาย ทำให้ขาดความเคารพนับถือ ประเทศชาติที่มั่นคงดำรงอยู่ได้เพราะมีทหารเป็นรั้วอันแข็งแกร่ง ของประเทศคอยป้องกันอริราชศัตรูไม่ให้มาจู่โจมตีรุกรานได้ฉันใด คนมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ จะดำรงฐานะวงศ์ตระกูลให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนาได้ ก็ต้องอาศัยรั้ว คือญาติมิตรสหายที่ดี ช่วยสนับสนุนและป้องกันฉันนั้น เพราะญาติมิตรที่ดีย่อมมีไมตรีจิตสนิทสนมดีกว่าคนอื่น ช่วยรู้สึกเห็นอกเห็นใจในยามทุกข์พลอยยินดีด้วยในคราวประสบสุข ช่วยเป็นกำลังใหญ่ในกิจการผู้ไร้ญาติขาดมิตรหากจะเปรียบด้วยต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยวก็ไม่ผิด เพราะมีทางที่จะถึงความพิบัติคือหักโค่นได้ง่าย ในเมื่อไม่มีต้นไม้อื่นช่วยเป็นกำลังต้านทานพายุ บุคคลผู้ละเมินต่อญาติมิตรไม่เหลียวแล แม้จะได้เครื่องบริโภคที่ดีมีรสอันประณีตก็พยายามปกปิดซ่อนเร้นเกรงจะมีผู้อื่นเห็น แล้วตนจะต้องเจือจานแบ่งปันให้เขา แม้ของนั้น ๆ จะมีประมาณมากพอที่จะแบ่งกันได้ ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเอง ข้อนี้เป็นทางแห่งความเสื่อม ผู้หวังความเจริญมั่นคงเป็นปึกแผ่นแน่นหนา จึงสมควรสร้างรั้ว คือญาติ มิตร ที่ดีไว้เพื่อเป็นกำลังอันยิ่งใหญ่ของตน เพราะมีนิพนธ์ภาษิตว่า **“สาธุ สมฺพหุลา ญาตี”** มีญาติมากเป็นการดี เพราะอาจช่วยให้สำเร็จประโยชน์ และว่า **“สาธุ สมฺพหุลา มิตฺตา”** มีมิตรมากก็เป็นการดีเพราะอาศัยช่วยให้

สำเร็จประโยชน์ดุจกัน แต่ทรงติเตียนบุคคลผู้ไม่มีญาติขาดมิตรว่า **"ยสฺส คาเม สขา นตฺถิ ยถารญฺญํ ตเถว ตํ"** บ้านของคนที่ขาดเพื่อน ก็ไม่ผิดกับป่าชัฏนัก

ก็การสงเคราะห์ญาติ มิตรนั้น พึงปฏิบัติดังนี้ คือช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามสมควร กล่าวถ้อยคำที่อ่อนหวานแสดงความรักใคร่นับถือ ทำประโยชน์ให้ และนับถือกันตามฉันท์ที่เป็นญาติ มิตร ผู้ใหญ่หรือผู้น้อย แม้ภายหลังตนจะได้ดีมีอำนาจวาสนาก็ไม่ทรนงตัว หรือญาติมิตรคนใดจะอับภาคย์ลงไปเพราะชะตากรรมโดยไม่ได้ทำความเสียหายให้แต่ตน ก็ไม่ควรดูหมิ่นสบประมาท เคยนับถือกันมาอย่างไร ก็ให้นับถือกันอยู่อย่างนั้น การสงเคราะห์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ด้วยอัธยาศัยโอบอ้อมอารีเช่นนี้ เป็นคุณให้เกิดความรักใคร่นับถือสนิทสนมแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และเป็นเหตุให้สกุลวงศ์ตั้งมั่นเป็นปึกแผ่นแน่นหนาแผ่ไพศาล สำเร็จเป็นกำลังใหญ่ เป็นปัจจัยสามารถให้ประกอบกิจการต่าง ๆ ลุล่วงไปได้โดยสะดวก เป็นที่เกรงขามแก่เหล่าศัตรูผู้คิดร้าย ความมีญาติมิตรมากเป็นการดียังประโยชน์สุขให้สำเร็จดังนี้ จึงควรที่นรชนทั้งหลายจะพึงปฏิบัติตาม ยิ่งเป็นผู้มีทรัพย์สมบัติเงินทอง มีขัชชโภชนาหารอันอุดมสมบูรณ์ ก็ดูเป็นการสมควรและจำเป็นเหลือเกินที่จะต้องทำเช่นนั้น เพราะ

การสละทรัพย์ที่สะสมไว้เพื่อเผื่อแผ่นั้นเอง จะเป็นเครื่องรักษาทรัพย์นั้น ดุจ (สำหรับระบายน้ำ) ซึ่งมีไว้ในบ่อ

ผู้ใดมีชีวิตล่วงไปด้วยการไม่เผื่อแผ่ หรือใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ไม่ได้ ก็เท่ากับผู้ที่ตายไปแล้ว แม้หายใจได้ก็ไม่อัศจรรย์กว่าเครื่องสูบเป่าแล่นของช่าง

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหวังว่าจะตรัสเตือนนรชนให้เป็นคนมีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แม้จะมีโภชนาหารที่มีรสประณีต ก็ไม่ติดใจหวงไว้บริโภคแต่ผู้เดียว ยังแลเหลียวคิดถึงญาติมิตร ที่มีอุปการคุณแก่ตน จึงตรัสเป็นพระพุทธนิพนธ์ภาษิตไว้ ณ เบื้องหน้าว่า

ปหุตวิตฺโต ปุริโส สหิรญฺโญ สโภชโน
เอโก ภุญฺชติ สาทูนิ ตํ ปราภวโต มุขํ

บุคคลผู้มีทรัพย์เพียงพอ มีเงิน มีโภชนะ แต่บริโภคอาหารที่มีรสประณีตเฉพาะตนผู้เดียว ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

คาถาที่ ๗

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

ชาติถทฺโธ ธนถทฺโธ โคตฺตถทฺโธ จ โย นโร
สญฺญาตึ อติมญฺเญติ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า นรชนใดกระด้างเพราะชาติ ทรัพย์และตระกูล ดูหมิ่นญาติของตนเอง ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ บุคคลผู้นับถือกันว่า เป็นญาติก็เพราะเป็นผู้เกี่ยวเนื่องกันทางฝ่ายมารดาหรือบิดา สืบสายโลหิตติดเนื่องเป็นลำดับกันมา อันญาตินี้ย่อมมีไมตรีจิตผิดกับคนอื่น เป็นผู้มีความเห็นใจกันในคราวที่ประสบทุกข์ มีความเบิกบานยินดีในคราวที่ประสบสุข ทั้งเป็นกำลังในกิจการ ส่วนชนผู้ไร้ญาติก็ปานกับพฤกษชาติอันหาสาขามิได้ทั้งรากก็ไม่มั่นคง ไม่มีกำลังพอที่จะทานพายุพัด มีทางที่จะถึงทางวิบัติได้ง่ายดาย แม้แต่พระเจ้าจักรพรรดิราช ยังต้องมีพระประยูรญาติเป็นบริวารคอยตามเสด็จด้วยหมู่หนึ่ง จะต้องกล่าวถึงอะไรกับสามัญชน ก็แต่ว่าบุคคลที่เป็นญาติกันจะดำรงมั่นในสามัคคีมีสมานฉันท์ร่วมกันได้ก็ด้วยอาศัยการประพฤติตนตามฉันท์ที่เป็นญาติ คือนับถือกันตามควรไม่ดูหมิ่นดูแคลนเหยียดหยามกัน เพราะอิสสริยยศอำนาจทรัพย์ศฤงคารบริวารชน ตั้งตนมั่นอยู่ในสมานัตตตาธรรม คือความเป็นผู้ประพฤติตนสม่ำเสมอในธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในบุคคลนั้น ๆ เป็นอันดี มีความสามัคคีในระหว่างญาติของตน ซึ่งแต่จะมีจำนวนน้อยคนก็สามารถยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ สมดังเทศนานัยธรรมภาษิตที่ว่า

สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา

ความสามัคคี ย่อมยังความเจริญให้สำเร็จแก่ชนทั้งหลายผู้เป็นหมู่กันทุกเหล่า แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ประทานพระบรมพุทโธวาทให้พุทธบริษัทตั้งอยู่ในคุณข้อนี้ทั้ง

คฤหัสถ์และบรรพชิต เมื่อทรงแสดงกิจของผู้ครองเรือนที่จ่ายโภคทรัพย์ด้วยดี ก็ทรงยกญาติพลีการสงเคราะห์ญาติว่าเป็นกรณียะอย่างหนึ่ง ซึ่งทำแล้วได้ชื่อว่า ถือเอาประโยชน์แห่งโภคทรัพย์ไว้ได้ เป็นอันไม่จับเสียเปล่า ฝ่ายบรรพชิตเล่า ก็ทรงเปิดโอกาสให้บำเพ็ญญาตัตถจริยาได้ตามสมควร เช่นภิกษุจะปรุงยาให้แก่ญาติก็ไม่ทรงห้ามให้พัสดุของตนก็ไม่เป็นกุลทูสกหรือทำศรัทธาไทยให้ตก จะให้จีวรแก่นางภิกษุณีผู้เป็นญาติหรือรับบิณฑบาตรจากเธอมาฉันด้วยมือของตนก็ไม่เป็นอาบัติและไม่เป็นวิญญัติ เพราะขอปัจจัย ๔ แต่คฤหัสถ์ผู้เป็นญาติแม้พระองค์เองก็ไม่ทรงละเมินในกิจชนิดนี้ เมื่อตรัสรู้แล้วก็เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติ และเคยทรงห้ามการวิวาทระหว่างพระญาติให้ระงับ ห้ามทัพวิฑูฑภะเจ้าโกศลรัฐผู้คิดกำจัดศากยวงศ์ไว้ได้ด้วยอุบายถึง ๒ ครั้ง สำหรับพระญาติที่เคยบวชเป็นเดียรถีย์เล่า ก็ทรงประทานพระอนุญาตเป็นพิเศษไม่ต้องประพฤติติตถิยปริวาสถ้วน ๔ เดือน เหมือนคนทั้งหลายอื่นพอมาถึงก็ให้บวชได้ทีเดียว เพื่อเป็นการสงเคราะห์พระญาติจัดเป็นญาตัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์แก่พระญาติประการ ๑ อนึ่งแม้นักปราชญ์ของชาวไทยในปางก่อนก็สอนไว้ว่า "อย่ารักคนอื่นดีกว่าพี่น้อง อันลูกเมียเหมือนหนึ่งกับผืนผ้า ถึงขาดฉีกแล้วหาก็ได้คล่อง น้องที่รักร่วมชีวิพี่ร่วมท้องเหมือนหนึ่งสองแขนติดสนิทกาย หนีน้ำบกตกไหนคงไปด้วย

คงชูช่วยเพื่อนผีไม่หนีหน่าย รู้รักกันอย่ารู้มีราคีคาย ใครกล่าวร้ายเจ็บแทนด้วยแค้นเคือง"

บุคคลผู้ใดละเมินวงศ์ญาติ ของตนเสียไม่เหลียวแลถึง ด้วยเหตุที่ตนมีชาติตระกูลอันสูงศักดิ์ หรือมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ผู้นั้นได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเอง ทั้งเป็นเหตุให้ชาวโลกติเตียนอีกด้วย มีสุภาษิตโลกนิติกล่าวตำหนิบุคคลเช่นนั้นไว้ว่า

คนใดเคียดโคตรเค้า ตระกูล
ถือว่าตนทรัพย์มูล มั่งขั้ง
ดูหมิ่นหมู่ประยูร พงศ์เผ่า
เป็นที่ติเตียนทั้ง ทั่วท้อง โลกา ฯ

อนึ่งบุคคลผู้ดูหมิ่นญาติของตน เพราะอาศัยชาติทรัพย์ตระกูล ย่อมเป็นเหตุทำความร้าวรานเสียความสามัคคีเกิดขึ้นในหมู่ ขาดความเคารพยำเกรงและไว้เนื้อเชื่อใจกัน แม้มิตรสหายเพื่อนบ้านใกล้ชิดของผู้นั้นก็ย่อมเหินห่าง เป็นการทำลายมิตตธรรมด้วยอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่จะนำให้ผู้นั้นประสบความหายนะได้เช่นกัน เพราะท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้ที่เห็นเขาต่ำกว่าตัวก็มิได้ทรนง ความเป็นใหญ่ของผู้นั้นย่อมเจริญมั่นคงขึ้น แต่ผู้มักหมิ่นเพื่อนย่อมเป็นคนที่เจริญสมบูรณ์ไม่ได้เลย

ส่วนในทางพระพุทธศาสนา พระองค์ไม่ได้ทรงจัดว่า

คนจะเป็นคนชั้นต่ำ เพราะชาติกำเนิด หรือจะเป็นคนชั้นสูง เพราะชาติกำเนิดที่แท้พระองค์ตรัสไว้ว่า

น ชจฺจา วสโล โหติ น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ

กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ

ชาติกำเหนิด แต่เป็นคนชั้นต่ำหรือชั้นสูง ก็เพราะการกระทำ(ของเขา)

อนึ่งท่านแสดงไว้ว่า

นรชนแม้เกิดในตระกูลใด ๆ ก็ตาม เมื่อมีคุณ โลกจึงบูชา คันศรถึงจะทำด้วยไม้อันวิจิตรแข็งแรง หากไม่มีสายแล้วจะยิงอย่างไรได้

สำหรับทรัพย์เล่า ท่านก็กล่าวไว้ว่า

คนเราไม่ใช่อายุยืนเพราะทรัพย์ ไม่ใช่จะพ้นจากชาติชรามรณะได้เพราะทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรที่จะยกย่องทรัพย์อันเป็นเพียงวัตถุธาตุขึ้นข่มขู่ผู้อื่น วิสัยธีรชนแม้จะไร้ทรัพย์ ก็อาจถึงฐานะอันสูงสุดด้วยเกียรติคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ตระหนี่มีใจต่ำแม้มีทรัพย์ก็ตกอยู่ในสภาพแห่งความเย้ยหยัน

โคตร หรือตระกูลนั้นเล่า ก็ไม่ต่างอะไรกับชาติและทรัพย์ ถึงแม้จะเป็นเพียงปัจจัยคอยสนับสนุนให้บุคคลผู้มีตระกูลสูง มีความประพฤติดีตามกุลธรรมประเพณีก็ตาม แม้ปานนั้น ก็ยังไม่สำคัญเท่าการงาน ความรู้จรรยาและศีลธรรม ดังพระบาลีว่า

กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ

เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ น โคตฺเตน ธเนนวา

แปลว่า การงาน วิทยา ธรรมจรรยา และศีล เป็นหลักชีวิตอย่างสูงสุด มวลมนุษย์ย่อมดีได้ ด้วยหลักธรรม ๔ ประการนี้ ไม่ใช่ดีด้วยตระกูล หรือด้วยทรัพย์[๑]

การดูหมิ่นญาติด้วยชาติตระกูล เป็นเหตุให้ประสบความเสื่อม ถึงกับต้องขาดศูนย์วงศ์ตระกูลก็ได้ ข้อนี้พึงสาธกด้วยเรื่องพระเจ้าวิฑูฑภะในอรรถกถาธรรมบท ซึ่งพระองค์กรีฑาทัพไปรบพวกเจ้าศากยะ ด้วยความอาฆาตที่เจ้าศากยะหมิ่นประมาทว่า พระองค์เป็นลูกนางทาสีของท้าวมหานามะ เมื่อพระเจ้าวิฑูฑภะรบชนะจับพวกศากยะได้ ก็รับสั่งให้ปลงพระชนม์ชีพเสียเป็นอันมาก นี่เป็นอุทาหรณ์ของบุคคลผู้ดูหมิ่นญาติได้ประสบความวิบัติเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคหวังจะตรัสเตือนบุคคลผู้มีอัธยาศัยกระด้างทรนงตนให้กลับเป็นคนมีอัธยาศรัยโอบอ้อมอารี มีไมตรีจิตคิดสงเคราะห์ญาติด้วยการบำเพ็ญญาตัตถจริยา ตั้งมั่นอยู่ในสมานัตตตาธรรม ตามกระบวนความแห่งพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

---

๑ มติของข้าพเจ้าเป็นอย่างไร บุคคลที่มีธรรมและศีลเป็นเครื่องประดับอยู่แล้ว ไฉนจักเลี้ยงชีพด้วยมิจฉาชีพเล่า ฉะนั้น สัมมาอาชีพจึงไม่ต้องปรารภถึง คุณธรรม ๔ อย่างนี้และจะพาชีวิตให้เลิศลอย เกิดในสกุลสามัญก็อาจเป็นผู้นำประเทศได้ แต่มุ่งหมายเพียงโลกิยธรรม ไม่ต้องเอื้อมถึงโลกุตตรวิสัย. ก.ส.

ชาติถทฺโธ ธนถทฺโธ โคตฺตถทฺโธ จ โย นโร

สญฺญาตึ อติมญฺเญติ ตํ ปราภวโต มุขํ

นรชนใดกระด้างเพราะชาติ ทรัพย์ และตระกูลดูหมิ่นญาติของตนเอง ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

คาถาที่ ๘

สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

อิตฺถีธุตฺโต สุราธุตฺโต อกฺขธุตฺโต จ โย นโร

ลทฺธํ ลทฺธํ วินาเสติ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า ผู้ใดเป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงเล่นการพนัน เขาย่อมยังทรัพย์ที่ตนหาได้มาแล้ว ๆ ให้ฉิบหายไป ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ ทุกคนในโลกล้วนรักความเจริญด้วยกันทั้งนั้น เกลียดต่อความเสื่อมแต่เพราะไม่รู้ทางแห่งความเสื่อมจึงเจริญไม่ได้ หรือบางทีรู้ว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมแล้ว แต่ประมาทเห็นว่าไม่เป็นไรไม่หลีกเลี่ยง ขืนประพฤติทั้ง ๆ ที่รู้ จึงตกอยู่ในฐานะแห่งความเสื่อม ก็แหละทางแห่งความเสื่อมนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยเอกเทศหนึ่ง คือ

๑. การเป็นนักเลงหญิง

๒. การเป็นนักเลงสุรา

๓. การเป็นนักเลงเล่นการพนัน

อธิบายว่า ผู้หญิงเปรียบเสมือนเครื่องประดับของโลก อันโลกคือพื้นปฐพีที่เราอาศัยอยู่นี้ ที่จัดว่าสวยงาม น่าดู น่าชม น่ารื่นรมย์ น่าอยู่อาศัย ก็มีเครื่องประดับสำหรับโลก ถ้าโลกขาดเครื่องประดับ ขาดธรรมชาติปรุงแต่งแล้วก็คงเป็นโลกที่แร้นแค้น หาเป็นที่น่าดูน่าชมประการใดไม่ มีพระพุทธภาษิตตรัสรับรองความสวยงามของโลกไว้ โดยบรรยายหนึ่งว่า **“เอถ ปสฺสถิมํ โลกํ จิตฺตํ ราชรถูปมํ”** สูเจ้าหลายจงมาดูโลกนี้อันตระการตาดุจราชรถ ทั้งนี้ก็เพราะโลกมีเครื่องประดับตามธรรมชาติ แต่ถ้าคนเราเอาเครื่องประดับต่าง ๆ มาประดับตกแต่งโลกมากเกินไปจนไม่มีที่ว่าง ก็ดูไม่งามตาแทนที่จะน่าดูน่าชม ทำนองเดียวกับบ้านเรือน เมื่อปลูกสร้างเสร็จแล้ว แต่ไม่มีเครื่องประดับตกแต่งก็ไม่น่าดู จำต้องมีรูปภาพประดับ มีตู้กระจก โต๊ะเก้าอี้ และเครื่องอุปกรณ์อื่น ๆ อีก จึงจะดูสวยงาม แต่ถ้าประดับตกแต่งมากเกินไป ก็จะกลายเป็นรกดูไม่งาม ฉันใด แม้ผู้ชายก็ต้องมีหญิงเป็นเครื่องประดับสำหรับกันแต่พอควรจึงจะงาม ฉันนั้น เหตุดังนั้นในโลกสันนิวาส ผู้ชายกับผู้หญิงจึงต่างเป็นเครื่องประดับของกันและกัน แต่ถ้าชายเอาเครื่องประดับคือหญิงมาประดับตนจนเกินดี ดังที่โลกให้สมัญญาว่า เป็นนักเลงผู้หญิง เป็นนักเลงเจ้าชู้ ก็ไม่น่าดู ไม่น่าชม ไม่น่าเป็นที่เคารพนับถือ แม้ผู้นั้นจะมีวาสนาบารมี หรือมีอำนาจหน้าที่ในวงการใหญ่โต ก็ตามกลับเป็นทางแห่งความ

เสื่อมเสียอีก จริงอยู่ขึ้นชื่อว่า สตรีนั้น ย่อมมีหลายชั้น หลายวรรณะ บ้างก็มีจริยาวัตรอันงาม และบ้างก็มีจริยาวัตรอันต่ำทราม ถ้าหากบำรุงบำเรอมาก ก็มีทางหมดเปลืองทรัพย์สมบัติได้มาก เพราะตนต้องคอยเอาอกเอาใจให้หญิงนั้น ๆ รักใคร่ตน และเพื่อให้ได้รับความใคร่สมหมายของตน แต่ถ้าหักห้ามจิตไว้ด้วยมีสทารสันโดษ คือความรู้จักพอด้วยภริยาของตน ก็ย่อมจะมีทางหลีกเลี่ยงจากโทษได้ ดังสุภาษิตไทยสำหรับเตือนใจนักเลงเจ้าชู้มีอยู่ว่า

การโลกีย์กามคุณอย่ามุ่นหมก ผ่อนวิตกนั้นให้น้อยค่อยยังชั่ว
ถึงใหญ่ยศก็อย่าเฝ้าแต่เมามัว ละเลิงตัวลอยเลิศจนเหลิงลม
รู้ประมาณนั้นแหละดีเป็นที่รัก ยิ่งสูงศักดิ์เจียมศักดิ์จึงจักสม
อันธรรมดาน้ำป่วนชวนเป็นตม พายุลมแรงจัดพัดไม้ระเนน

การเป็นนักเลงหญิงมีความเสื่อมอย่างนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อมประการหนึ่ง

ประการที่ ๒ การเป็นนักเลงสุราจัดว่าเป็นทางแห่งความเสื่อม เพราะปกติของสามัญชนก็จัดว่าเป็นผู้เมาอยู่ตามธรรมดาแล้ว เพราะเหตุที่เมาอยู่ว่า เรายังเป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่ ยังไม่มีโรค ยังไกลต่อความตาย เมื่อปกติของบุคคลมีอยู่เช่นนี้ไปอีกหรือ เพราะสุราเมรัยหรือน้ำอันมีคติดุจสุรานั้น สามารถยังผู้ดื่มให้เมาถึงเสียสติอารมณ์ แปรปกติของคนดีให้กลายเป็นคนเลวได้ คนดื่มเหล้าที่ชอบอ้างว่า กินทีละน้อย ๆ เพียงเท่านี้

ถึงกับทำให้เมาหรือหมดเปลืองไปเจียวหรือ แต่การดื่มทีละน้อย ๆ นั้นแหละเป็นปัจจัยให้ผู้เสพคุ้นเข้าชินเข้าจนติดเป็นนิสสัยประจำตัว หรือที่เขามักอ้างว่าเป็นทางเชื่อมความสามัคคีทำให้เป็นคนมีอัธยาศัยใจคอกว้างขวาง ดูประหนึ่งว่า เป็นทางเชื่อมความสามัคคีได้ดีกว่าทางอื่น จากอุทาหรณ์แห่งบุคคลเหล่านี้จึงพอกำหนดจับผิดได้ว่า นักสุราชอบใช้เป็นเล่ห์เหลี่ยมสำหรับเป็นทางแก้ตัวเพื่อไม่ยอมรับผิดทั้งนั้น จริงอยู่บุคคลที่ใช้จ่ายทรัพย์โดยไม่เกินประมาณ หรือในทางที่สมควรและจำเป็น ได้ชื่อว่าแลกเปลี่ยนประโยชน์สุขในทางที่ถูก ส่วนผู้ใช้จ่ายในทางดื่มน้ำเมาอันไร้สาระ ไม่น่าจะเห็นว่าแลกเปลี่ยนประโยชน์สุขได้ที่ตรงไหน ตรงกันข้าม นอกจากทรัพย์เสียไปโดยไร้ประโยชน์แล้ว ยังกลับเป็นการซื้อโทษให้แก่ตนอีกด้วย เช่นยังผู้ดื่มให้ก่อการทะเลาะวิวาทระหว่างกันและกัน เพราะผู้เมาสุราสามารถบันดาลโทสะได้ง่าย มีใจหงุดหงิดฉุนเฉียวก่อให้เกิดโรคแทนที่จะเป็นยาบำบัดโรคได้ ดังคำแก้ตัวของนักดื่มบางคนเพราะอำนาจแห่งแรงร้อนของฤทธิ์สุราเข้าไปแผดเผาทำให้ประสาทส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเสื่อมความรู้สึก ชื่อเสียงคุณงามความดีอันเป็นที่ปรารถนาของคนทั้งหลาย กว่าจะบันดาลให้เกิดมีได้ ไม่ใช่เพียงมาสร้างกันชั่วระยะเวลาอันเล็กน้อย แต่นักดื่มก็สามารถยังคุณงามความดีนั้น ๆ ให้ศูนย์สิ้นไป โดยที่เขาสามารถแสดงกิริยาอาการใด ๆ ได้ แม้กิริยาอาการนั้น ๆ

จะเป็นสิ่งที่น่าบัดสียิ่ง ใช่แต่เท่านั้นยังเป็นเหตุทอนสติปัญญาให้ลดน้อยเสื่อมถอยอีกด้วย สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงทรงชี้โทษแห่งการดื่มน้ำเมาไว้ ๖ สถาน คือ

๑. เป็นเหตุเสียทรัพย์
๒. เป็นเหตุก่อการทะเลาะวิวาท
๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
๔. เป็นเหตุเสียชื่อเสียง
๕. เป็นเหตุทำให้ไม่รู้จักอาย หรือไม่รู้จักปิดบังความลับ
๖. เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา

ในประการที่ ๓ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการพนันว่าเป็นทางแห่งความเสื่อม เพราะเหตุที่การพนันเป็นเหตุให้ผู้ชนะก่อเวรแก่ผู้แพ้และผู้แพ้ก็นอนระทมทุกข์ ด้วยหวังจะแก้ตัวเอาทุนของตนกลับคืนมา จึงเกิดเป็นศัตรูคู่เวรกันขึ้น เพราะมามุ่งหมายหวังจะชิงตำแหน่งครองความเป็นผู้ชนะกันนี่เอง แต่ความชนะโดยวิธีเล่นการพนัน หรือในการได้เปรียบเสียเปรียบกันนี้ เป็นเพียงความชนะภายนอก จึงอาจกลับกลอกเปลี่ยนสภาพแพ้และชนะได้เสมอไป ไม่เป็นการแน่นอน แม้เวลาที่หมดเปลืองไปเพราะผลัดเปลี่ยนแพ้และชนะนั้น ผู้เล่นได้รับผลดีอะไรบ้าง นอกจากเสียเวลาเปล่า อันการเล่นการพนันนี้ดูทีประหนึ่งว่าถูกภูตผีปีศาจสิง โดยเหตุที่ทำผู้เล่นให้เกิดความสนุกและย่ามใจ ไม่เกรงภัยอันใหญ่หลวงจะมีมาถึงตน ทำให้

สาละวนอยู่กับวงพนันแม้บางคราวถึงอดอาหารก็ยอม ยิ่งมัวเพลินอยู่กับการพนันจนติดเป็นนิสัยประจำตัว ก็ไม่เป็นอันประกอบการทำมาหากินใด ๆ ได้ ดูจะเป็นการเพิ่มนิสัยให้เป็นคนมีเล่ห์เหลี่ยมในการโกงมากขึ้น อาจประกอบการทุจริตถึงกับปล้นสะดมฉกชิงทรัพย์สมบัติของคนอื่นก็ได้ เพราะอาศัยเหตุแห่งการพนัน ปกติของนักการพนันย่อมไม่เห็นคุณค่าของทรัพย์ที่ตนหามาได้ เพราะทรนงตนถือเสียว่า ทรัพย์ที่ตนได้มานั้น ๆ ได้มาโดยวิธีคล่อง ๆ ไม่ต้องออกแรงเหน็ดเหนื่อยประการใด ๆ ทำให้ประมาท จึงนำทรัพย์ของตนออกแจกจ่ายใช้สอยได้คล่อง ๆ เป็นดุจวิธีที่ได้มา พูดถึงมิตรสหายของนักการพนันเล่า ก็ต้องเป็นคนมีอุปนิสัยใจคอละม้ายคล้ายคลึงกันจึงจะคบกันติดเป็นสนิทกันได้ เมื่อเช่นนี้แล้วทรัพย์สมบัตินั้น ๆ จะยั่งยืนไปสักเพียงไหน ต้องพินาศป่นปี้เสียในระหว่างนั้นแหละมาก เพราะมีแต่มิตรสหายที่คอยชักจูงสนับสนุนไปในทางหายนะทั้งนั้น จึงเป็นอันเสื่อมความนิยมของมหาชนและกัลยาณชนทั่วไป แม้เขาปรารถนาจะมีภริยาคู่ครองสักคน ก็ดูไม่มีใครจะปรารถนามาสมัครเป็น เพราะเขากริ่งเกรงว่าจะพาทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ให้พินาศป่นปี้ ด้วยความประพฤติอันต่ำทรามของคนเช่นนั้น จึงเป็นอันนับเข้าในขั้นแห่งความเสื่อมด้วยประการฉะนี้

เพราะฉะนั้น บุคคลที่เป็นนักเลงหญิงก็ดี นักเลงสุราก็ดี นักเลงการพนันก็ดี แม้เป็นไปแต่เพียงเฉพาะอย่าง ๆ ก็จัดว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมอยู่แล้ว ยิ่งบุคคลผู้นั้นมีลักษณะ ๓ อย่างนี้ครบบริบูรณ์ด้วยแล้ว ก็อย่าพึงหวังเลยว่า เขาจะเอาตัวรอดได้ ย่อมถึงความพินาศวอดวายประสบแต่อนิฏฐผลเป็นร้อยเท่าพันทวี แม้โคลงโลกนิติ ท่านก็ได้กล่าวประพันธ์ตำหนิโทษของบุคคลชนิดนี้ไว้ว่า

ชายใดเร่คบค้า นารี
เสพสุรายินดี บ่อนเหล้น
นกไก่สะกาตี ขันต่อพะนันนา
คนดังนี้ฦๅเว้น จากเบื้องฉิบหาย

สมเด็จพระผู้มีพระภาคหวังจะตรัสเตือนนรชน ผู้ชอบบำเพ็ญเป็นนักเลง ให้เล็งเห็นโทษตามที่ได้แสดงมาด้วยพิจารณาตามกระแสแห่งธรรมบรรยาย ที่พระองค์ตรัสไว้ ณ เบื้องต้นว่า

อิตฺถีธุตฺโต สุราธุตฺโต อกฺขธุตฺโต จ โย นโร
ลทฺธํลทฺธํ วินาเสติ ตํ ปราภวโต มุขํ

ผู้ใดเป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงเล่นการพนัน เขาย่อมยังทรัพย์ที่ตนหาได้มาแล้ว ๆ ให้ฉิบหายไป ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

คาถาที่ ๙

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

เสหิ ทาเรหิ อสนฺตุฏฺโฐ เวสิยาสุ ปทุสฺสติ
ทุสฺสติ ปรทาเรสุ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า ชายผู้ไม่สันโดษยินดีด้วยภริยาคู่ครองของตน เที่ยวสาละวนอยู่กับหญิงแพศยา หรือในภริยาของชายอื่น ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ โดยเหตุที่พื้นพิภพเป็นนิวาสสถานที่อาศัยอยู่ส่วนหนึ่งของมนุษยนิกร ต่างชาติต่างภาษา บรรดามีสัญชาตญาณได้สอนมนุษย์ให้รู้จักมีการสมสู่อยู่ร่วมประเวณีในระหว่างเพศขึ้น จึงเกิดมีการแพร่พันธุ์สืบเนื่องออกไปโดยลำดับจนยากที่จะประมาณจำนวนได้แน่นอนว่ามีประมาณมากน้อยเท่าไรการสมสู่อยู่ร่วมประเวณีกันนี้ ย่อมเป็นไปตามลัทธิประเพณีนิยมของชาติและภาษานั้น ๆ ซึ่งไม่ค่อยจะเหมือนกัน เพราะมีวิธีการแตกต่างออกไป แต่ก็รวมเรียกด้วยความหมายอย่างเดียวกันว่า “การมีครอบครัว” อันการมีครอบครัวนั้น เป็นเครื่องหมายแสดงสมรรถภาพในการปกครอง ในการทำมาหากินในการอยู่อาศัย ฯลฯ ระหว่างครอบครัวได้โดยอิสระส่วนตัวไม่ให้ผู้อื่นติได้ว่า เป็นคนเกาะผู้อื่นเลี้ยงชีวิต เพราะการเป็นอยู่อันเนื่องด้วยผู้อื่นนั้น นอกจากจะเป็นการเพิ่มภารกิจโดยไม่

จำเป็นแล้ว ยังเป็นการเพิ่มความหนักใจให้แก่ผู้ที่ตนอาศัยอยู่นั้น ๆ ด้วย ส่วนบุคคลผู้มีอัธยาศัยรู้สำนึกคิดได้ ครั้นเมื่อตนเจริญวัยพอสมควรแก่การครองเรือนแล้ว ก็ย่อมดำเนินตามจารีตประเพณี ด้วยการมีเหย้าเรือนเป็นหลักฐานตามวิสัยแห่งชาวโลก ไม่ปล่อยตัวให้เป็นโสดจนเกินกาล ซึ่งเราตำหนิคนเช่นนั้นว่า "คนค้าง" เพราะไม่ชอบด้วยนโยบาย การสร้างชาติของรัฐบาลในปัจจุบัน เหตุนั้นการมีครอบครัวจึงชื่อว่า เป็นการสร้างสมรรถภาพในทางชีวิตจิตใจเป็นส่วนเฉพาะตน โดยส่วนรวมก็ชื่อว่าเป็นการสร้างเสถียรภาพและความวัฒนาถาวรให้แก่ประเทศชาติของตนนั่นเอง

แต่การมีครอบครัวนั้น มิใช่จะเป็นเครื่องหมายแสดงความสุขสำราญสดชื่น ดังความเข้าใจของบุคคลบางคนเสมอไป เพราะชีวิตแห่งการมีครอบครัวจะยั่งยืนสถาพรไปโดยสวัสดิภาพราบรื่นหรือไม่เพียงไรนั้น เป็นเพราะคู่สมรสรู้จักปฏิบัติหน้าที่ของพ่อบ้านแม่เรือน ถูกผิดอย่างไรหรือไม่ อันเหตุข้อนี้นับเป็นประการที่สำคัญที่สุด ที่จะเป็นปัจจัยสามารถทำให้ครอบครัวนั้น ๆ ก้าวหน้าหรือเสื่อมโทรมลง เพราะ

สามีที่ดี ต้องรู้จักหน้าที่ ที่ตนจะพึงปฏิบัติต่อภริยา ดังนี้

๑. ต้องยกย่องนับถือว่าเป็นภริยาจริง ๆ

๒. ต้องไม่เหยียดหยามดูหมิ่นหรือใส่ไคล้

๓. ต้องไม่ทอดทิ้งประพฤตินอกใจในหญิงอื่น

๔. ต้องมอบความเป็นใหญ่ในกิจการบ้านเรือนให้

๕. ต้องหาเครื่องแต่งตัวให้สมหน้า

ภริยาเล่าก็จัดว่าเป็นหญิงสำคัญคนหนึ่งของครอบครัว ต้องรับผิดชอบในกิจการบ้านเรือน เป็นแม่แรงของสามี มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างเต็มที่ร่วมกันทุกประการ ถ้าจะอ้างถึงหลักฐานก็สมกับคำที่ว่า **"ภริยา ปรมา สขา"** ภริยาเป็นยอดสหายหญิง ฉะนั้นสำหรับภริยาผู้เป็นกุลสตรีจึงควรรู้จักหน้าที่ที่ตนจะพึงปฏิบัติต่อสามีดังนี้

๑. จัดการงานดี

๒. มีอัธยาศัยไมตรีสงเคราะห์ญาติของผัว

๓. ไม่ทำตัวให้เป็นที่รังเกียจด้วยการประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ไว้เป็นทุนรอน

๕. ไม่เป็นหญิงเกียจคร้าน ต้องขยันขันแข็งทำงาน

โดยนัยตรงกันข้าม หากสามีหรือภริยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ตาม ไม่มาตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นหน้าที่ของตนโดยเฉพาะแล้ว ปฏิบัติฝ่าฝืนล่วงละเมิด ย่อมบังเกิดความพินาศล่มจมแก่ครอบครัวนั้น ๆ โดยมิต้องสงสัย เพราะธรรมดาหญิงชายเมื่อต่างฝ่ายต่างอุทิศตนเพื่อชีวิตแห่งการสมรสแล้วเช่นนี้ ย่อมจะต้องมีความรู้สึกในการเป็นเจ้าของประเวณีสูงกว่าปกติ หญิงก็ย่อมจะต้องมีความหวงแหนเกียดกัน ไม่ปรารถนาให้สามีของตนประพฤตินอกใจในหญิงอื่น ไม่ปรารถนาให้หญิงอื่นมา

เกี่ยวข้องกับสามีของตนโดยฐานชู้สาว แม้ชายเล่าก็เช่นกัน ย่อมไม่ปรารถนาให้ภริยาของตนเกิดคบชู้สู่สาวกับชายอื่น รวมความก็คือ ต่างฝ่ายต่างเกียดกันมิให้ใครประพฤติฝ่าฝืนในการร่วมประเวณีนั่นเอง แต่จะเป็นด้วยเหตุผลกลใดก็ตาม โลกมักจะให้เปรียบแก่ชายมากกว่าหญิงในเรื่องนี้ ไม่สู้จะตำหนิติเตียนเหมือนสตรีเพศ เพราะ

ผักหญ้าปลาเคล้ากลิ่นคาวระบาด
ใส่กระจาดลงล้างกลิ่นจางหาย
แต่สตรีเสียสาวแก่เหล่าชาย
อย่าพึงหมายเลยว่ากลิ่นจะสิ้นคาว

ด้วยเหตุที่ชายได้เปรียบมากกว่าหญิงในข้อนี้ จึงเป็นเหตุสำคัญขั้นแรกส่วนหนึ่งซึ่งทำความไม่ไว้วางใจแก่ภริยาเป็นเค้ามูล ฉะนั้น หญิงผู้มีคู่ครองแล้วจึงเกียดกันสามีนัก โดยมิยอมให้ประพฤตินอกใจ หรือไม่ปรารถนาให้หญิงอื่นมาชิงตำแหน่งความเป็นภริยาไป โดยมายึดสุภาษิตไทยที่ว่า “เสียทองเท่าหัว ไม่ยอมเสียผัวให้ใคร”

แต่ชายผู้มีนิสัยติดจะเป็นนักเลงเจ้าชู้ ไม่มีความสันโดษยินดีเท่าที่ควร มีใจพร่องอยู่เป็นนิตย์ ขวนขวายแสวงหาในทางทุจริตผิดประเวณี คนเช่นนี้ แม้จะมั่งมีสักเท่าไรก็เป็นเหมือนไม่มี เพราะค่าที่ตนหาความสุขใจโดยอิสระไม่ได้ อย่างน้อยก็ต้องหลบลี้หนีหน้า เที่ยวมุสาหลอกลวงภริยาตนอยู่ร่ำไป

ยิ่งนำตนไปคลุกคลีกับหญิงแพศยาผู้มีจริยาอันต่ำทรามด้วยแล้ว ก็ยิ่งเป็นเหตุชักบุคคลนั้น ๆ ให้กลับเป็นคนมีจริยาวัตรอันต่ำทรามไปด้วย ไม่เป็นที่ปรารถนาของกัลยาณชน นอกจากผู้สมาคมจะได้รับจริยาอันต่ำทรามแล้ว ยังได้รับผลอันเผ็ดร้อนคือความเป็นผู้มีโรคอันเกิดจากการร่วมประเวณีติดตัวมาตลอดถึงภริยาและบุตรของตนผู้ปราศจากความผิดในข้อนี้อีกด้วย แม้ในภริยาท่านเล่า ถึงเธอผู้นั้นจะมีคุณธรรมและจริยาวัตรสูงกว่าหญิงแพศยาอยู่บ้างก็ตามที แต่ดูเหมือนจะเป็นภัยอันร้ายแรงเสียยิ่งกว่าหญิงแพศยานั้นอีก เพราะหญิงแพศยาปราศจากสามี ผู้เป็นเจ้าของประเวณี และอาจซื้อความใคร่ได้ด้วยทรัพย์ ส่วนภริยาท่านนี่สิ ดูช่างเป็นรอยร้าวแห่งหัวใจที่ฝังประทับแน่นอยู่ในความรู้สึกของชาย คู่ครองมิมีวันที่จะลืมเลือนหรือกลับมาประสานให้สนิทติดกันดังเดิมได้ ทำให้เกิดความอาฆาตมาทร้ายจองล้างจองผลาญกันขึ้น จนถึงกลายเป็นศัตรูคู่อาฆาตไม่มีวันที่จะยุติลงได้ อย่างสูงถึงประหัตประหารกันตายก็มี อย่างน้อยที่สุดก็ไม่มีเพื่อน บ้านครอบครัวใดคบค้าสมาคมด้วยเพราะตนเองไม่ทำตนให้เป็นที่ไว้วางใจของเพื่อนบ้านได้ โดยเฉพาะแม้ความเป็นอยู่ในระหว่างครอบครัวของตนเอง ก็จะเกิดความระหองระแหงคลางแคลงใจ ไม่เป็นอันตั้งหน้าประกอบการงานใด ๆ ได้โดยคล่องใจ เพราะคอยแต่เฝ้าสังเกตจับผิดกันอยู่บางรายก็ถึงกับหย่าร้างเลิกเป็นสามีภริยากันก็มี ด้วยเหตุนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคหวังจะตรัสเตือนชายผู้มีนิสัยเป็นนักเลงเจ้าชู้ ไม่สันโดษยินดีด้วยภริยาคู่ครองของตน ให้กลับเห็นโทษรู้สำนึกในความเป็นผู้ผิด มีจิตสันโดษยินดีเท่าที่ควร ตามกระบวนแห่งพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

เสหิ ทาเรหิ อสนฺตุฏฺโจ เวสิยาสุ ปทุสฺสติ

ทุสฺสติ ปรทาเรสุ ตํ ปราภวโต มุขํ

ชายผู้ไม่สันโดษยินดีด้วยภริยาคู่ครองของตน เที่ยวสาละวนอยู่กับหญิงแพศยาหรือในภริยาของชายอื่น ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

คาถาที่ ๑๐

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

อตีตโยพฺพโน โปโส อาเนติ ติมฺพรุตฺถนึ

ตสฺสา อิสฺสา ตํ สุปติ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า บุรุษผู้ล่วงวัยหนุ่มแล้วยังเสาะหาหญิงสาวทรามกำดัดมีถันขนาดผลมะพลับมาเป็นภริยา เขาย่อมหลับไม่ลงเพราะความหึงหวงห่วงหญิงนั้น ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ กระทู้พระพุทธภาษิตข้อนี้ทรงแสดงว่าชายแก่ที่เที่ยวหาหญิงรุ่นสาวมาเป็นภริยาหรือนางบำเรอ เป็นทางแห่งความเสื่อมอีกประการหนึ่ง อันบุคคลผู้ชรามีกำลังลด

น้อยถอยลง เพราะมีร่างกายอันทรุดโทรม พึงพิจารณาแล้วและหลีกเลี่ยงเสีย เพราะ

แสงจันทร์ย่อมไม่เป็นที่พอใจของคนหนาว

แสงอาทิตย์เล่าก็ไม่เป็นที่ยินดีของคนร้อน

สามีที่มีอินทรีย์ ชำรุดด้วยชราภาพ ย่อมไม่เป็นที่เสน่หาของภริยาสาว

ชายที่มีผมหงอกปรากฏขึ้นแล้ว ความรักของหญิงผู้เป็นภริยาจะแรงสักกี่มากน้อย

เพราะสตรีที่มีใจมุ่งจดจ่อในชายหนุ่มอื่น ย่อมเห็นสามีชราของตนดุจยาขม (ใครจะชอบรับประทานบ้าง ในเมื่อไม่จำเป็น)

แต่ตรงกันข้ามกับสามีชรา เพราะสามีชราย่อมหลงรักในภริยาสาวเป็นอย่างยิ่ง เพราะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันเป็นที่เจริญใจ ตนจำต้องเอาอกเอาใจให้หญิงนั้นรักตน เพื่อให้สำเร็จความชุ่มชื่น เสมือนโคแก่เพลินลิ้มรสหญ้าอ่อน หรือมดเพลินในรสน้ำตาลฉันนั้น เพราะ

ความหวังในทรัพย์สมบัติ ๑ ความหวังในชีวิต ๑ ย่อมเป็นสิ่งสำคัญเสมอทุกรูปทุกนาม

แต่ภริยาสาวเป็นของสำคัญสำหรับสามีเฒ่าเสมอด้วยชีวิต

ธรรมดาชายชราที่มีภริยาสาว ถึงแม้ไม่สามารถลิ้มรสอันรื่นรมย์ได้ก็ตาม แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่ยอมสละ เหมือนโสณ

ชาติถึงฟันหักเหี้ยน ขอแต่ให้ได้แทะเลียกระดูกเท่านั้นก็พอใจ

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ สามีชราทุพพลภาพ หรือจะสามารถเพื่อปรนปรือพะเน้าพะนอภริยาสาว ผู้ยังฝักใฝ่ในกามคุณให้อิ่มหนำได้ แม้จะเอาอกเอาใจด้วยทรัพย์สมบัติและเครื่องอาภรณ์แพรพรรณต่าง ๆ หรือจะเป็นที่พอใจของเธอได้ ซ้ำร้าย หากสามีเป็นคนยากจนขัดสนด้วยแล้ว เกรงจะต้องตกเข้าในเรื่องถูกให้ภริยาใช้ต่างทาสเหมือนพราหมณ์เฒ่าชูชกที่ท่านพรรณนาไว้ในมหาเวสสันดรชาดก ถูกภริยาสาวคือนางอมิตตดาใช้ต่างทาสฉันนั้น อันธรรมดาหญิงสาวรุ่นกำดัดย่อมขาดความหยั่งคิดตริตรองโดยรอบคอบ เพราะเหตุที่ยังเยาว์วัยอยู่ ประกอบกับความเบื่อหน่ายในสามีผู้เฒ่าเป็นมูลมาก่อนแล้ว จึงเป็นการง่ายที่จะล่วงกุลธรรมประเวณี เพราะ

ความรู้เปรียบเหมือนยาพิษในเพราะไม่ได้ใช้
อาหารก็เปรียบเหมือนยาพิษในเพราะไม่ย่อย
พระราชวังก็เปรียบเหมือนยาพิษของคนเข็ญใจ
ภริยาก็เปรียบเหมือนยาพิษของสามีแก่

ถึงแม้ว่าหญิงจะเป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรม และเจริญวัตรอันงาม เป็นเครื่องชักจูงใจเตือนให้กระทำในประดิวัตรหมั่นปรนนิบัติบำรุงบำเรอสามีเฒ่าด้วยกตัญญุตาธรรมก็ตาม แต่น้ำใสใจจริงของเธอนั้นเล่า จะเป็นไปได้เพียงนั้นเจียวหรือ เพราะตามธรรมดาสตรีย่อมดูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการ

คือ

๑. **ทลิทฺทตา** สามีเป็นคนเข็ญใจ

๒. **อาตุรตา** สามีเป็นคนขี้โรค

๓. **ชิณฺณกตา** สามีเป็นคนชรา

๔. **สุราโสณฺฑตา** สามีเป็นคนขี้เมา

๕. **มนฺทตา** สามีเป็นคนโฉดเขลา

๖. **ปมตฺตตา** สามีเป็นคนเพิกเฉยห่างเหินจากการอยู่ร่วม

๗. **สพฺพกิจฺเจสุ อวตฺตนิกตา** สามีเป็นคนไม่สันทัดในกิจการทุกอย่าง

๘. **สพฺพธนานุปฺปาทเนน** หาทรัพย์ไม่ได้เลย

อันทางที่ถูกและเหมาะสมด้วยประการทั้งปวงนั้น สามีภริยาควรต้องมีวัยอายุอยู่ในระดับปูน ๆ กัน จึงจะให้สมกับคำที่เขาพูดกันว่า เพื่อนร่วมตายได้สนิท จะได้เป็นช่องทาง ช่วยกันประกอบกิจการงานหาเลี้ยงครอบครัวของตนให้เกิดสุข ดำรงวงศ์ตระกูลให้มั่นคงสถาพรเป็นหลัก มีบุตรธิดาลูกหลานเป็นสง่าราศรีของตระกูล หากสามีภริยามีวัยอันแตกต่างกันประหนึ่งบิดากับบุตร ย่อมเป็นภาระอันหนักที่สุดที่สามีชราจะต้องห่วงหน้าพะวงหลัง เหมือนม้าพยศที่ได้นายสารถีไม่คู่ควรกัน จึงเป็นที่น่าสังเวชว่า รถจะต้องหักพังไปเป็นแน่แท้ ๆ อีกประการหนึ่งเล่า สามีภริยาที่มีอายุแตกต่างกันมาก แม้จะมีบุตร

ธิดาก็ไม่สมบูรณ์ด้วยสติปัญญา อนามัย จัดเป็นความเสื่อมด้วยประการหนึ่งเพราะตัดรอนประโยชน์สุขของตนเอง เหตุนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงหวังจะตักเตือนชายชราผู้ชอบบำเพ็ญตนเป็นประหนึ่งโคแก่ชอบเล็มหญ้าอ่อนให้สำนึกรู้ในภาวะของตน จึงตรัสเป็นพระพุทธนิพนธ์ภาษิตว่า

อตีตโยพฺพโน โปโส อาเนติ ติมฺพรุตฺถนึ
ตสฺสา อิสฺสา น สุปติ ตํ ปราภวโต มุขํ

บุรุษผู้ล่วงวัยหนุ่มแล้ว แต่ยังเสาะหาหญิงสาวทรามกำดัดมีถันขนาดผลมะพลับมาเป็นภริยา เขาย่อมหลับไม่ลงเพราะหึงหวงห่วงหญิงนั้น ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

คาถาที่ ๑๑

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

อิตฺถึ โสณฺฑึ วิกีรณึ ปุริสํ วาปิ ตาทิสํ
อิสฺสริยสฺมึ ฐเปติ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า บุคคลที่ตั้งสตรีผู้เป็นนักเลง เป็นคนใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย หรือชายที่มีลักษณะเช่นเดียวกันนั้น ไว้ในตำแหน่งเป็นใหญ่ (ตำแหน่งพ่อบ้านแม่เรือน) ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ ย่อมเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า สิ่ง

ใหญ่ ๆ ย่อมมาแต่สิ่งน้อย ๆ หลาย ๆ สิ่งรวมกันเข้า ประเทศชาติก็มีนัยดุจกัน จะเจริญรุ่งเรืองได้ก็ต้องอาศัยความรุ่งเรืองของบุคคล ๆ หนึ่ง หรือครอบครัวหนึ่ง ๆ ตลอดจนถึงหมู่บ้าน อำเภอและจังหวัดหนึ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ หลักสำคัญมีอยู่เช่นว่านี้ ฉะนั้นผู้หวังความเจริญแก่ประเทศชาติ จึงจำต้องสร้างตนเองและครอบครัวให้เจริญก่อนเป็นเบื้องต้น เมื่อตนได้สร้างครอบครัวของตนเองได้ โดยนัยดังกล่าวแล้ว หากประชาชนในครอบครัวปฏิบัติการเกี่ยวกับครอบครัวผิดพลาด เช่นไปมอบความไว้วางใจให้แก่บุคคลผู้ทุศีลเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ความเจริญของครอบครัวนั้น ๆ ก็ย่อมจะสลายไป ไม่มีโอกาสจะฟื้นตัวให้กลับคงคืนสู่สภาพเดิมได้ ดังนั้นท่านจึงวางหลักสำคัญแสดงโทษในความบกพร่องของผู้เป็นพ่อบ้านแม่เรือนดังต่อไปนี้

ครอบครัว (ตระกูล) อันมั่งคั่งจะตั้งอยู่นานไม่ได้เพราะเหตุ ๔ ประการคือ

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว
๒. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า
๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ
๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้ทุศีลให้เป็นพ่อบ้านแม่เรือน

บรรดาเหตุทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ เมื่อพิจารณาโดยรอบคอบแล้ว จะเห็นได้ว่า ข้อที่ตั้งบุคคลผู้ทุศีลให้เป็นพ่อบ้านแม่เรือนนั้น เป็นข้อสำคัญที่สุดในฝ่ายที่จะชักไปสู่ทางหายนะ

ข้ออื่นที่เหลือจากนั้นเป็นเพียงข้อสนับสนุน ด้วยว่า พ่อบ้านแม่เรือนที่ดีมีศีลมีกัลยาณธรรมทั้งหลายย่อมไม่เป็นนักเลง ไม่เป็นคนใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายในทางที่ไม่ควร ย่อมใฝ่ที่จะคิดจักทำบูรณะซ่อมแซมพัสดุที่เก่าชำรุดให้เป็นของกลับใช้การได้ แสวงหาพัสดุที่หายแล้วให้ได้กลับคืนมา ทั้งเป็นคนรู้จักรักษารู้จักประมาณในการจับจ่ายใช้สอยด้วย อันกรณียกิจเหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะของหญิงชายที่ดีมีกุลธรรม จำต้องปรารถนาทั้งนั้น ตรงกันข้ามหากพ่อบ้านแม่เรือนเป็นคนทุศีล เป็นคนจับจ่ายใช้สอยสุรุ่ยสุร่ายไม่รู้จักประมาณ, พัสดุที่พอจะบูรณะซ่อมแซมได้ก็เพิกเฉยเสียของที่สูญหายก็ไม่แสวงหาคืนมา เครื่องใช้ในเรือนก็ไม่จัดไว้ตามทางให้เป็นระเบียบ ครอบครัวนั้น ๆ ก็รังแต่จะบ่ายหน้าไปสู่ความหายนะเป็นแน่แท้ เพราะธรรมดาของคนที่เป็นนักเลงการพนันนักเลงสุราเป็นต้น ย่อมไม่เอาใจใส่ต่อกิจการบ้านเรือนชอบแต่จะเตร่เข้าหาบ่อนการพนันหรือไม่ก็ร้านสุรายาเมาเป็นประจำ เที่ยวแชเชือนไปในที่อโคจรตามความพอใจของตน การบ้านไม่เอาธุระปล่อยปละละเลยให้ร่วงโรย ทรัพย์สมบัติเงินทองแทนที่จะประกอบให้เกิดผลกำไร ก็กลับหมดเปลืองไปเพราะเหตุแห่งการพนันและค่าสุราอันไร้สาระ

แม้การที่บุคคลไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติเป็นคนใช้สอยสุรุ่ยสุร่ายไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์นั้นเล่า ก็จัดว่าเป็นทางที่สามารถชัดไปสู่ความหายนะได้ไม่น้อยกว่าการเป็น

นักเลงนัก เพราะประโยชน์ของทรัพย์ก็คือ สำหรับเป็นเครื่องจับจ่ายเลี้ยงชีวิต บำรุงตนและครอบครัวให้เกิดสุข ถ้ารู้จักประมาณในการจ่ายทรัพย์แต่พอควร การจ่ายทรัพย์ที่ได้จ่ายไปนั้น ก็ได้ชื่อว่าแลกประโยชน์และความสุขให้แก่ตนได้ ตรงกันข้ามหากจับจ่ายใช้สอยในเหตุไม่สมควร ถึงแม้จะสำเร็จประโยชน์สุขอยู่บ้าง แต่ก็ได้ชื่อว่าเอาประโยชน์จากโภคทรัพย์นั้นไม่เต็มที่ ถ้าปกติของบุคคลเป็นเช่นนี้ย่อมไม่มีหวังเอาตัวรอด เพราะตนต้องสำรองทุนจ่ายอยู่ร่ำไป หากทำไปด้วยความทรนง และประมาทของตน ด้วยหมายจะอวดความมั่งมีของตนให้คนอื่นเห็น แล้วก็ยิ่งซ้ำร้าย เพราะเป็นการเร่งวันให้ทรัพย์สมบัติที่อยู่นั้น ๆ ถึงความวิบัติชั่วระยะกาลอันสั้น อย่างที่เรามักติบุคคลเช่นนั้นว่า ใช้เงินต่างเบี้ย เพราะคนเช่นนั้นจะไม่คำนึงถึงคุณค่าของทรัพย์ หรือความเหนื่อยยากของบรรพบุรุษของตนที่ได้อาบเหงื่อต่างน้ำ ลงทุนลงแรงมาแต่ประการใดเลย ข้อนี้พึงสาธกด้วยเรื่องลูกชายของเศรษฐีคนหนึ่ง ซึ่งท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาพระธรรมบทว่า บิดาเป็นผู้มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์นับจำนวนถึง ๘๐ โกฏิ หวังจะให้บุตรสุดที่รักของตนได้รับความสุขด้วยทรัพย์สมบัติรายนี้ จึงตกลงขอธิดาของเศรษฐีต่างตระกูล ผู้สมบูรณ์พร้อมด้วยทรัพย์นับจำนวนเท่า ๆ กันมาเป็นภริยา ในกาลต่อมาท่านเศรษฐี บิดาก็ถึงมรณกรรมลง ตนจึงได้รับตำแหน่งปกครองทรัพย์สมบัติของ

๒ ตระกูลแทนต่อมา แต่ด้วยอาศัยมานะอหังการ์ว่าตนเป็นลูกเศรษฐี ประกอบกับตนคบหากับคนมีจริยาวัตรอันต่ำทรามเป็นเค้ามูล ทรัพย์สมบัติทั้ง ๒ ตระกูลทั้งส่วนของตนเองและของภริยา นับแต่นั้นมาไม่นานนัก ก็ถึงความพิบัติหมดสิ้นลง ผลสุดท้ายต้องจำหน่ายขายแลกเครื่องอุปโภคบริโภคที่ยังเหลืออยู่พอเป็นทางยังชีพให้เป็นไป แม้แต่บ้านเรือนที่ตนอาศัยก็ถึงความพิบัติไปโดยวิธีการเช่นนี้ เพื่อเป็นตัวอย่างอันดีของบุคคลรุ่นหลังจะได้หยั่งรู้สำนึก ในความเป็นผู้จับจ่ายใช้สอยไม่รู้ประมาณ เป็นทางวิจารณ์หยั่งเห็นโทษแล้ว และบำเพ็ญตนเป็นคนกระเหม็ดกระแหม่มัธยัสถ์ รู้จักประหยัดใช้สอยในทางที่สมควร เป็นไปในทางที่จะยังประโยชน์สุขให้สำเร็จแก่ตนและครอบครัว แต่ก็ไม่ต้องบำเพ็ญตัวเป็นคนปอนจนเกินไป ถึงกับเบียดกรอหรือให้ผู้อื่นตำหนิได้ว่า "ผ้าขี้ริ้วห่อทอง" ควรให้เป็นไปโดยสมฐานะและภาวะของตนอย่าให้ผู้อื่นหรือค่อนว่าได้ ก็จักเป็นอุบายยังประโยชน์สุขให้สำเร็จแก่ตนสมประสงค์ เป็นอันดำรงครอบครัวให้มั่นคงวัฒนาสง่างามเพราะมาดำเนินตามภาษิตของนักปราชญ์ไทยที่ว่า

มีสลึงพึงบรรจบให้ครบบาท
อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
ถ้ามีน้อยใช้ค่อยบรรจง
อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน ดังนี้ ฯ

คาถาที่ ๑๒

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถาในลำดับต่อไปว่า

อปฺปโภโค มหาตณฺโห ฯ เป ฯ ตํ ปราภวโต มุขํ

แปลความว่า คนผู้มีโภคะน้อย แต่มีความมักใหญ่ใฝ่สูง ฯลฯ ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม

บรรยายความ โดยเหตุที่กฎธรรมดาบังคับให้มนุษย์เรารู้จักแสวงหาวัตถุเครื่องนุ่งห่ม เพื่อใช้ป้องกันความหนาวร้อน ทำให้ร่างกายได้รับความอบอุ่น และปิดบังความอาย รู้จักแสวงหาอาหาร เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้เป็นอยู่สูงกว่านั้น ยังรู้จักปรุงอาหารให้พิเศษขึ้นกว่าธรรมชาติ รู้จักทำเคหะสถานบ้านเรือนให้เป็นที่อยู่ที่พำนักอาศัยรู้รักษาตัวให้ปลอดอันตรายด้วยมียาสำหรับบำบัดโรค พูดถึงความปรารถนาเล่า ก็ล้วนมีความปรารถนาอยู่ในหลักสำคัญ ๔ ประการนี้ หรือกล่าวอีกทีก็คือปรารถนาความสุขเกลียดกลัวตัวความทุกข์ยาก คืออยากมีลาภมียศ ได้รับความสรรเสริญด้วยกันทุก ๆ คนเห็นจะไม่มีใครปฏิเสธในข้อนี้ ที่พิเศษต่างออกไปก็อยู่ที่มากหรือน้อยกว่ากันเท่านั้น ปรกติของมนุษย์เรามีอยู่ดังพรรณนามานี้ อันการปรารถนาที่เป็นไปในฝ่ายดีด้วยมีจิตประกอบด้วยความสันโดษ คือยินดีเท่าที่ควร ไม่ละโมบอยากได้ของใคร พอใจแสวงหาแต่ในทางทุจริตสัมมาชีพด้วยน้ำพักน้ำแรงของตน ได้มากน้อยเท่า

ไรก็พอใจ การมีสิ่งของอยู่เท่าไรแล้วปรารถนาให้มียิ่งขึ้นไปด้วยการแสวงหาในทางที่ชอบตามกำลังสามารถของตนเช่นนี้จัดเป็นการปรารถนาดี ทั้งไม่เป็นการเสียสันโดษด้วย กลับเป็นที่สรรเสริญ ของกัลยาณชนโดยทั่วไป ตรงข้ามความปรารถนาอันเร่าร้อน ซึ่งจูงไปในอำนาจฝ่ายต่ำเพราะขาดสันโดษคือไม่ยินดีเท่าที่ควร มีจิตใจประกอบไปด้วยความละโมบ ใคร่ที่อยากจะได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปไม่มีที่สิ้นสุด เพราะมีใจพร่องอยู่เป็นนิตย์ แม้จะมีทางแห่งทุจริตมิจฉาชีพก็ทำได้ เช่นนี้จัดเป็นความทะยานอยาก ฉะนั้นความปรารถนากับความทะยานอยากจึงไม่เหมือนกัน เพราะความทะยานอยากหมายถึงความปรารถนาอันเป็นไปในส่วนเลววิสัยของมนุษย์แม้จะมั่งมีทรัพย์สมบัติเพียงพอแก่การครองชีพ ก็ยังรู้สึกบกพร่องสำหรับความนึกคิดไม่พอแก่อัธยาศัย แม่น้ำยังมีเวลาที่เต็มฝั่งได้บ้างในบางคราว แต่ความทะยานอยากของมนุษย์นี่สิเป็นการยากที่จะให้เต็มได้ เพราะพร่องอยู่เป็นนิตย์ พระพุทธภาษิตที่ตรัสแสดงความพร่องใจของมนุษย์ก็มีอยู่ว่า **“นตฺถิ ตณฺหาสมานที”** แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี อันความทะยานอยากนี้ หากจะเปรียบประหนึ่งรากแก้วที่หยั่งลึกติดแน่นอยู่กับนิสัยก็ไม่ผิด เพราะเป็นการยากที่จะปลิดถอนหรือตักออกได้ง่าย ผิดกันอยู่ก็แต่ว่า หยั่งลงลึกหรือตื้นคือมากหรือน้อยกว่ากันเท่านั้น ใคร ๆ จะปฏิเสธไม่ได้เลยทีเดียวว่า ไม่มีตัณหา ในเมื่อเขาเหล่านั้นยังตัดขาดไม่ได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ ไฉนจะไม่แปรเปลี่ยนสภาพของบุคคลให้ขึ้น ๆ ลง ๆ ได้เล่า เพียงไม่ทำตนให้ตกอยู่ใต้อำนาจของมันจนเกินไป ก็พอทำเนา เพราะทุกคนมีตัณหาอยู่ด้วยกันทั้งนั้น แต่ถ้าทำตนให้ตกอยู่ในใต้อำนาจของมันถ่ายเดียวโดยไม่มีโอกาสเป็นนายมันได้ ก็รังแต่จะถูกมันใช้ต่างทาสโดยไม่มีที่สิ้นสุด บุคคลผู้ต่ำโดยฐานะชาติตระกูล ทรัพย์สมบัติ แต่กลับทะยานอยากจนเกินฐานะไม่รู้จักประมาณ ยกตนขึ้นเทียมบุคคลอื่นผู้มีฐานะชาติตระกูล และทรัพย์สมบัติมั่งคั่งทั้งหลาย เพื่อแสดงให้คนอื่นเห็นว่าตนมีฐานะอันสูงศักดิ์ พอที่จะปลูกความเคารพรักและการยกย่องบูชาของคนอื่นได้ แม้เขาจะต้องก้าวไกลฐานะของเขาด้วยการกู้หนี้ยืมสินมาจากผู้อื่นก็ยอมบุคคลชนิดนี้ชอบที่จะทำกิจการใด ๆ โดยโอ่โถง เครื่องแต่งตัวก็พยายามแสวงหาแต่แพรพรรณอย่างดีมีราคาสูง ซึ่งคนทั้งหลายอื่นจะทำตามได้ยาก อาหารก็บริโภคแต่ของที่ดีและประณีต เคหะสถานบ้านเรือนก็สร้างเสียอย่างสง่าผ่าเผย สำหรับไว้ลวงตาประชาชน ลักษณาการเช่นนี้ เป็นลักษณะของคนมักใหญ่ใฝ่สูงทั้งสิ้น แต่แล้วความสง่าผ่าเผยซึ่งตนก้าไหล่ไว้ด้วยความจอมปลอม ก็ย่อมที่จะเผยความจริงให้คนอื่นเห็น ชั่วระยะกาลอันสั้น อย่างสูงบุคคลที่ทำปทุฏฐกรรมคือคิดร้าย ก่อการไม่สงบขึ้นภายในประเทศ ด้วยหวังจะมีอำนาจหน้าที่ในวงการใหญ่โตเกินฐานะส้องสุมคุมสมัครพรรคพวกขึ้น เพื่อชิงอำนาจล้มรัฐบาลเป็นการ

กบฏ ก็ยิ่งซ้ำร้าย เมื่อมีผู้รู้เห็นตามจับได้ก็ถูกลงโทษถึงอนัตถพินาศไปตาม ๆ กัน เป็นการก่อความเดือดร้อนให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่น ด้วยอาศัยความเป็นผู้ทะยานอยากมักใหญ่นี้ เพื่อชี้โทษของเรื่องนี้ให้เด่นชัด ควรสาธกด้วยเรื่องพระโลฬุทายีท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถา พระธรรมบท แสดงตนอวดอ้างว่าเป็นพระธรรมกถึกเอก เทียบความรู้ของตนด้วยพระอัครสาวกทั้งสอง มหาชนใคร่จะลองความรู้ที่ท่านอวดอ้างจึงนิมนต์ให้แสดงธรรม แต่แล้วก็พาลอ้างว่ายังไม่ถึงเวลาให้รอไปก่อน โดยยักย้ายผัดเพี้ยนอยู่ร่ำไป ที่สุดก็ไม่สามารถที่จะแสดงธรรมให้มหาชนฟังได้ ถูกมหาชนสบประมาทและทำร้ายด้วยท่อนไม้ และก้อนดินถึงตกเวจกุฎีเป็นผู้เสื่อมจากความนิยมนับถือของมหาชนแต่นั้นมา

เพราะฉะนั้นบุคคลเมื่อรู้ว่าตนมีฐานะ ชาติตระกูลยศศักดิ์เพียงเท่านี้ แล้วประพฤติตนให้สมกับฐานะความเป็นอยู่ของตนนั้น ชื่อว่าเจริญตามวิสัยของสัตบุรุษเป็นที่เคารพนับถือของมหาชน เพราะมาทำตนให้สมกับสุภาษิตไทยที่ว่า

จงเจียมจิตคิดเหมือนนกจ้อย ๆ ตัวมันน้อยทำรังพอฝังแฝง

รอดจากภัยพาธากาเหี่ยวแล้ง พอคล่องแคล่วอยู่สบายจนวายปราณ

อย่ามักใหญ่ใฝ่สูงจนเกินศักดิ์ จะโค่นหักด้วยกำลังลมประหาร ดังนี้

พญาสุนัขจิ้งจอก ตามเรื่องที่พรรณนาไว้ในมงคลทีปนี ได้ยกตนมีฐานะเป็นประหนึ่งพระเจ้าแผ่นดิน แล้วอภิเษกนางสุนัขตัวหนึ่งขึ้นเป็นนางพญา ด้วยอำนาจความทะยานอยากมักใหญ่ใฝ่สูง จึงขึ้นหลังราชสีห์ไปเพื่อจะชิงราชสมบัติพระเจ้าพาราณสีแล้วได้รับอนัตถพินาส ฉันใด แม้คนที่มีโภคทรัพย์สมบัติน้อย แต่มักใหญ่ใฝ่สูง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่าเป็นทางแห่งความเสื่อม ฉันนั้น ได้ความตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสบรรหารว่า

อปฺปโภโค มหาตณฺโห ฯ เป ฯ ตํ ปราภวโต มุขํ

คนมีโภคะน้อย แต่มีความมักใหญ่ใฝ่สูง ฯลฯ ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม.

คาถาเสริมท้ายแสดงอานิสงส์

เอเต ปราภเว โลกา ปณฺฑิโต สมเวกฺขิย
อริยทสฺสนสมฺปนฺโน สโลกํ ภชเต สิวํ

๑๒ ตอนตามขอดข้อ คาถา
บัณฑิตหยั่งพิจารณา ทั่วถ้วน
เห็นกระจ่างทางปัญญา อารยะ
สบโลกเกษมล้วน คลาดแคล้ว ทุกข์ภัย ฯ.

พระสัมโมทนียกถา
เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต สังฆนายก แห่งคณะสงฆ์ไทย กล่าวในพิธีเปิดประชุมจตุตถสันนิบาตะ แห่งฉัฏฐสังคายนา

ข้าแต่ท่าน พระมหาเถระ พระเถรานุเถระ และพุทธศาสนิกชน ผู้เป็นมิตรในธรรมทั้งหลาย

วันนี้เป็นมงคลสมัย นับได้ว่าเป็นอภิลักขิตกาลสหภาพพม่า คือเป็นวันเริ่มทำพิธีเปิดสันนิปาตะครั้งที่สี่ แห่งฉัฏฐสังคายนา ฯ บรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ข้าราชการ ตลอดถึงพ่อค้าประชาชน ต่างมีกุศลฉันทะร่วมใจกันมาประชุมพร้อม ณ ภายในถ้ำมหาปาสาณคูหาอันงดงามวิจิตรและไพศาลนี้ ด้วยศรัทธามั่นในพระบวรพุทธศาสนา ฯ ในนามแห่งคณะสงฆ์ไทย ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงยิ่ง ที่ทางการแห่งสภาพพม่าได้อาราธนามาเป็นประธานในพิธีเปิดสันนิปาตะครั้งที่สี่แห่งฉัฏฐสังคายนา ณ ประเทศนี้ ฯ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย ฯ

พระศาสนาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีคุณอันงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง มีสาระอย่างสูงสุด แผ่ไปในโลก ตั้งอยู่

ปรากฏมากว่า ๒,๕๐๐ ปี ซึ่งพวกเราพุทธศาสนิกชนรับนับถือมาแต่บรรพบุรุษ เป็นมิ่งขวัญคุ้มครองสิริแห่งชาติและอำนวยนิติธรรม เป็นบ่อเกิดจรรยาของประชาชนตลอดประเทศชาติ ฯ ผู้ใดได้ปฏิบัติบำเพ็ญโดยสมควรแก่ธรรมนั้น ๆ ย่อมได้รับความสุขอันประณีต และลุถึงสันติโดยลำดับ ตามสมควรแก่ความประพฤติปฏิบัติของผู้นั้น ฯ พระศาสนายังตั้งมั่นอยู่ตราบใด ธัมโมภาส ย่อมส่องแสงให้มวลมนุษย์ผู้นับถือปฏิบัติได้รับความสว่างใจ ในการละความชั่วประพฤติความดีอยู่ตราบนั้น เปรียบเหมือนสุริโยภาส ฉายแสงส่องหล้าให้คณานิกรสัตว์ได้ประกอบกิจ มีชีวิตยั่งยืนอยู่ได้ ฉะนั้น ฯ

อนึ่ง พระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อดำรงอยู่ย่อมตั้งมั่นอยู่ได้ด้วยความประพฤติปฏิบัติชอบ ของบรรดาพุทธศาสนิกชน เมื่อจะงอกงามไพบูลย์ ก็ด้วยเหตุนั้น ก็การปฏิบัติชอบ ย่อมมีการได้ศึกษาพระปริยัติเป็นมูลฐานก่อน เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม รู้ทั่วถึงธรรมที่ควรละธรรมที่ควรเจริญ ย่อมปฏิบัติบำเพ็ญข้อปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม เมื่อมีความประพฤติปฏิบัติชอบ พระศาสนาก็ดำรงอยู่ได้ ฯ สมจริงดังพระพุทธพจน์ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธานแห่งพระสัทธรรม คือพระศาสนธรรม ๕ ประการนั้น ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตั้งใจฟังธรรมโดยเคารพ ๑ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนธรรมโดยเคารพ ๑ ตั้งใจทรงจำธรรมโดยเคารพ ๑ ตั้งใจกำหนดพิจารณาเนื้อความของธรรมที่ตนทรงจำไว้แล้วนั้น ๆ โดยเคารพ ๑ รู้ทั่วถึงอรรถะธรรมะแล้วตั้งใจปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ดังนี้ ฯ อนึ่ง พุทธบริษัททั้งหลายเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว ย่อมส่องความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ดีแล้ว ความที่พระธรรมเป็นธรรมดี และความที่พระสงฆ์เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ด้วยเหตุเหล่านี้ พระศาสนาย่อมรุ่งเรืองอยู่ได้ ฯ เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายได้มาบรรพชาอุปสมบท ในพระธรรมวินัยที่ตถาคตตรัสไว้ดีแล้วอย่างนี้ ควรเป็นผู้มีขันติและโสรัจจะ ข้อนั้นเป็นความงามในพระศาสนานี้ ฯ ด้วยเหตุนี้ การกระทำความอุปการะแก่พระปริยัติธรรม จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนหว่านพืชลงในเนื้อนาดี ฉะนั้น ผู้หวังความดำรงอยู่ยั่งยืนนานแห่งพระศาสนาควรกระทำแท้ ฯ เพราะเป็นปัจจัยให้ได้ประสบบุญสมบัติอันยิ่งใหญ่ ฯ

อาศัยเหตุดังกล่าวมา สภาการพระพุทธศาสนาแห่งคณะสงฆ์พม่า มีรัฐบาล และประชาชน เป็นผู้อุปถัมภ์ ได้ปรารภถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งมีพระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานล่วงไปแล้วช้านานเกือบ ๒,๕๐๐ ปี พระโอวาทานุสาสนีที่ทรง

ประทานไว้แก่พุทธบริษัท คือพระธรรมและพระวินัย ย่อมกระจัดกระจายไปไม่เป็นหมวดหมู่ ตามกาลและเวลา ยากที่กุลบุตรผู้เกิดในภายหลังจะรู้ทั่วถึง เพราะขาดหลักฐานที่จะใช้สอบสวน ก็มีแต่จะอันตรธานไปลำดับ ฯ เปรียบเหมือนประวัติศาสตร์ของชาติบ้านเมืองในอดีตที่ล่วงไปแล้ว ไม่มีการจดจารึกไว้ เป็นแต่บอกเล่ากันสืบ ๆ มา กว่าจะถึงสมัยได้รจนาจารึกไว้ ก็ตกหล่นสูญเสียประวัติไปเป็นอันมาก เป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง ฯ พระธรรมวินัยคำสอนในพระศาสนาก็เช่นกัน แม้จะได้มีการสังคายนาร้อยกรองกันมาบ้าง ตามลำดับนับแต่พระศาสดาเสด็จปรินิพพานได้ ๓ เดือน มีพระมหากัสสปเถระเป็นผู้ริเริ่ม เพราะปรารภคำของสุภัททภิกษุผู้บวชภายแก่ กล่าวล่วงเกินพระธรรมวินัยให้เป็นเหตุ เป็นครั้งปฐม เมื่อพระศาสนาล่วงกาลมา ก็ได้มีพระมหาเถระปรารภถึงความเสื่อมโทรมแห่งพระศาสนา ยังศรัทธาและความเลื่อมใสให้เกิด ได้กระทำการสังคายนาพระธรรมวินัยมาโดยลำดับ จนลุถึงปีที่ ๔๕๒ นับแต่พุทธปรินิพพานมา พระเถระชาวลังกาผู้พหุสูต ทรงธรรมวินัย จึงได้คิดการจดจารึกพระพุทธพจน์เป็นอักษรลงไว้ในใบลาน นับว่าเป็นหลักฐานดีจำเดิมแต่นั้นมา ฯ พระธรรมวินัยได้ถ่ายเทคัดลอกกันมาจากภาษาหนึ่งไปยังอีกภาษาหนึ่ง จนนับได้ว่าแพร่หลายอยู่ในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ฯ การคัดลอกถ่ายเทพระพุทธพจน์ออกจาก

ภาษาหนึ่งไปสู่ภาษาหนึ่งนั้น เป็นการยากยิ่งที่จะจัดทำให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิงได้ แม้แต่ในประเทศไทยของเราทั้งหลายก็ได้ถ่ายเทจากภาษามคธอักษรขอมมาเป็นภาษามคธอักษรไทยและจากภาษามคธมาเป็นภาษาไทยแล้ว ก็ยังต้องมีการชำระและร้อยกรองกันอยู่สืบ ๆ มา ทั้งนี้ก็เพื่อกำจัดสัทธรรมปฏิรูปและความผิดพลาดบกพร่อง ซึ่งมีอยู่นั้นให้หมดไป ให้เป็นพระพุทธพจน์ที่หมดจดสิ้นเชิง ฯ

แม้ในสหภาพพม่านี้ก็ปรากฏตามประวัติว่า เมื่อเกือบ ๙๐ ปีมาแล้ว คือราวพระพุทธศักราช ๒๔๐๐ พระเจ้ามินดงมหาราช กษัตริย์แห่งพม่า ทรงประกอบด้วยพระราชศรัทธาอุตสาหะยิ่งด้วยพระกฤดาธิการ ได้ทรงประชุมบรรดานักปราชญ์ พระเถรานุเถระผู้ทรงธรรมทรงวินัย แล้วทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ให้ทำการชำระพระธรรมวินัย แล้วจดจารึกไว้ในแผ่นหินครบถ้วนทั้งบาลี และอัฏฐกถา ฎีกา เป็นพระราชจริยาที่หลั่งประโยชน์แก่มวลพุทธศาสนิกชนทั่วไปไม่มีประมาณสังคีติการที่กระทำในครั้งนั้น ย่อมมีประโยชน์อย่างไพศาล ฯ

เพื่ออนุวัตรตามพระราชจริยานั้นประการ ๑ เพื่อกำจัดหลักตอเสี้ยนหนาม และสัทธรรมปฏิรูป ในพระศาสนาให้สูญสิ้นไปประการ ๑ เพื่อได้จัดวางระเบียบรูปการพระศาสนานั้นประการ ๑ และเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่ได้นานประการ ๑ คณะสงฆ์แห่งสภาการพระพุทธศาสนา พร้อม

ด้วยอิศรชนของรัฐ และประชาชน จึงได้เกิดศรัทธาอุตสาหะ เริ่มจัดทำบุพพกิจแห่งการสังคายนา มีการชำระพระบาลี สร้างมหาปาสาณคูหา ที่พักพระภิกษุสงฆ์และโรงภัตตาหาร เป็นต้น แล้วจึงได้เริ่มการฉัฏฐสังคายนาในปีพุทธศักราช ๒๔๙๘ และในการสังคีติแห่งฉัฏฐสังคายนานี้ ได้กำหนดสันนิปาตะเพื่อสังคีติการไว้ ๕ ครั้ง ในสันนิปาตะเหล่านั้น ได้ดำเนินการเปิดสังคีติกรรมมาแล้ว ๓ ครั้ง โดยลำดับ คือ

ปฐมสันนิปาตะ ได้อาราธนาพระเถรานุเถระทั้งหลายจากประเทศที่เป็นเถรวาท และอิศรชนของประเทศนั้น ๆ ร่วมกับพระเถรานุเถระแห่งคณะสงฆ์พม่า เป็นสังคีติการกะทำการสังคายนา พระวินัยปิฎก ณ เดือนวิสาขะ แห่งปีพุทธศักราช ๒๔๙๘

ทุติยสันนิปาตะ ได้ประชุมสังคีติการกะสงฆ์ ทำการสังคายนาพระสุตตันตปิฎก จบ ๓ นิกาย คือ คัมภีร์ทีฆนิกาย ๑ คัมภีร์มัชฌิมนิกาย ๑ และคัมภีร์สังยุตตนิกาย ๑ ณ เดือนกัตติกาหลัง แห่งปี ๒๔๙๘

ตติยสันนิปาตะ ได้ประชุมสังคีติการกะสงฆ์ ทำการสังคายนาพระสุตตันตปิฎกคัมภีร์อังคุตตรนิกาย และพระอภิธรรมปิฎกได้ ๖ พระคัมภีร์ ข้างต้น ณ เดือนวิสาขะ แห่งปี ๒๔๙๙ ทุกครั้งการได้สำเร็จไปด้วยความเรียบร้อยตลอดมา ฯ

บัดนี้ สภาการพระพุทธศาสนาแห่งคณะสงฆ์พม่า

พร้อมด้วยอิศรชนของรัฐ ข้าราชการพ่อค้าประชาชน ตลอดจนผู้แทนของประเทศต่าง ๆ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้มาประชุมพร้อมกัน ณ ภายในถ้ำมหาปาสาณคูหานี้ เพื่อร่วมพิธีเปิดจตุตถสันนิปาตะ แห่งฉัฏฐสังคายนา ด้วยความพร้อมเพรียงกันเป็นอันดี นับว่าเป็นอุดมมงคลฤกษ์แล้ว (ข้าพเจ้าโดยฐานเป็นประธานในพิธี ขอเปิดพิธีแห่งจตุตถสันติปาตะ ณ บัดนี้) ฯ

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งกัลยาณจิตต์ ขออานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ และอานุภาพแห่งมหากุศลที่ท่านและเราทั้งหลายได้ขวนขวายช่วยกันยกย่องพระพุทธศาสนานี้ จงประสิทธิให้การประชุมครั้งที่สี่นี้ จงดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ปราศจากอุปสรรคทั้งมวลและขอจงเป็นพลวปัจจัยให้ท่านทั้งหลายมีความสุขสถาพรดำรงมั่นในสันติสุขทุกเมื่อ ฯ ขอพระธรรมของสัตบุรุษ และท่านผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นธรรมจารีบุคคล จงดำรง อยู่สิ้นกาลนาน ขอพระสงฆ์จงสมัครสมานพรักพร้อมปฏิบัติบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์และเพื่อเกื้อกูลแก่ประชุมชนทุกถ้วนหน้าทั่วไป เทอญ ฯ

ฉฏฐสงคายนาย
จตุตฺถสนฺนิปาตารมฺภวาร
มหาสนฺนิปาเต

ทยฺยรฏฺฐิกสงฺฆสฺส สงฺนายกสฺส
กิตฺติโสภณมหาเถรสฺส วนรตสฺส
สมฺโมทนียกถา

โสตฺถิมตฺถุ ภนฺเต

สุณนฺตุ เม ภทนฺตา ธมฺเมน กลฺยาณมิตฺตา กลฺยาณสหายา กลฺยาณสมฺปวงฺกา มหาเถรา เจว เถานุเถรา จ พุทฺธสาสนิกา

อชฺช เอโก มหามงฺคลสมโย มรมฺมรฏฺฐสฺส อนฺโต เจว พหิ จ พุทฺธสาสนิกานํ อภิมงฺคลสมฺมโต โหติ ยสฺมึ ทิวเส ฉฏฺฐสงฺคายนาย จตุตฺถสนฺนิปาโต อารภียติ ฯ พุทฺธาสาสนิกา ปพฺพชิตา เจว คหฏฺฐา จ รฏฺฐิสฺสรา รฏฺฐกิจฺจการกา อนฺตมโส วาณิชกา เจว นาครา จ พุทฺธสาสเน อภิสฺสทฺธาย อภิปฺปสาเทน สมานจิตฺตา สมานจฺฉนฺทา โสภณวิจิตฺตวิสาลาย มหาปาสาณคุหาย อนฺโต สมคฺคา อาคนฺตฺวา สนฺนิปตนฺติ ฯ ทยฺยรฏฺฐิกสงฺฆาภิธาเนน สฺวาหํ วรกิตฺตึ สญฺชานามิ ยฺวาหํ อิมสฺมึ ปเทเส ฉฏฺฐสงฺคายนาย จตุตฺถสนฺนิกปาเต ภารนิตฺถารก-

สงฺฆสภาย ปมุขภาเวน มรมฺมรฏฺจสฺส พุทฺธสาสนสภาย เจว รฏฺจิสฺสเรหิ จ กลฺยาณชเนหิ นิมนฺติเย ฯ อิธขฺวาหํ ตุฏฺฐึ ปีตึ เวทยามิ ฯ

พุทฺธสาสนญฺหิ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ เกวลปริสุทฺธํ ปริปุณฺณํ พรหฺมจริยํ ปกาเสสิ อุตฺตมสารํ อติเรกปญฺจสตาธิกทฺวิสํวจฺฉรสหสฺสํ โลเก ผริตฺวา ปากฏํ อฏฺฐาสิ ฯ ยํ พุทฺธสาสนิกา มยํ ปุพฺพปุริสยุคโต ปฏฺฐาย สกฺกโรม ครุกโรม มาเนม ปูเชม สิรินฺธรญฺเจว รฏฺจสิริปาลกญฺจ นิติธมฺมสฺส ปสูทนํ รฏฺจสฺส เจว รฏฺจวาสีนญฺจ สีลวตฺตกลฺยาณธมฺมากรํ ฯ โย ตํ ตํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน โหติ โส ปณีตสุขํ วินฺทติ อนุกฺกเมน สนฺติสุขํ อธิคจฺฉติ ยถาตํ ธมฺมานุธมฺม-ปฏิปตฺติยา ฯ ยาว สาสนํ ถิรํ ติฏฺฐติ ตาว ธมฺโมภาโส ทิสา วิโรจติ ยํ นิสฺสาย ปจฺจวินิสฺสิตา ปชา สุขํ ชีวติ อายุ ปาเลติ กรณียํ กโรติ ฯ

สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสนมฺปน ติฏฺฐมานํ ปริสานํ สมฺมาปฏิปตฺติยา ทฬฺหํ ติฏฺฐติ โสภมานํ ตเถว โสภติ ฯ สมฺมาปฏิปตฺติ จ ปริยตฺติมูลกา โหติ ฯ ปริยตฺตึ ปริยาปุณิตฺวา ปหาตพฺพญฺจ ภาเวตพฺพญฺจ ชานนฺตา ธมฺมานุธมฺมปฏิปทํ ปฏิปชฺชนฺติ ฯ สมฺมาปฏิปตฺติยา สติ สาสนํ จิตํ นาม โหติ ฯ วุตฺตํ หิ ภควตา ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส จิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติ กตเม ปญฺจ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขู

สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺติ สกฺกจฺจํ ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ สกฺกจฺจํ ธมฺมํ ธาเรนฺติ สกฺกจฺจํ ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถํ อุปปริกฺขนฺติ สกฺกจฺจํ อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญาย ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชนฺติ อิเม โข ภิกฺขเว ปญฺจ ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺตีติ ฯ อปิจ ปริสา ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนา หุตฺวา พุทฺธสฺส สุโพธิตํ ธมฺมสฺส สุธมฺมตํ สงฺฆสฺส สุปฏิปนฺน-ตญฺจ ทีเปนฺติ ฯ ตาหิ สาสนํ วิโรจติ ฯ เตนาห ภควา อิธ โข ปน ตํ ภิกฺขเว โสเภถ ยํ ตุมฺเห เอวํ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ปพฺพชิตา สมานา ขมา จ ภเวยฺยาถ โสรตา จาติ ฯ อิมินา การเณน ปริยตฺติยา อุปกาโร สุกฺเขตฺเต วุตฺตพีชํ วิย มหปฺผโล โหติ มหานิสํโส สาสนสฺส จิรฏฺฐิติกาเมหิ กตฺตพฺโพเอว ฯ ตปฺปจฺจยา มหตฺถิกํ ปุญฺญสมฺปทํ ปสเวยฺยุํ ฯ

ยถาวุตฺตปฺปการเรน มรมฺมรฏฺฐิกสงฺฆสฺส พุทฺธสาสน-สภา รฏฺฐิสฺสรานญฺเจว รฏฺฐวาสีนญฺจ สทฺธาย อุปตฺถมฺภํ นิสฺสาย สุจิรํ ปมาณโต ปญฺจสตาธิกทฺวิสํวจฺฉรสหสฺสาสนฺนา ติกฺกนฺตสตฺถุกํ พุทฺธสาสนํ อารพฺภ เอวํ ปสฺสติ ฯ ปริสานํ พุทฺเธน ภควตา ทินฺนา ธมฺมวินยสงฺขาตา โอวาทานุสาสนี ยทิ สมฺมา อสงฺคหิตา วิทฺธํสติ วิกีรติ ยถากาลาติกฺกมนโต วจารณวิมํสนฏฺฐานาภาวโต ปจฺฉิมาชนตา อญฺญาตุํ ทุกฺกรา อนุกฺกเมน อนฺตรธานํ คมิสฺสติ ฯ ยถา อตีเต รฏฺฐสฺส ปวตฺติ น สมฺมา สงฺคหิตา อลิขิตา มุขโต ปรมฺปราภตา พหุลโส น

สนฺติฏฺจติ ปมุสฺสติ อติวิย อมฺเหหิ อนากงฺขิตพฺพา ยาว น สมฺมา ลิขิตา ฯ ตถา พุทฺธสฺส ปาวจนํ สตฺตาหปรินิพฺพุเต ภควติ สุภทฺเทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน วุตฺตวจนานุสฺสรเณน ปรมมหาสงฺคีติกาเล ติมฺมาสปรินิพฺพุตกาลโต ปฏฺจาย มหากสฺสปตฺเถรปฺปมุเขหิ เถเรหิ สงฺคีตมฺปิ อนุกฺกเมน คจฺฉนฺเต กาเล สาสนสฺส โวสฺสกฺกนมารพฺภ สทฺธญฺจ ปสาทญฺจ อุปฺปาเทตฺวา สาสน จิรฏฺจิติกาเมหิ มหาเถเรหิ อนุกฺกมานุกฺกเมน สงฺคีตํ ยาว พุทฺธปรินิพฺพานโต ทฺวิปญฺญาสจตุสฺสตมวสฺสโต ฯ ตโต พหุสฺสุตา ธมฺมวินยธรา สีหฬกา เถรา สาสนจิรฏฺจิติมากงฺขมานา โปฏฺจเก พุทฺธวจนํ สาธุ สุฏฺจุ สงฺคีตํ นาม ทฬฺหํ อทฺธนียํ อฏฺจาสิ ฯ พุทฺธสฺส ปาวจนํ ตโต ตโต ภาสาย ตํ ตํ ภาสํ สมฺมา ปริวตฺติตํ ตปฺปจฺจยา ตสฺมึ ตสฺมึ พุทฺธสาสนิกปฺปเทเส วิรูฬฺหํ อโหสิ อิทฺธํ ผีตํ ฯ พุทฺธวจนสฺส เอกภาสโต อปรภาสาย ปริวตฺตนญฺหิ เกวลปริสุทฺธํ ปริปุณฺณํ วิจาเรตฺวา กาตุ อติทุกฺกรํ ฯ อมฺหากํ ทยฺยรฏฺเจปิ กมฺพุชกฺขรโต ทยฺยกฺขรํ มคธภาสโต ทยฺยภาสํ ปริวตฺติตํ ตาถาปิ อนุกฺกเมน วิจาเรตฺวา โสธิตตา อภิกฺขณํ อภิกฺขณํ ปตฺถิยา โหติ สทฺธมฺมปฺปฏิรูปสฺส เจว ปฏิฆาตาย วิปลฺลาสภาวสฺส จ ปหานาย เกวลปริสุทฺธํ พุทฺธวจนํ กาตุํ ฯ

อิธ มรมฺมรฏฺเจปิ เอวํ กิร ปวตฺติ อโหสิ ปมาณโต อชฺชตนา นวุติสํวจฺฉราติกฺกมาสนฺเนสุ พุทฺธปรินิพฺพานโต ทสุตฺตรจตุสฺสตาธิเกสุ ทฺวิสํวจฺฉร สหสฺเสสุ อติกฺกนฺเตสุ

มรมฺมรฏฺฐิสฺสโร มินดงมหาราชา กตาธิกาโร หุตฺวา พุทฺธสาสเน อภิสฺสทฺโธ อภิปฺปสนฺโน มหุสฺสาโห อคฺคสาสนุปตฺถมฺภโก พฺยตฺเต ปฏิพเล ธมฺมวินยธเร ปณฺฑิเต เถรานุเถเร อาราเธตฺวา สนฺนิปา ตาเปตฺวา ธมฺมวินยํ โสเธตฺวา สิลาปฏฺเฏ โสธิตํ สกลํ สาฏฺฐกถาฏีกํ ปาลี ลิขาเปสิ ฯ ตํ สพฺเพสํ พุทฺธสาสนิกานํ อปฺปมาณํ มหาหิ ตาวหํ โหติ ฯ ตทา สงฺคีติ มหตฺถิกา โหติ วิสาลตฺถิกา ฯ

ตํราชจริยานุวตฺติตุญฺเจว สาสนกณฺฏกุทฺธรณสทฺธมฺมปฺ ปฏิรูปปฏิฆาตาย จ สาสนปริหรณตนฺติฏฺฐปนตฺถาย สาสน จิรฏฺฐิติกามตาย จ รฏฺฐิสฺสเรหิ เจว มรมฺมชนตาย จ สห มรมฺมรฏฺฐสฺส พุทฺธสาสนสภา สทฺธาปสาเทน โจทิยมานา มหุสฺสาเหน ปาลิวิโสธนมหาปาสาณคุหาการาปน-นานาเท สกิกภิกฺขุสงฺฆวิสมฏฺฐานสํวิธาน-ภตฺตคฺคาหารวิจารณาทีนิ สงฺคายนาย ปุพฺพกิจฺจานิ นิฏฺฐาเปตฺวา พุทฺธปรินิพฺพานโต อฏฺฐนวุติสํวจฺฉรุตฺตรจตุสฺสตาธิกทฺวิสหสฺสเม สํวจฺฉเร ฉฏฺฐ-สงฺคายนํ อารภิ ฯ อิมิสฺสา ปน สงฺคีติยํ สงฺคีติการาย ปญฺจ สนฺนิปาตวาเร นิยาเมสิ ฯ เตสุ อนุกฺกเมน ตโย วาเร สงฺคีติกมฺมํ นิฏฺฐาเปสิ ฯ

ปฐมสนฺนิปาเต เถรวาทิกเทสโต เถรานุเถรา เจว อิสฺสรชนา จ อภิยาจิตา มรมฺมรฏฺฐกเถรานุเถเรหิ สห สงฺคีติการกา หุตฺวา ตสฺมึ สํวจฺฉเร วิสาขมาเส วินยปิฏกํ สงฺคายึสุ ฯ

ทุติยสนฺนิปาเต ตสฺมึ สํวจฺฉเร ปจฺฉิมกตฺติกมาเส

สงฺคีติการกา สนฺนิปติตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกสฺส ทีฆนิกายํ มชฺฌิมนิกายํ สํยุตฺตนิกายญฺจาติ ตโย นิกาเย สงฺคายึสุ ฯ

ตติยสนฺนิปาเต เอกูนสตสํวจฺฉรุตฺตรจตุสฺสตาธิกทฺวิสหสฺสเม สํวจฺฉเร วิสาขมาเส สงฺคีติการกา สนฺนิปติตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกสฺส องฺคุตฺตรนิกายํ เจว อภิธมฺมปิฏกสฺส จ ปุริมานิ ฉปฺปกรณานิ สงฺคายึสุ ฯ สพฺพตฺถ วาเรสุ สงฺคีติกมฺมํ สาธุ สุฏฺฐุ สิทฺธึ ปาปุณิ ฯ

อิทานิ สทฺธาสมฺปนฺเนหิ รฏฺฐิสฺสเรหิ เจว รฏฺฐกิจฺจการเกหิ วาณิชเกหิ กลฺยาณชเนหิ จ สํยุตฺตา มรมฺมรฏฺฐิกพุทฺธสาสนสภา นานาเทสิกคหฏฺฐปพฺพชิตา จ สมาคนฺตฺวา อิมิสฺสา มหาปาสาณคุหาย อนฺโต สนฺนิปติตฺวา ฉฏฺฐสงฺคายนาย จตุตฺถสนฺนิปาตสฺส วิวรณวิธึ กาตุํ สมคฺคา สมฺโมทมานา อเหสุํ ฯ อิทานิ มหามงฺคลกาโล อุตฺตมมงฺคลกาโล โหติ ฯ อิมสฺมึ มหาสมาคเม ฐานโส ปมุขภูโตขฺวาหํ อิทานิ จตุตฺถสนฺนิปาตสฺส ปสิทฺธิวิธึ วิวรามิ ฯ

กถาวสาเน อหํ กลฺยาณจิตฺเตน รตนตฺตยานุภาวํ อาทิสฺส ปสิทฺธิวรํ ททามิ ฯ

รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา
ยมฺปุญฺญํ สญฺจิตํทานิ ตุมฺหามฺเหหิ สณฺทกํ
สาสนํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส ปคฺคเหตุํ วิวฑฺฒกํ
ตสฺส ตสฺสานุภาเวน ตสฺส ปุญฺญสฺส เตชสา

จตุตฺถสนฺนิปาโตยํ สิทฺธึ ปปฺโปตุ โสตฺถินา
สาธุ สุฏฺฐุ อนูปทฺทว- อนูปสคฺคโต สทา
ตปฺปจฺจยา สุขิตา โหถ สนฺติสุเข สทา ถิรํฯ
จาตุ จิรํ สทฺธมฺโม ธมฺมจารี จ ปุคฺคลา
สงฺโฆ โหตุ สมคฺโคว ปคฺคเหตุํว สาสนํ
ปสนฺนชนาตาเยว อตฺถาย จ หิตาย จ
อมฺเห รกฺขตุ สทฺธมฺโม สพฺเพปิ ธมฺมจาริโน
วุฑฺฒึ สมฺปาปุเณยฺยาม ธมฺเม พุทฺธปฺปเวทิเต ฯ

พระสัมโมทนียกถา

เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต สังฆนายกแห่งคณะสงฆ์ไทย กล่าวในพิธีฉลองพุทธชยันติ ณ ประเทศซีลอน

ข้าแต่ท่าน พระมหาเถระ พระเถรานุเถระ และพุทธศาสนิกชน ผู้เป็นมิตรในธรรมทั้งหลาย

วันนี้เป็นมงคลสมัย นับได้ว่า เป็นอภิลักขิตกาลพิเศษวันหนึ่ง ของมวลพุทธศาสนิกชนทั้งในและนอกประเทศซีลอน คือเป็นวันฉลองพุทธชยันติ เนื่องจากพระพุทธศาสนายุกาลที่นับแต่พระพุทธปรินิพพาน กาลลุถึง ๒๕๐๐ ปี บรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ นักรัฐกิจ ตลอดถึงพ่อค้าประชาชน ต่างมีกุศลฉันทะร่วมใจกันมาประชุมพร้อม ณ อินดีเพ็นเด็นซสแคว (Independence Square) อันงดงามวิจิตรและไพศาลนี้ ด้วยศรัทธามั่นในพระพุทธศาสนา ข้าพเจ้ามาในนามแห่งสมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศไทย และคณะสงฆ์ไทย รู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงยิ่งที่รัฐบาลซีลอน ได้อาราธนามาร่วมพิธีฉลองพุทธชยันติ ณ ประเทศนี้ ในนามแห่งคณะสงฆ์ไทย ข้าพเจ้าขอขอบคุณรัฐบาลซีลอนไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

เมื่อ ๒๕๘๐ ปีมาแล้ว ประชาชาติแห่งนครกบิลพัสดุในมัชฌิมประเทศแห่งชมพูทวีป คือในประเทศอันได้นามว่า

เนปาล ในปัจจุบันนี้ ได้พระกุมารองค์หนึ่งซึ่งประสูติจากพระครรภ์พระนางสิริมหามายา พระราชินีแห่งพระเจ้าสุทโธทนราชาผู้ครองนครบิลพัสดุนั้น มีพระนามปรากฏว่า สิทธัตถราชกุมาร และต่อจากนั้นมาอีก ๓๕ ปี คือในปี ๒๕๔๕ ที่ล่วงแล้วมา ประชาชนชาวโลกได้มีโอกาสได้รับแสงสว่างโดยที่พระราชกุมารสิทธัตถะ ได้ทรงค้นพบสัจจธรรมสำเร็จ ความเป็นพระสัมมา-สัมพุทธะผู้ตรัสรู้ธรรมด้วยพระองค์เองโดยชอบ และต่อจากนั้นมาอีก ๔๕ ปี คือในปี ๒๕๐๐ ล่วงแล้ว ประชาชาติชาวโลกก็ต้องศูนย์เสียแสงประทีปดวงนั้น เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน มอบประทีปคือพระธรรมคำสอนไว้แทนพระองค์ ซึ่งประชากรของโลกได้รับนับถือมาจนปัจจุบันนี้ กาลประสูติก็ดี กาลตรัสรู้สำเร็จความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี และกาลเสด็จดับขันธปรินิพพานแห่งพระองค์ก็ดี ได้ประจวบร่วมกันในวันเพ็ญแห่งเดือนวิสาขะทุกคราว แต่การนับปีพุทธศักราชหลังจากเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว แห่งพุทธ-บริษัททั่วไป ยังไม่ตรงกัน ทั้งนี้เพราะกำหนดวิธีนับต่างกัน คือ พุทธศาสนิกบริษัทในประเทศไทยนับปีเต็ม จากวันเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วครบ ๓๖๕ วัน เป็นปีที่หนึ่ง คือนับล่วงแล้ว ส่วนพุทธศาสนิกบริษัทในประเทศอื่นได้เริ่มนับปีที่หนึ่ง ตั้งแต่วันเสด็จดับขันธปรินิพพาน เมื่อครบหนึ่งปีบริบูรณ์ คือ ๓๖๕ วันแล้ว ขึ้นวันใหม่เป็นปีที่สอง ฉะนั้นจึงคลาดเคลื่อนไม่ตรงกัน

อยู่ แต่ก็มิใช่เหตุที่จะต้องกำหนดคิด เพราะตามความเป็นจริงแล้ว ถึงจะล่วงไปแล้วกี่ปี ๆ ก็ตาม ในเมื่อพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ยังมีผู้ปฏิบัติเพียงไร พระพุทธศาสนาที่พระองค์ทรงประดิษฐานตั้งไว้ ก็ย่อมจักเจริญตลอดไปเพียงนั้น

พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือสักการบูชาอย่างยวดยิ่งของพุทธศาสนิกบริษัท พระองค์เสด็จอุบัติมาเป็นที่พึ่งและเป็นแสงประทีปส่องสว่างแก่ชาวโลก พระองค์ทรงพระคุณอันมหัศจรรย์เป็นอเนกประการ พ้นจากการที่จะพรรณนาความมหัศจรรย์นั้น ๆ ให้หมดสิ้นได้ แต่เมื่อย่อลงให้สั้น ก็รวมลงในพระคุณอันมหัศจรรย์ยิ่งที่เป็นใหญ่เป็นประธาน ๓ ประการ คือ พระปัญญา ๑ พระบริสุทธิ ๑ พระกรุณา ๑

พระปัญญานั้น คือพระปรีชาฉลาดเป็นอย่างยอดเยี่ยมล่วงสามัญมนุษย์ไม่มีผู้เทียมถึง อย่าว่าแต่มนุษย์ในสมัยเมื่อ ๒๕๐๐ ปีล่วงมาแล้ว ในเวลาที่พระองค์เสด็จอุบัติขึ้นนั้นเลย ถึงมนุษย์ในสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังไม่มีเทียมพระองค์เป็นเยี่ยมยอดมนุษย์ในทางฉลาด สามารถหยั่งเห็นเหตุการณ์ทั้งปวงล่วงสามัญชน ทั้งทรงนำเวไนยนิกรให้ได้ปรีชาแล้ว และตั้งตนไว้ในทางที่ชอบบัณฑิตผู้นับถือจึงสรรเสริญพระองค์ว่า **“พุทฺโธ”** แปลว่าผู้ตื่น กล่าวคือหยั่งเห็น มิใช่ผู้หลงงมงาย และว่า **“โพเธตา”** แปลว่าผู้ปลุก กล่าวคือเป็นผู้เตือนให้ผู้อื่นรู้สึกหายหลง

พระบริสุทธินั้น ได้แก่การละความชั่วและกิเลสเครื่องหมองจิตขาดจากพระสันดาน แม้โลกธรรมทั้ง ๘ คือ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ และนินทา สุขและทุกข์ มาถึงเฉพาะหน้า ก็ไม่ยินดีหรือโทมนัส พระหฤทัยใสบริสุทธิ์ ทั้งไม่มีความเอนเอียงด้วยอำนาจอคติ เที่ยงประดุจตราชั่ง ทรงดำเนินปฏิปทามีธรรมเป็นใหญ่ มิได้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนพระองค์หรือมุ่งความสรรเสริญ เหตุนั้นจึงมีพระคุณนิมิตรที่บัณฑิตผู้นับถือสรรเสริญว่า "ธมฺมิสฺสโร" เป็นใหญ่เพราะธรรม "ธมฺมราชา" เป็นพระราชาเพราะธรรม

พระกรุณานั้น ได้แก่ความปราณีสัตว์ ทรงเห็นประชาชนผู้หลงงมว่ายอยู่ในวังวน คือความเขลา ไม่มีทางที่จะเปลื้องตนให้พ้นจากทุกข์ ทรงดูดายไม่ได้ ทรงตรากตรำพระวรกายเสด็จพุทธจาริกเที่ยวเทศนาธรรมโปรดเวไนยประชา ทรงตั้งพระองค์เป็นกัลยาณมิตรแห่งบุคคลผู้คบหาให้เป็นที่พึ่งพิงได้ เหตุนั้นบัณฑิตผู้เลื่อมใสจึงสรรเสริญพระองค์ว่า "มหาการุณิโก" พระผู้ประกอบด้วยพระกรุณาใหญ่ "โลกนาโถ" พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก

พระคุณมหัศจรรย์อันเป็นใหญ่เป็นประธานทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นปฏิปทาเครื่องดำเนินแห่งพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นแนวทางและเป็นคติทางดำเนินให้พุทธศาสนิกบริษัทดำเนินตามรอยพระองค์ทรงประกาศ และประดิษฐาน

พระพุทธศาสนา มิได้มีการเบียดเบียนบีบบังคับหมู่ประชาให้เคารพนับถือ พระองค์ทรงประกาศพระสัจจธรรมคือธรรมที่แท้ที่จริงให้หมู่ประชาได้ซาบซึ้งแล้ว เคารพนับถือและปฏิบัติตามด้วยความเชื่อและความเลื่อมใส

ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างประเทศของเราทั้งสองได้มีมานาน กล่าวตามประวัติแห่งศาสนาของเราที่สำคัญมีอยู่ ๒ ครั้ง คือ

๑. พระสงฆ์ลังกาวงศ์ไปสู่ประเทศไทย

๒. พระสงฆ์ไทยอุบาลีวงศ์มาสู่ซีลอน

๑. พระสงฆ์ลังกาวงศ์ไปสู่ประเทศไทย

พระพุทธศาสนาได้ไปสู่ประเทศไทยสันนิษฐานว่า ก่อน พ.ศ. ๓๐๐ คือในสมัยเดียวกับที่พระมหินทเถระเจ้านำพระพุทธศาสนามาประดิษฐาน ณ ลังกาทวีป โดยที่พระมหาเถระ ๒ รูป คือ พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ได้รับเถราณัติจากพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ให้ไปประกาศพระศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิที่รวมทั้งประเทศไทยด้วย ได้ไปประดิษฐานพระพุทธเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้เป็นพยานปรากฏอยู่คือองค์พระปฐมเจดีย์ ณ จังหวัดนครปฐมแห่งประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ที่ชาวไทยนับถือว่าเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้นในประเทศไทย ครั้นกาลล่วงมานานประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐

พระภิกษุไทยได้เดินทางมาศึกษา ณ ประเทศซีลอน ภายหลังที่เดินทางกลับประเทศไทย ท่านเหล่านั้นได้ตั้งสำนักอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชทางภาคใต้ของประเทศไทย ต่อมาท่านได้นิมนต์พระภิกษุจากซีลอนมาสมทบอีก และได้สร้างพระเจดีย์ขึ้น ณ ที่นั้นตามแบบของซีลอน และพระเจดีย์ยังดำรงปรากฏอยู่ ชื่อเสียงของพระสงฆ์ซีลอนและไทยเหล่านี้ที่ว่าเป็นผู้ฉลาดแตกฉานในพระไตรปิฎกซึ่งมีฉบับเป็นอักษรสิงหฬนั้น ได้แผ่ขยายไปโดยรวดเร็วจนกระทั่งถึงกรุงสุโขทัยอันเป็นราชธานีของประเทศไทยในสมัยนั้น พระเจ้าขุนรามกำแหงมหาราชพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยได้ทรงสดับข่าวดีนี้ จึงได้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นเป็นจำนวนมากให้ไปตั้งสำนักอยู่ ณ กรุงสุโขทัย ท่านเหล่านั้นได้ไปและสั่งสอนพระภิกษุหนุ่มได้ผลดี ถึงกับได้เป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ขนาดแตกฉานเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่กาลนั้นมา พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ก็ได้เจริญขึ้นในประเทศไทย

๒. พระสงฆ์ไทยอุบาลีวงศ์มาสู่ซีลอน

เมื่อในคราวที่ซีลอนขาดศาสนวงศ์ไม่มีพระภิกษุสงฆ์จะทำการอุปสมบท พระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะแห่งนครแกนดี ได้ส่งทูตไปสู่กรุงศรีอยุธยา เพื่อขอพระภิกษุไทยมาทำการอุปสมบทกุลบุตรในลังกาทวีป เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๒๙๖ (ค.ศ. ๑๗๕๓)

พระสงฆ์ไทย นำโดยพระอุบาลีมหาเถระได้มาถึงซีลอน เมื่อกุลบุตรเป็นจำนวนมากได้ทราบข่าวดีนี้ จึงได้ขออุปสมบทในสำนักของพระอุบาลีมหาเถระ ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์อุบาลีวงศ์ได้แผ่ขยายไปทั่วเกาะซีลอนจนตราบเท่าทุกวันนี้

เมื่อข้าพเจ้าคิดถึงความสัมพันธ์อันดีในอดีตแล้ว กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นมูลเหตุที่สำคัญที่สุดที่ทำให้เราใกล้ชิดกัน ถึงแม้ว่าเรามีความสัมพันธ์ทางการทูตหรืออื่นใด ก็จริงอยู่ แต่ว่าพระพุทธศาสนาเป็นยอดแห่งความสัมพันธ์ทั้งปวง ความสัมพันธ์อย่างอื่นอาจตัดขาดกันได้ แต่ความสัมพันธ์ทางศาสนานั้นตัดไม่ขาดแน่ ตลอดเวลาที่เรามีพระธรรมของพระพุทธเจ้าชี้ทางให้เราอยู่ร่วมกันโดยสันติวิธี เพราะฉะนั้นเราจึงเป็นพี่น้องกันโดยธรรม ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มาร่วมประชุมฉลองพุทธ-ชยันติกับท่านทั้งหลายในนามของสมเด็จพระสังฆราชไทยและคณะสงฆ์ไทย หวังว่าการมาของเรา ทั้งหลายคงจะเป็นการเพิ่มพูลไมตรีจิต มิตรภาพระหว่างคณะสงฆ์ไทยและซีลอนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น พระมหาเถรานุเถระในปางก่อนได้วางรากฐานแห่งมิตรภาพ เพื่อคณะสงฆ์ทั้งสองประเทศไว้ วันนี้เรามาเสริมสร้างมิตรภาพนั้นให้ดีและมั่นคงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งกัลยาณจิตอธิษฐาน ขออานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และอานุภาพแห่งมหากุศลที่ท่านและเราทั้งหลายได้ขวนขวายช่วย

กันยกย่องพระพุทธศาสนานี้ จงประสิทธิให้การฉลองพุทธ-ชยันตินี้ จงดำเนินไปโดยความเรียบร้อยปราศจากอุปสรรคทั้งมวล และขอจงเป็นพลวปัจจัยให้ท่านทั้งหลายมีความสุขสถาพร ดำรงมั่นในสันติสุขทุกเมื่อ ขอพระธรรมของสัตบุรุษและท่านผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นธรรมจารีบุคคล จงดำรงอยู่สิ้นกาลนาน ขอพระสงฆ์จงสมัครสมานพรักพร้อมปฏิบัติบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์และเพื่อเกื้อกูลแก่ประชุมชนทุกถ้วนหน้าทั่วไป เทอญ ฯ

ขอความสุขสวัสดีจงมีแต่สรรพสัตว์ทั้งปวง.

ลงฺกาทีปสฺส พุทฺธชยนฺติมหกาเล มหาสนฺนิปาเต
ทยฺยรฏฺฐิกสงฺฆสฺส สงฺฆนายกสฺส
กิตฺติโสภณตฺเถรสฺส วนรตฺนสฺส
สมฺโมทนียกถา

โสตฺถิมตฺถุ ภนฺเต

สุณนฺตุ เม ภทนฺตา ธมฺเมน กลฺยาณมิตฺตา มหาเถรา เจว เถรานุเถรา จ พุทฺธสาสนิกา ชนา ฯ

อชฺช เอโก มหามงฺคลสมโย สงฺกาทีปสฺส อนฺโต เจว พหิ จ พุทฺธสาสนิกานํ อภิมงฺคลสมฺมโต โหติ ยสฺมึ ทิวเส พุทฺธชยนฺติมหกาโล อารภียติ พุทฺธปรินิพฺพานโต ปฏฺฐาย ปญฺจสตาธิกสํวจฺฉรทฺวิสหสฺสสมฺปตฺตกาลายตฺโต ฯ พุทฺธสาสนิกา ปพฺพชิตา เจว คหฏฺฐา จ รฏฺฐกิจฺจการกา อนฺตมโส วาณิชกา เจว นาครา จ พุทฺธสาสเน อภิสฺสทฺธาย อภิปฺปสาเทน สมาน จิตฺตา สมานจฺฉนฺทา โสภณวิจิตฺตวิสาลาย อินดีเพ็นเด็นซ์ จตุรสฺสฏฺจิตสาลาย อนฺโต สมฺคตา อาคนฺตฺวา สนฺนิปตนฺติ ฯ ทยฺยรฏฺฐิกสฺส สงฺฆราชสฺส เจว มหาสงฺฆสฺส จ อภิธาเนน สฺวาหํ วรกิตฺตึ สญฺชานามิ ยฺวาหํ อิมสฺมึ ปเทเส พุทฺธชยนฺติมหกรเณ มหาสมาคเม สหายภาเวน ลงฺกาทีปเกหิ กลฺยาณชเนหิ นิมนฺติเย ฯ อิธ ขฺวาหํ ตุฏฺฐี ปีติ เวทยามิ ฯ

อสิตฺยุตฺตรปญฺจสตาธิก สํวจฺฉรทฺวิสหสฺสาติกฺกนฺตกาเล

อิทานิ เนปาลเทสนามรฏฺเจ ชมฺพุทีปสฺส มชฺฌิมเทเส กาปิล-วตฺถุวา กปิลวตฺถุวิสฺสรสฺส สุทฺโธทนรญฺโญ มหามายาย เทวิยา คพฺภโต ปสุตํ สิทฺธตฺถนามวิสฺสุตํ มหาปุญฺญํ ราชกุมารํ ลภึสุ ฯ ตโต อตีเต ปญฺจตฺตึสเม ปญฺจจตฺตาลีสุตฺตรปญฺจสตาธิกสํวจฺฉรทฺวิสหสฺสสงฺขาเต วสฺเส อติกฺกนฺเต โลกิยมหาชนา สจฺจธมฺมํ ปริเยสิตฺวา วีมํสิตฺวา สพฺพญฺญุตปฺปตฺเตน สิทฺธตฺถราชกุมาเรน ชปิตํ อาโลกํ ลภึสุ ฯ ตโต อตีเต ปญฺจจตฺตาลีสเม ปญฺจสตาธิกสํวจฺฉรทฺวิสหสฺสสงฺขาเต วสฺเส อติกฺกนฺเต โลกสฺส ทีปํ อาโลโก นิพฺพายิ ตสฺส ปรินิพฺพุตตฺตา ฯ โสหิ มหาการุณิโก โลกสฺส อตฺตนา สทิสํ ธมฺมทีปํ อทาสิ โลเกน ยาวชฺชตนา คเหตฺวา มานิตํ ฯ ตถาหิ วุตฺตํ ปรินิพฺพานกาเล โย โว อานนฺท มยา เทสิโต จ ธมฺโม ปญฺญตฺโต จ วินโย โส โว มมจฺจเยน สตฺถาติ ฯ โย โย ตสฺส ชาติกาโล จ สมฺโพธิกาโล จ ปรินิพฺพานกาโล จ โส โส วิสาขปุณฺณมีทิวเส เยว อโหสิ ฯ ตสฺส ปรินิพฺพานโต ปรํ วสฺสคณนา พุทฺธสาสนิกานํ น เอกสทิสา โหติ วิสทิสา นานามติยา คณิตตฺตา ฯ ทฺวยเทเส อติกฺกนฺตวสฺสคณนา ปฐมวสฺเส อติกฺกนฺเต ทุติยวสฺเส สงฺกมนฺเต อติกฺกนฺตํ ปฐมวสฺสนฺติ อมฺเหหิ นิยามิตา ฯ อิมสฺมึ หิ ลงฺกาทีเป สงฺกมนฺตวสฺสคณนา ปรินิพฺพานโต ปฏฺฐาย ปฐมวสฺสนฺติ ฯ ปฐมวสฺเส อติกฺกนฺเต ทุติยวสฺสนฺติ นิยามิตา ฯ ตสฺมา อมฺหากํ เทเส พุทฺธสาสนายุกาลคณนา น เอกสทิสา โหติ วิสทิสา ฯ อนจฺฉริยา

ปเนสา ยา วิสทิสคณนา ฯ ตถาหิ กิตฺตเกสุ วสฺเสสุ อติกฺกนฺเตสุ ยาว พุทฺธปริสา สมฺมา ปฏิปชฺชติ ตาว พุทฺธสาสนํ ติฏฺฐติ วิโรจติ ฯ

พุทฺธสาสนสฺส หิ สามิกิสฺสโร โคตมสมฺมาสมฺพุทฺโธ พุทฺธสาสนิกสฺส อุตฺตมปูชนีโย โหติ ฯ โส โลเก อุปฺปชฺชมาโน โลกสฺส นาโถ ปทีโป อุปฺปชฺชติ ฯ ตสฺเสว คุโณ มหจฺฉริโย อเนกปฺปกาโร อปฺปเมยฺโย อสงฺเขยฺโย เกนจิ น สกฺกา สพฺพโส วณฺเณตุํ ฯ โส โส สมาสโต ปญฺญา ปริสุทฺธิ กรุณา จาติ ติวิเธ ปรเม มหาคุณสมุจฺจเย สโมธานํ คจฺฉติ ฯ

ตสฺส หิ ปญฺญา มนุสฺเสสุ อนุตฺตรา โหติ อสมา อติกฺกนฺตมานุสกา อติกฺกนฺตทิพฺพกายา ฯ อิทานิปิ มนุสฺสชาติยํ มนุสฺสา ปญฺญาย เตน สมา เกนจิ ปริยาเยน น ลพฺภา ฯ ปเคว ตสฺส อุปฺปชฺชนกาเล ปญฺจสตาธิกสํวจฺฉรทฺวิสหสฺสาติกฺกนฺตสมเย ฯ โส หิ ปญฺญาย เทวมนุสฺสานํ อคฺโค สามญฺญชเนหิ อุตฺตริตโร สพฺพการณทสฺสาวี โหติ ปญฺญาปฏิลาภาย เจว อตฺตสมฺมาปณิธิยา จ เวเนยฺยานํ วิเนตา ฯ เตน พุทฺธมามกา ปณฺฑิตา ตํ อมฺฟหสงฺขาตปพุทฺธภาเวน พุทฺโธติ เจว อโมหนสงฺขาตปโพธนภาเวน โพเธตาติ จ ปสํสนฺติ โถเมนฺติ วณฺเณนฺติ ฯ

ตสฺส ปน ปริสุทฺธภาโว สนฺตานโต อปคตปาปูปกิเลสปหานภาวสิทฺธิ ฯ ลาโภ อลาโภ ยโส อยโส นินฺทา ปสํสา สุขํ

ทุกฺขนฺติ อฏฺฐปิ โลกธมฺมา ตสฺส สมฺมุขา อาคจฺฉนฺติ ฯ โส น สุมโน น ทุมฺมโน โหติ อนาวิโล อคตฺยาคมโน อุเปกฺขโกตุลา วิย สมปฺปมาโณ ธมฺมาธิปเตยฺยภาเวน ปฏิปนฺนโก น อตฺตตฺถากงฺโข น ปสํสาโส ฯ เตน พุทฺธมามกา ปณฺฑิตา ตํ ธมฺเมน อิสฺสรภาเวน ธมฺมิสฺสโรติ เจว ธมฺเมน ราชภาเวน ธมฺมราชาติ จ ปสํสนฺติ โถเมนฺติ วณฺเณนฺติ ฯ

ตสฺเสว ปน กรุณา สพฺพสตฺเตสุ การุญฺญํ ฯ โส หิ สํสารวฏฺเฏ สมฺมุฬฺเห อตฺตานํ ทุกฺขโต ปโมจเน อโกวิเท อสมตฺเถ โลกิยมหาชเน ทิสฺวา มหาการุณิกภาเวน อสหิตฺวา อตฺตกิลมถํ อนาทยิตฺวา เวเนยฺยานํ เทสนตฺถาย จาริกํ จรติ ภชนฺตานํ เสวนฺตานํ นาถภาวกรกลฺยาณมิตฺตฏฺฐาเน อตฺตานํ ฐเปนฺโต ฯ เตน พุทฺธมามกา ปณฺฑิตา ตํ สพฺพสตฺตานํ กรุณาผรเณน มหาการุณิโกติ เจว โลกสฺส นาถภาเวน โลกนาโถติ จ ปสํสนฺติ โถเมนฺติ วณฺเณนฺติ ฯ

โคตมสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส หิ ปฏิปทา ติวิธา มหาปธานคุณสมฺปทา พุทฺธสาสนิกานํ ทิฏฺฐานุคติ โหติ วิญฺญูหิ อนุจริตพฺพา อนุปฏิปชฺชิตพฺพา ฯ โส หิ อปิฬเนน อนาณตฺติยา สาสนํ ปติฏฺฐาเปตฺวา วิญฺญูนํ วิญฺญาเปตฺวา สทฺธาปสาเทน ครุกรณาย มานนาย อนุปฏิปตฺติยา สจฺจธมฺมํ ปกาเสสิ ฯ

อมฺหากํ หิ ทฺวินฺนํ รฏฺฐานํ อนฺตเร พุทฺธสาสเนน สมฺพนฺธภาโว จิรกาลํ อโหสิ ฯ สาสนปฺปวตฺติวเสน ทฺวีสุ วาเรสุ

วตฺตพฺโพ ฯ

๑. ปจเม สีหฬโก สงฺโฆ ทยฺยรฏฺจํ อคมาสิ ฯ

๒. ทุติเย อุปาลิวํโส ทยฺยรฏฺฐิกสงฺโฆ สงฺกาทีปํ อาคมิ ฯ

๑. ปจเม พุทฺธปรินิพพานโต ติวสฺสสตโต ปุพฺเพ ทยฺยรฏฺจํ พุทฺธสาสนํ ผริตวา คตํ อโหสีติ สนนิฏฺจานมกริมฺหา ฯ ยสฺมึ กิร สมเย มหินทตฺเถโร มชฌิมเทสโต พุทฺธสาสนํ อาหริตวา ลงฺกาทิเป ปติฏฺจาเปสิ ฯ ตสฺมึ สมเย โสณตฺเถโร จ อุตฺตรตฺเถโร จาติ เทฺว มหาเถรา โมคคลฺลีปุตฺตติสฺสตฺเถเรน อาณตฺตา ทยฺยรฏฺจสงฺคหิตํ สุวณฺณภูมึ คนตฺวา พุทฺธสาสนํ ปกาเสตวา ปติฏฺจาเปสุํ ฯ เต เทฺว มหาเถรา พุทฺธสฺส ภควโต สารีริก-ธาตนิธานํ พุทฺธเจติยํ ตตฺถ การาเปสุํ ฯ ตํ อิทานิ ทยฺยรฏฺเจ ปจมนคเร ปจมเจติยํ นาม ทยฺยรฏฺเจ ปติฏฺจาปิตํ ปจมํ เจติยนฺติ ทยฺยรฏฺจิกมนุสฺเสหิ มานิตํ สญฺชานิตํ ฯ ตโต อปรภาเค จิรมตีเต กาเล ปมาณโต พุทฺธปรินิพพานโต อฏฺจสตาธิกสํวจฺฉรสหสฺเส อติกฺกนฺเต ทยฺยรฏฺจิกา ภิกฺขู ลงฺกาทีเป สิกขณตฺถาย อาคนตฺวา ปจฺฉา ทยฺยรฏฺจํ ปฏิคนฺตวา ทยฺยรฏฺจสฺส ทกฺขิณภาเค สิริธมฺม ราชนคเร นิวาเสสุํ ฯ ตโต เต ลงฺกาทีปโต สีหฬเก ภิกฺขู นิมนฺเตตฺวา ตตฺถ นิวาสาเปตฺวา ลงฺกาทีปนิยามโต ตตฺถ พุทฺธ-เจติยํ การาเปตวา ปติฏฺจาเปสุํ ฯ ตํ อิทานิ ปากฏํ ปติฏฺจิตํ โหติ ฯ สีหฬอกขรตนฺติเก เตปิฏเก พยตฺตา โกวิทาติ เตสํ สีหฬกสฺยามิกานํ ภิกฺขูนํ กลฺยาณกิตฺติ ขิปฺปํ ปตฺถรตวา ตสฺมึ

สมเย ทยฺยรฏฺจสฺส ราชธานี สุโขทยนครํ อคมาสิ ฯ ตสฺมึ สมเย วีโร ราโม รามกำแหงอิติวิสฺสุโต สยามินฺโท มหาราชา ตํ เตสํ กลฺยาณกิตฺตึ สุตฺวา พหุกปฺปมาเณ เต ภิกฺขู นิมนฺเตตฺวา สุโขทยนคเร นิวาสาเปสิ ฯ เต คนฺตฺวา ทหเร ทหเร ภิกฺขู สฺฏฺจุ สิกฺขาเปตฺวา พหุเก พุทฺธสาสเน พฺยตฺเต โกวิเท ปณฺฑิเต ลภึสุ ฯ ตโต ปฏฺจาย ลงฺกาวํสิกํ พุทฺธสาสนํ ทยฺยรฏฺเจ อติเรกตรํ วฑฺฒิยิ ฯ

๒. ทุติเย ยสฺมึ สมเย ลงฺกาทีโป ภิกฺขุสงฺฆสฺส อภาเวน อุปสมฺปทกิจฺจํ กาตุํ อสมตฺโถ โหติ ตสฺมึ สมเย สิริวฑฺฒนปุรสฺส กิตฺติสิริราชสีโห นาม ราชา ทยฺยรฏฺจสฺส อยุชฺฌิยาราชธานึ ทูตํ เปเสตฺวา สงฺกาทีเป กุลปุตฺเต อุปสมฺปาเทตุํ ทยฺยรฏฺจิกสงฺฆํ ยาจิ ฯ ตทา ปมาณโต พุทฺธปรินิพฺพานโต ฉนฺนวุตฺยุตฺตรทฺวิส ตาธิกสํวจฺฉรทฺวิสหสฺสาติกฺกนฺตกาเล อุปาลิมหาเถรปฺปมุโข ทยฺยรฏฺจิกสงฺโฆ ลงฺกาทีปํ อาคมิ ฯตํ เตสํ กลฺยาณกิตฺตึ สุตฺวา พหุกา สีหฬกา กุลปุตฺตา สทฺธาสมฺปนฺนา สิกฺขากามา อุปาลิมหาเถรสฺส สนฺติเก อุปสมฺปทํ ยาจึสุ ฯ ตโต ปฏฺจาย อุปาลิวํสิโก สงฺโฆ สกลํ ลงฺกาทีปํ ปตฺถฏํ อโหสิ ผีตํ ยาวชฺชตนา ปากฏํ ฯ

อหญฺหิ อตีเต สุสมฺพนฺธภาวํ อนุสฺสริตฺวา “อมฺหากํ วิสฺสาสปรมภาโว พุทฺธสาสนมูลํ โหติ สุสณฺจิตมูลํ, กิญฺจาปิ รฏฺจทูเตน วา เกนจิ วา อมฺหากํ สมฺพนฺธภาโว ภเวยฺย, ตถาปิ

สพฺเพสํ สมฺพนฺธภาวานํ พุทฺธสาสนสมฺพนฺธภาโว อคฺโค, อญฺโญ สมฺพนฺธภาโว ฉินฺทิตุํ ภินฺทิตุํ สกฺกา, สาสนสมฺพนฺธภาโว ปน เยนเกนจิ ปกาเร ฉินฺทิตุํ ภินฺทิตุํ เนว สกฺกา, ยาว พุทฺธปฺปเวทิโต ธมฺโม อมฺหากํ สนฺติมคฺคํ เอกีภาวมคฺคํ ทสฺเสตีติ" ตุฏฺฐึ ลภามิ ฯ ตสฺมาเยว มยํ ธมฺเมน อญฺญมญฺญภาตโร ภวาม ฯ ทยฺยรฏฺฐจกสฺส สงฺฆราชสฺส เจว มหาสงฺฆสฺส จ อภิธาเนน พุทฺธชยนฺติมหกรเณ มหาสมาคเม ตุมฺหากํ สหาย ภดาเวน อาราธิโหตํ ตุฏฺฐึ ปีตึ เวทยามิ ฯ สฺวาหํ เอกนฺตํเยว มญฺญามิ อมฺหากํ อาคมนํ ลงฺกาทีปกสฺส เจว สงฺฆสฺส ทยฺยรฏฺฐิกสงฺฆสฺส จ อนฺตเร ภิยฺโย กลฺยาณมิตฺตภาวํ พฺรูหยติ วฑฺฒยตีติ ฯ ยถา ปุพฺเพ มหาเถรานุเถรา ทฺวีสุ ปเทเสสุ สงฺฆสฺส กลฺยาณมิตฺตภาวสฺส มูลกิตฺตึ จเปนฺติ ตถา อชฺช มยํ ตํ กลฺยาณมิตฺตภาวํ สาธุ สุฏฺฐุ ถิรํ จิรกาลํ จเปม ฯ

กถาวสาเน อหํ กลฺยาณจิตฺเต รตนตฺตยานุภาวํ อาทิสฺส ปสิทฺธวรํ ททามิ ฯ

รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา
ยมฺปุญฺญํ สญฺจิตํทานิ ตุมฺหามฺเหหิ สณฺหทกํ
สาสนํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส ปคฺคเหตุํ วิวฑฺฒกํ
ตสฺส ตสฺสานุภาเวน ตสฺส ปุญฺญสฺส เตชสา
อิทานิ พุทฺธเสฏฺฐสฺส ชาติโพธิสริกฺขโก
ตถา นิพฺพานกาโล จ สมฺปตฺโต ปญฺจวีสมํ

สตกํเยว วสฺสสฺส พุทฺธชยนฺติสมฺมตํ
ตมารพฺภ ปสาเทน กโรม มหปูชนํ
โส โส ตถา มหากาโล สิทฺธึ ปปฺโปตุ โสตฺถินา
ปสนฺนชนตาเยว ปีติปาโมชฺชวฑฺฒโน
ตปฺปจฺจยา สุขิตา โหถ สนฺติสุเข สทา ถิรํ
ธาตุ จิรํ สตํธมฺโม ธมฺมจารี จ ปุคฺคลา
สงฺโฆ โหตุ สมคฺโค ว ปคฺคเหตุํ ว สาสนํ
ปจฺฉิมาชนตาเยว อตฺถาย จ หิตาย จ
อมฺเห รกฺขตุ สทฺธมฺโม สพฺเพปิ ธมฺมจาริโน
วุฑฺฒึ สมฺปาปุเณยฺยาม ธมฺเม พุทฺธปฺปเวทิเต ฯ

๑๔

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)

ISBN 974-580-846-6

9 789745 808461